

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

לקראת פיתוח תכנית לימודים בגיאוגרפיה לחטיבה העליונה במגזר היהודי ובמגזר הערבי

מחקר הערכה

אורית בנדס-יעקב

דוח מחקר מס' 276

פרסום מס' 771

הפרויקט בוצע עבור האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים,
המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך
לפי מכרז מס' 41/12.01 (מתן שירותים מקצועיים, טכניים ולוגיסטיים
לצורך הערכת תכניות לימודים ועזרי למידה/הוראה)

© כל הזכויות שמורות למשרד החינוך

אין להעתיק או להפיץ פרסום זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה)
ללא אישור בכתב ממשרד החינוך

סדר ועריכה במחשב: מכון הנרייטה סאלד
נדפס בדפוס "כתר", ירושלים

ירושלים, תשס"ז – 2006

תוכן העניינים

6.....	פתח דבר
7.....	תקציר
13.....	פרק ראשון: רקע לפעולת ההערכה
13.....	מבוא
14.....	א. מטרות המחקר
15.....	ב. רקע תיאורטי
19.....	ג. מקורות
20.....	פרק שני: מתודולוגיה
20.....	א. שאלות המחקר
20.....	ב. המדגם
21.....	ג. כלי המחקר
22.....	ד. עיבוד הנתונים
22.....	ה. הליך המחקר
24.....	פרק שלישי: ממצאים
24.....	תקציר הממצאים בזיקה למטרות המחקר
38.....	ממצאי המחקר המלאים
38.....	כלי ראשון: שאלון המורים
38.....	א. מאפייני המשיבים
39.....	ב. הפעלת תכנית הלימודים
47.....	ג. חוות דעת על התכנית והצעות לשינויים
60.....	ד. מטרות הוראת הגיאוגרפיה
73.....	ה. עמדות ודעות בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה
81.....	ו. תלמידים לומדים גיאוגרפיה
85.....	כלי שני: שאלון לתלמידי כיתות יא-יב
85.....	א. מאפייני המשיבים
85.....	ב. הבחירה במגמת גיאוגרפיה
87.....	ג. חוות דעת על תכנית הלימודים
92.....	ד. השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה
96.....	ה. עמדות בנוגע ללימודי גיאוגרפיה
102.....	ו. ההיבט הערכי בלימודי הגיאוגרפיה
104.....	ז. שביעות רצון מלימודי הגיאוגרפיה

106	כלי שלישי: שאלון לתלמידי כיתה י
106	א. מאפייני המשיבים
106	ב. חוות דעת על תכנית הלימודים
109	ג. עמדות בנוגע ללימודי גיאוגרפיה
114	ד. ההיבט הערכי בלימודי הגיאוגרפיה
117	ה. שביעות רצון מלימודי הגיאוגרפיה
119	קשרים סטטיסטיים בין שאלונים ומבחר השוואות מן השאלות הפתוחות
133	כלי רביעי: ביקורים בבתי ספר
139	פרק רביעי: סיכום הממצאים, דיון והמלצות

נספחים

151	נספח א: סיכום ראיונות עם אנשי מפתח
154	נספח ב: כלי המחקר המלאים
154	א. שאלון למורה ולרכז גיאוגרפיה
160	ב. שאלון לתלמידי כיתות יא-יב
163	ג. שאלון לתלמידי כיתות י
165	ד. שאלון לריאיון צוותי בתי ספר
166	נספח ג: התפלגות מורים לפי השכלה: תארים במקצועות אחרים
167	נספח ד: השתתפות מורים בהשתלמויות מטעם הפיקוח
169	נספח ה: השתתפות מורים בהשתלמויות מטעם גופים אחרים
170	נספח ו: צירופי הנושאים שלימדו המורים ביחידות הלימוד חבלית ונושאת
171	נספח ז: הצעות המורים בנוגע לדרכי השגת מטרות ספציפיות בהוראת הגיאוגרפיה
174	נספח ח: ניתוח גורמים של סולם הגשמת מטרות תכנית הלימודים – כיתות יא-יב
175	נספח ט: ניתוח גורמים של סולם עמדות בנוגע לתכנית הלימודים בגיאוגרפיה – כיתות י

פתח דבר

מחקר ההערכה לקראת פיתוח תכנית לימודים בגיאוגרפיה נערך במסגרת שורת מחקרי הערכה שעורך מכון סאלד עבור האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך התרבות והספורט. מחקרי הערכה אלה נועדו לשמש את האגף לקראת פיתוחן של תכניות לימודים חדשות.

המחקר הנוכחי נועד לבחון את היקף ואופי השימוש בתכנית הלימודים בגיאוגרפיה לחטיבה העליונה (תשל"ו). מלבד זאת נועד המחקר ללמוד על עמדות מורים כלפי הוראת גיאוגרפיה, דעותיהם לגבי מעמד המקצוע וייחודו והוראתו במגזרים שונים, וכן ללמוד על עמדות ודעות של תלמידים בנוגע להוראת המקצוע. הנתונים נאספו באמצעות ראיונות אישיים וקבוצתיים, שאלונים וביקורים בבתי ספר. במחקר השתתפו מורים ותלמידים בכיתות י, יא ו-יב.

המחקר הוזמן ומומן על ידי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך. את המחקר ליוותה ועדת היגוי מטעם האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, ועם חבריה נמנו: גב' נאוה סגן – מנהלת האגף, ד"ר צופיה יועד – סגנית מנהלת האגף ומנהלת גף תכנים, ד"ר רות רז – מנהלת מחלקת מחקר והערכה (עד שנת תשס"ג), ד"ר נעה אבולעפיה – מרכזת מחקרי הערכה באגף (משנת תשס"ג), גב' חנה אדן – מרכזת אשכול רוח וחברה באגף, גב' זיוה מימוני – מפקחת תחום מולדת חברה ואזרחות באגף, גב' דליה פניג – מפמ"ר גיאוגרפיה, ד"ר עומר חטיב – אחראי גיאוגרפיה במגזר הערבי ומעריך בכיר לבחינות בגרות בגיאוגרפיה למגזר הערבי וגב' דגנית שרייבר – מדריכה ארצית לגיאוגרפיה.

אני מבקשת להודות לחברי ועדת ההיגוי שליוו את המחקר על שיתוף הפעולה ועל עזרתם בכל הנדרש. כמו כן שלוחה תודתי הרבה למורים ולתלמידים על שיתוף הפעולה המלא ועל הפתיחות שגילו בכל הנוגע למחקר. לבסוף אני מבקשת להודות מקרב לב לעוזרות המחקר שסייעו במחקר זה: גב' רונית כהן, גב' נעה דיאמונד, גב' פנינה ויין-נוימן וגב' תמר אגמון.

אורית בנדס-יעקב

תקציר

המטרה הכוללת של מחקר זה הייתה לאסוף מידע ממורים ומתלמידים בחטיבה העליונה בנוגע לתכנית הלימודים בגיאוגרפיה – תכניה והפעלתה. המידע נועד לסייע לאגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך לפתח תכנית לימודים חדשה במקצוע זה. במחקר השתתפו 146 מורים ו-327 תלמידים, מהם 179 תלמידים בכיתה י ו-148 תלמידים בכיתות יא-יב.

א. מטרות הוראת הגיאוגרפיה והשגתן בעיני מורים ותלמידים

המורים התבקשו לדרג את המטרות לפי מידת חשיבותן ולפי מידת השגתן, ותלמידי כיתות יא-יב התבקשו לדרג רק לפי רמת ההשגה. המורים וגם התלמידים הבחינו בין מטרות מתחום הידע למטרות מתחום הערכים. מידת החשיבות הממוצעת שייחסו המורים למטרות הוראת הגיאוגרפיה הייתה רבה עד רבה מאוד והם ייחסו חשיבות גדולה יותר למטרות מתחום הידע על פני מטרות מתחום הערכים.

המורים העריכו את מידת ההשגה של מטרות הוראת הגיאוגרפיה כבינונית עד רבה ואת מידת ההשגה של מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי כגבוהה מרמת ההשגה של מטרות מתחום הערכים. גם תלמידי כיתות יא-יב (מאחר שלמעלה מ-92% מן התלמידים בקבוצה זו דיווחו כי הם לומדים במסלול של 5 יחידות ניתן להגדיר את מסגרת הלימוד כמגמה) העריכו את מידת ההשגה של מטרות הוראת הגיאוגרפיה כבינונית עד רבה, אם כי במידה נמוכה מזו של הערכת המורים, ואף הם העריכו את מידת ההשגה של מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי כגבוהה מרמת ההשגה של מטרות מתחום הערכים.

המורים הזדהו במידה רבה מאוד עם חשיבות מטרות התכנית ואף השתדלו להשיגן במסגרת ההוראה (אף שמטרות אלה בניסוחן המדויק לא עמדו לנגד עיניהם). נמצא פער ממוצע של כ-33% בין ייחוס חשיבות רבה או רבה מאוד למטרה מסוימת לבין השגתה במידה רבה או רבה מאוד. להערכת המורים, המטרות שבהן נמצא הפער הגדול ביותר בין חשיבות להשגה בא לידי ביטוי בתחום הערכי: טיפוח המודעות לאחריות הפרט לסביבתו הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה והמודעות לשונות החברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר, ובתחום הידע: פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית מערכתית והבנה של מצבים מורכבים.

לדעת המורים הסיבות העיקריות לאי השגת המטרות הן בדרך כלל רמתם הנמוכה של התלמידים וחוסר העניין שלהם במקצוע וכן העומס הרב של התכנית, יחסית לשעות המוקצות להוראת המקצוע.

הפער הממוצע בין הערכת התלמידים להערכת המורים (לשני הכיוונים, הערכת יתר או הערכת חסר) את השגת המטרות נופל מ-10%. מעניין לציין כי המטרות שהתלמידים ראו כמושגות יותר משראו זאת המורים היו בתחום הערכי (מטרה 8 נתפסה בעיני התלמידים כמטרה ערכית – כך לפי ניתוח הגורמים). הפער הבולט ביותר נגע למטרה של **טיפוח המודעות לאחריות הפרטים**

לסביבה הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה. מטרה זו הושגה במידה הפחותה ביותר בעיני המורים אך במידה הרבה ביותר בעיני התלמידים (הפער הוא של כ-20%).

ב. הפעלת תכנית הלימודים והצעות לשינויים

תכנית הלימודים עצמה עוצבה לפני כשלושה עשורים אולם היא מתעדכנת מעת לעת ומקיימת דיאלוג עם הוראת "הגיאוגרפיה בת-זמננו", הן מבחינת התכנים הן מבחינת המתודות. כך אנו רואים שבין שיקולי הדעת בבחירת נושאי הלימוד החבליים והנושאים הזכירו המורים כשיקול משמעותי את מידת האקטואליות והרלוונטיות של נושא הלימוד ואת המידה שבה אפשר ללמדו מנקודת מבט בין-תחומית.

קרוב למחצית המורים ציינו כי הם מעשירים את ההוראה באמצעות לימוד סוגיות הניתנות למיון לפי תכנים: הנושאים העיקריים של הסוגיות הלימודיות שמחוץ לתכנית הלימודים שבחרו המורים היו היבטים גלובליים/בין-לאומיים (כ-52% מהמורים), קרקע ומים (כ-44% מהמורים), נושאים הקשורים למזרח התיכון (כ-23% מהמורים), נושאים הנוגעים לישראל (כ-12% מהמורים), נושאי כלכלה וחברה (כ-12% מהמורים) ותופעות טבעיות (כ-11% מהמורים).

המורים דיווחו גם על שפע מרשים של פעולות ייחודיות הכוללות פעולות חוץ בית ספריות מסוגים שונים, אסטרטגיות למידה ייחודיות, פיתוחים של תכניות שיצרו המורים באופן עצמאי ווולונטרי ויוזמה של פרויקטים בית ספריים וכיתתיים שנעשו כולם במקביל ובנוסף לתכנית הלימודים הפורמלית (בגוף המחקר הבאנו את הפירוט המלא של הסוגיות הלימודיות והפעולות הייחודיות שאת מקצתן יהיה אפשר אולי לשלב בתכנית החדשה).

מורי הגיאוגרפיה הציעו כ-400 הצעות לשינויים ספציפיים בכל יחידות הלימוד: הגיאוגרפיה של ארץ ישראל, הגיאוגרפיה של המזרח התיכון וגיאוגרפיה נושאית וחבלית. השינויים המוצעים כללו הרחבה או צמצום של פרקים ונושאים בתוך יחידות הלימוד וכן הצעות לשינויים מבניים ונקודות מבט חדשות על נושאי היחידות. יש לציין את המגוון הרב של ההצעות ואת המכנה המשותף הרחב של רצון לעדכן את הלימוד ואת דרכי ההוראה ולקרב אותם אל המציאות העכשווית גם בהיבטה הכללי וגם במובנה היומיומי.

מורים רבים ביקשו לשמר את יחידות הלימוד הקיימות בתכנית הלימודים, למעט יחידת הלימוד בגיאוגרפיה חבלית, ולעתים המליצו על הוספת נושאים חדשים לאותן יחידות. מלבד זאת הציעו המורים לכלול במסגרת לימודי החובה נושאי לימוד נוספים כמו סוגיות באיכות הסביבה, נושאים בגיאוגרפיה אנושית ומושגים בסיסיים בגיאוגרפיה, וכן עמדו על הצורך בהקניית מיומנויות גיאוגרפיות לתלמידיהם.

נושאי הלימוד זכו להתייחסויות קוטביות של התלמידים. כך למשל יותר ממחצית תלמידי המגמה ציינו את נושאי הגיאוגרפיה החבלית כאהובים, ואילו קרוב לחמישית ציינו את מרבית הנושאים של היחידה החבלית כבלתי אהובים. באופן דומה ציינו כמחצית מתלמידי י את נושאי

יחידת הלימוד הגיאוגרפיה של המזרח התיכון כנושא הלימוד האהוב עליהם, ולעומת זאת כחמישית מהם ציינו את אותו מקבץ נושאים כבלתי אהובים.

התלמידים מעוניינים בעיקר בהרחבה של לימודי הגיאוגרפיה הפיזית (תלמידי המגמה יותר מתלמידי י), בהרחבת לימודי ארץ ישראל (תלמידי י יותר מתלמידי המגמה) וכן היו רוצים ללמוד על אזורים ומקומות נוספים בעולם, בעיקר אזורים שיהוו בהמשך יעד אפשרי לטיולים (תלמידי י יותר מתלמידי המגמה). לתלמידי המגמה ניתנה אפשרות להציע נושאים שלדעתם יש להוציא מתכנית הלימודים, והם ציינו כי היו רוצים לצמצם את יחידת הלימוד "גיאוגרפיה חבלית" (הוזכרו כל הנושאים) ונושאים בגיאוגרפיה של המזרח התיכון (קרוב לשליש מן התלמידים לכל אחת מן ההצעות) וכן היו מעוניינים לצמצם חלק מן הנושאים ביחידת "הגיאוגרפיה של ארץ ישראל".

בבחינה כללית של נושאי המחקר שבנוגע אליהם התבקשו המשתתפים להציע שינויים ותוספות בתכנית הלימודים, ראוי לציין שיש הרבה מן המשותף בין מורים לתלמידים. המורים מודעים יותר לאפשרויות הגלומות במקצוע ומנסחים ביתר בהירות את הצעותיהם ואולם הם משקפים במידה רבה גם את עניינם של התלמידים בהעמקה ובלמוד יסודי של המקצוע וכן את רצונם לעדכן ולחדש.

ג. עמדות כלפי תכנית הלימודים

בשאלוני המורים והתלמידים הוצגו עמדות שונות בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה (25 עמדות בשאלוני המורים ו-16 עמדות בשאלוני התלמידים). 8 עמדות נוסחו באופן דומה בשאלוני המורים והתלמידים). המשיבים התבקשו לדרג את מידת החשיבות של כל אחת מהעמדות.

העמדות החשובות יותר בעיני המורים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") הן שעל תכנית הלימודים להיות מעודכנת ולשקף את התפתחות תחום הגיאוגרפיה בשנים האחרונות, שיש להדגיש את הקניית מושגי היסוד הגיאוגרפיים ושיש לחתור להוראה חווייתית.

העמדות החשובות ביותר בעיני רוב התלמידים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") הן שיש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל ושיש להרבות בסיוורים לימודיים.

מלבד נושא הסיוורים המורים מייחסים חשיבות רבה יותר במידה ניכרת לעמדות שהוצגו לפנייהם בהשוואה לחשיבות שהתלמידים מקנים לעמדות אלה. הן מורים הן תלמידים מיקמו את החדשנות של תכנית הלימודים גבוה בסולם החשיבות (מורים במקום הראשון ותלמידים במקום השני) וכן מיקמו את השילוב עם מקצועות אחרים במקום האחרון במדרג החשיבות.

ד. מעמד המקצוע ובחירה בו

אף שהמורים מעריכים את ייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית בהיותה בין-תחומית, עכשווית, מעשירה, מרחיבת אופקים, בעלת יכולת לפתח ראייה מערכתית, נוגעת לכל אדם ועוד כהנה וכהנה, פחות מחמישית המורים סבורים כי מעמד המקצוע גבוה יחסית למקצועות בחירה אחרים, כשליש מהם סבורים כי מעמדו של המקצוע דומה למעמדם של מקצועות בחירה אחרים, ואילו קרוב למחצית המורים סבורים כי מעמדה של הגיאוגרפיה נמוך יחסית למקצועות בחירה אחרים.

לדעת המורים, תלמידים בוחרים במגמה ראשית משום שלגיאוגרפיה דימוי של מקצוע קל המאפשר הצלחה במבחני הבגרות ולצד זאת משום שהם מעוניינים בנושאי ההוראה. המורים גם סבורים כי אפשר יהיה למשוך תלמידים נוספים למגמה באמצעות העלאת המינון של הפעולות החווייתיות, העשרת התכנים והפיכת המקצוע ליישומי. רק מורים מעטים ממליצים לשנות את כיוון ההתפתחות של דימוי הגיאוגרפיה כמקצוע נגיש לתלמידים באמצעות העלאת סף הקבלה למגמה וחיוב התלמידים במטלות נוספות.

התלמידים שנשאלו מה משך אותם לבחור בזמנו במגמת גיאוגרפיה ציינו בראש ובראשונה עניין רב בתחום הגיאוגרפיה ורק לאחר מכן התייחסו לשיקול המעשי. יחד עם זאת ציינו קצת פחות משליש התלמידים כי הם לומדים במגמה שלא מבחירתם. ציפיות התלמידים מלימודי המגמה שילבו ציפייה לרכישת ידע גיאוגרפי וידע כללי, ציפייה לעניין והנאה וכן ציפייה להישג. ציפיות אלה מומשו בקרב יותר ממחצית התלמידים במגמה, במידה רבה או רבה מאוד. קרוב לשני שלישים מתלמידי המגמה אף ציינו כי הם שבעי רצון מלימודי הגיאוגרפיה השנה במידה רבה או רבה מאוד, וההמלצות למועמדים להצטרפות למגמה נשענו מעט יותר על האהבה למקצוע משנשענו על האפשרות להישג קל (יש לציין כי פחות משני שלישים מתלמידי המגמה התייחסו לשאלה זו).

ה. ההיבט הערכי

כרבע מתלמידי המגמה וכרבע מתלמידי י ענו לשאלה בדבר השאלות הערכיות שמעלה בהם לימוד המקצוע. תשובותיהם התייחסו **לשאלות מוסריות הנוגעות לכלכלה**: מעמדות ופערים חברתיים, ניצול אוכלוסיית העולם השלישי, עוני בעולם ועוד (תלמידי המגמה מעט יותר מתלמידי י), **שאלות ציוניות ופוליטיות**: גבולות הארץ, ירידה מהארץ, ייחוד הגליל, פער בין יהודים לערבים ועוד (תלמידי המגמה במידה ניכרת יותר מתלמידי י), שאלות הנוגעות **לאיכות הסביבה** (תלמידי המגמה במידה ניכרת יותר מתלמידי י), **מלחמות, יחסים בין מדינות** (תלמידי י מעט יותר מתלמידי המגמה) ו**זכויות אדם**: שאלות הנוגעות לשוויון בין בני האדם, כפייה מינית, זכויות אדם במדינות פונדמנטליסטיות ועוד (רק תלמידי י).

בתשובה לשאלה כיצד הם מציעים להתמודד עם השאלות הערכיות הללו הציעו התלמידים **ללמוד את הנושא**: להמחיש את הדילמות הערכיות באמצעות דיונים וסרטים, לקיים רב שיח עם מורים ותלמידים מבתי ספר אחרים ועוד, **לגלות מעורבות מעשית ורגשית**: להזמין לבית הספר נציגים

מתחום איכות הסביבה, להיות מעורבים בפרויקטים, להציע דרכים לפתרון הבעיה, להיות פעילים חברתית ועוד, או **להתרחק מן הבעיה**: לא לפתוח את הנושא לדיון, "שכל אחד יחיה עם דעותיו", "אין דרך להתמודדות", "זה לא תפקידי" ועוד (לא נמצאו הבדלים ניכרים בין תלמידי המגמה לתלמידי י).

ו. היבטים ייחודיים

ככלל לא נמצאו הבדלים בולטים בין מורים ממגזרים שונים בשאלת החשיבות שהם מקנים למטרות התכנית ולמידת השגתן. **מורים בחינוך היהודי**, יותר ממורים בחינוך הערבי, ציינו שחשוב להבין את התופעות במרחב ושחשוב לחזק את תחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל. אשר לעמדות ספציפיות כלפי לימודי הגיאוגרפיה ודרכי ההוראה, ציינו **מורים בחינוך היהודי**, יותר ממורים בחינוך הערבי, כי חשוב להדגיש את הקניית מושגי היסוד בגיאוגרפיה ומיומנויות גיאוגרפיות וכן שעל לימודי הגיאוגרפיה לשמש מנוף להזדהות עם העם והמדינה. **מורים בחינוך הערבי**, יותר ממורים בחינוך היהודי, ציינו כי חשוב להדגיש את לימודי הגיאוגרפיה האנושית ולכלול בלימודי הגיאוגרפיה התמחות במערכות מידע גיאוגרפיות.

לשאלה אם יש סתירה בין תכנית הלימודים בגיאוגרפיה לבין הזרם החינוכי שאליו היא מיועדת ענו חמישה מורים **מהחינוך הערבי** כי הם חשים שחסרה בתכנית התייחסות ראויה למגזר הערבי והדבר מעורר תחושה של אי-הזדהות עם החומר הנלמד, בעיקר בנושא ארץ ישראל. היבט זה עלה גם בהצעה לשינויים בהוראת יחידת הלימוד בגיאוגרפיה של ארץ ישראל שבה הציעו המורים מן המגזר הערבי להתייחס לאוכלוסייה הערבית בזיקה להיבט הפלשתינאי. מורה אחד **מהחינוך הממלכתי** ציין שהוראת יחידת הלימוד של ארץ ישראל אינה מעוררת הזדהות עם הארץ, ומורה נוסף מהחינוך הממלכתי ציין שתכנית הלימודים יוצרת רגישות בנושא דת ומדע.

תלמידי מגמת גיאוגרפיה **בחינוך הערבי** דיווחו על השגה של מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי ושל מטרות מתחום הערכים, יותר מתלמידים בחינוך היהודי. התלמידים **בחינוך הערבי** ציינו שפיתחו ראייה וחשיבה מרחבית מערכתית, רכשו מיומנויות גיאוגרפיות, פיתחו מודעות לשונות חברתית-תרבותית, כבוד לאחר ואחריות כלפי הסביבה הפיזית והאנושית וכן היו פעילים בסביבתם הקרובה והרחוקה, יותר מתלמידים במגמת גיאוגרפיה במגזר היהודי. מלבד זאת, תלמידים הלומדים בחינוך הערבי ייחסו חשיבות רבה יותר לכלל העמדות הנוגעות ללימודי המקצוע, יחסית לתלמידים מן המגזר היהודי. אף תלמיד אחד מתלמידי יא-יב לא ציין שלדעתו קיימת סתירה בין הוראת הגיאוגרפיה לבין הזרם החינוכי שאליו משתייך בית הספר. בקרב תלמידי י ציין תלמיד אחד **בחינוך הממלכתי-דתי** שצריך ללמד נושאים עולמיים ופחות נושאים מקומיים, ותלמיד אחד **בחינוך הממלכתי** טען את הטענה ההפוכה, כלומר שיש ללמוד יותר על ישראל ופחות על העולם.

ז. המלצות

מספר המלצות מתבקשות מממצאי המחקר:

1. ההמלצה בנושא מטרות התכנית כוללת מספר היבטים: האחד, אם תכנית הלימודים מכילה מדרג משלה הנוגע לחשיבות מטרות המקצוע יש מקום להבהירו (יש להתייחס בהקשר זה לביקורתו של שניל על תכנית הלימודים). ההיבט השני מתייחס לצורך ביצירת כלי יישומי, שיהווה חלק אינטגרטיבי מתכנית הלימודים, ואשר יסייע בהגשמת מטרות התכנית, בעיקר אלו המורכבות יותר והגישות פחות. ההיבט השלישי כולל את העלאת מודעותם של המורים לסוכנויות "התכנית הערך" הרלוונטיות לנושאי גיאוגרפיה הנמצאות בסביבתם ולדרכי השיתוף היעילות עמן.

2. המורים מהווים את המשאב העיקרי בשימור החינוניות של הוראת הגיאוגרפיה. חלקם יצרו תכנים חדשים והתוו דרכי הוראה יצירתיות ורובם מעידים על החשיבות הרבה שהם מייחסים לכך שהלימוד יהיה מעודכן ועכשווי. כלומר, כדי להיענות לצורך מהותי זה של "הלקוחות העיקריים" של התכנית, צורך שאותו הם חולקים עם תלמידיהם, יש לדאוג לכך שהתכנית תאזן היטב בין אלמנטים קבועים ומתחדשים ואף תאפשר ביטוי אישי למעוניינים בכך במסגרת הוראת התכנית.

3. ממצאי המחקר מאפשרים ללמוד על טעמים ועל צורכיהם של "צרכני הקצה" של תכנית הלימודים הבאה ולהתחשב בהם. כך, על תכנית הלימודים החדשה להתחשב באוכלוסיית התלמידים החלשה יחסית ה"נקלעת" לכיתות המגמה, ואולי אף לשקול בחיוב בנייה של יחידת לימוד חלופית אשר תהלוט את הצרכים הייחודיים של אוכלוסיית זו. במקביל זוהתה באמצעות המחקר מרכזיותו של המרכיב הערכי ועל תכנית הלימודים להציע לכך מענה הולט. מתוך הקשר זה ניתן יהיה גם לקדם את האינטגרציה בין המגזרים השונים.

לסיום, ההיענות הרצינית והמעמיקה של המורים והתלמידים לשאלות המחקר הניבה מידע רב וזרקה אור על דעותיהם של מורים ותלמידים בשאלות מהותיות הנוגעות לתכנית הלימודים הראויה. מורים ותלמידים הביעו עניין בהוראה ובלימוד מעמיק של תכנים פיזיים ואנושיים לצד הקניית מיומנויות גיאוגרפיות, רצון בחדשנות, חיבור למציאות חיי ההווה ונגיעה בשאלות ערכיות. הם הציעו שפע של רעיונות היכולים, לפי שיקולי העושים במלאכה, להישזר בתוך תכנית לימודים חדשה או להעניק השראה לכיווני מחשבה נוספים.

פרק ראשון: רקע לפעולת ההערכה

מבוא

תכנית הלימודים בגיאוגרפיה לחטיבה העליונה יצאה לאור בשנת תשל"ו ומאז עברה עדכונים ושינויים רבים אשר באו לידי ביטוי בהנחיות בנוגע לבחינות הבגרות בגיאוגרפיה המופצות ברבים מעת לעת. מקצוע הגיאוגרפיה נכלל בקטגוריית ההערכה "טרום תכנית" של האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך, בעיקר משום שהתכנית ישנה מאוד ואינה נותנת מענה הולם לצרכים המתפתחים של המקצוע. מלבד זאת, בעקבות דיונים שהתקיימו עם עשרות מרכזי מקצוע התבססה התחושה כי המקצוע, כפי שהוא מוצג בתכנית הלימודים, אינו מצליח להציג מבנה דעת כולל ונהיר של התחום. במקום זאת נראה כי מקצוע הגיאוגרפיה מוצג בתכנית הלימודים הקיימת כאוסף של נושאים המכונסים באופן מלאכותי תחת קורת גג אחת (שנל, 2002). אנשי ועדת התכנית להוראת הגיאוגרפיה בחטיבה העליונה עוסקים בגיבוש רציונל, תכנים ומבנה להוראת המקצוע בחטיבה העליונה, ומחקר ההערכה שיזם האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים המתפרסם בזאת מיועד להניח על שולחנה של הוועדה את חוות הדעת של מורים ותלמידים בנוגע להיבטים העיקריים של תכנית הלימודים והוראתה כפי שיושמה בשנת תשס"ד.

תכנית הלימודים בגיאוגרפיה, שבזיקה אליה נערך מחקר ההערכה, כללה את יחידות הלימוד האלה: "הגיאוגרפיה של ארץ ישראל", "הגיאוגרפיה של המזרח התיכון", "גיאוגרפיה חבלית" ו"גיאוגרפיה נושאית". מאחר שיחידת הלימוד "הגיאוגרפיה של המזרח התיכון" הוחלפה בהדרגה ביחידת הלימוד "ישראל בגיאוגרפיה של המזרח התיכון", נכללה בתשובות משתתפי המחקר גם התייחסות ליחידת לימוד זו, אף שלא נשאלו עליה ישירות.

כפתיח למחקר ההערכה אנו מבקשים לפרוש לפני הקורא את הדילמות העיקריות הנוגעות למקצוע הגיאוגרפיה. הדילמות עלו בראיונות פתוחים שהקדמנו למחקר עם אנשי אקדמיה מתחום הגיאוגרפיה, עם אנשי האגף לתכנון ופיתוח תכניות לימודים ועם מורים ורכזי מקצוע. דילמות אלה נוגעות למעמדו של מקצוע הגיאוגרפיה, למטרות ההוראה ולמבנה התכנים הרצוי, למיומנויות שיש להקנות ללומדים ולשאלות ערכיות (סיכום הראיונות מופיע בנספח 1).

שלא כבעבר, הגיאוגרפיה נתפסת כיום כמקצוע של "כאן ועכשיו" וכמקצוע בעל פן אנושי מובהק. הגיאוגרפיה נמצאת "בעין הסערה" של מהפכה ושל תהליכי שינוי גדולים שאינם משתקפים במלואם בתכנית הלימודים. מורים ואנשים הקרובים לתחום מתלבטים בשאלות כגון: מהם הנושאים החשובים היום בהוראת המקצוע? האם הנושאים הנלמדים רלוונטיים למציאות העכשווית? מהו המינון הרצוי של היבטים אקטואליים בתכנית ההוראה? האם לקשור את מקצוע הגיאוגרפיה לצד המדעי? לצד האנושי? נדמה שהיום "הכול גיאוגרפיה". אם כן, מהו ייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית? מהו הערך המוסף של המקצוע? עד כמה יש לעסוק ב"חיבורים" למקצועות אחרים? איך ליצור תכנית שתבטא את השינויים ויחד עם זאת תיתן גם בסיס

להמשכיות (כדי לא לבסס מצב שבו הגיאוגרפיה תיתפס כמשהו שאם אינך מעודכן בו הוא חסר משמעות)? איך לחדש בהוראת המקצוע? מהו היחס הרצוי בין היבטים קבועים להיבטים משתנים בתכנית?

המרואיינים התלבטו בשאלה כיצד ליצור תכנית אטרקטיבית שתביא את התלמידים לבחור במקצוע וללמוד אותו שלא רק במסגרת לימודי החובה. כיצד להתמודד עם התדמית המיושנת של המקצוע ועם העובדה שהוא נחשב כמקצוע קל? איך ניתן להגביר את האפקטיביות של הוראת המקצוע? אילו מיומנויות כלליות רלוונטיות להוראת המקצוע ומהי הדרך האפקטיבית ללמדן? בנפרד או במשולב? כיצד לשלב את הוראת המקצוע בתכנית טכנולוגיה ומחשוב? איך לשלב את האינטרנט בהוראת המקצוע?

שאלה נוספת שהועלתה הייתה עד כמה המורים לגיאוגרפיה "חיים" את המקצוע, מתעדכנים ומוכנים להפנים יעדים חדשים בהוראתו? האם וכיצד לנטרל את ההיבטים הפוליטיים העולים מלימוד הגיאוגרפיה, איך להתמודד עם ההיבטים האידיאולוגיים שעשויים לעלות מלימוד הגיאוגרפיה, מהם הצרכים הייחודיים בהוראת המקצוע בקרב מגזרים שונים (החינוך הממלכתי, הממלכתי-דתי והחינוך הערבי) והאם קיימת סתירה ביניהם לבין הוראת הגיאוגרפיה.

מתוך השאלות הללו ובעקבות דיונים עם אנשי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים (יוזמי המחקר) נוסחו מטרות המחקר המפורטות להלן.

א. מטרות המחקר

מטרה 1: ללמוד על המטרות החשובות בהוראת הגיאוגרפיה כיום בעיני מורים ורכזי מקצוע ועל הערכת המורים ורכזי המקצוע לגבי השגתן.

מטרה 2: ללמוד מדיווחי המורים ורכזי המקצוע על הפעלתה של תכנית הלימודים.

מטרה 3: לעמוד על חוות הדעת של מורים ורכזי מקצוע בנוגע לתכנית הלימודים.

מטרה 4: ללמוד על דעות מורים ורכזי מקצוע בנוגע לייחודו ולמעמדו של מקצוע הגיאוגרפיה בין מקצועות הלימוד.

מטרה 5: ללמוד על עמדות המורים ורכזי המקצוע כלפי תכנית הלימודים וכלפי הוראת המקצוע (גישות, תכנים, ומתודות).

מטרה 6: ללמוד על דעתם של מורים ורכזי מקצוע בנוגע לנימוקי הבחירה במגמה ולדרכים שבהן ניתן למשוך תלמידים נוספים לבחור בה, ובנוגע לדמות "הבוגר הרצוי" של מגמת גיאוגרפיה.

מטרה 7: ללמוד על היבטים ייחודיים של הוראת גיאוגרפיה במגזר היהודי (בחינוך הממלכתי ובחינוך הממלכתי-דתי) ובמגזר הערבי.

מטרה 8: ללמוד על עמדות ודעות של תלמידים בנוגע להיבטים שונים של תכנית הלימודים והוראת המקצוע.

ב. רקע תיאורטי

סקירה קצרה זו של הרקע התיאורטי נועדה לעגן את המחקר הנוכחי בתחום הדעת של הגיאוגרפיה בעיקר במה שנוגע לביטוי של התחום באמצעות תכניות הלימודים.

התפתחות הפרדיגמה הגיאוגרפית

עד מחצית המאה העשרים היה החבל (או האזור) המדיום שבאמצעותו ניסתה הגיאוגרפיה להגדיר את עצמה כדיסציפלינה (Hartshorne, 1939 אצל פורטוגלי, 2000). הגישה החבלית הוגדרה על פי הגישה הטוטלית: החבל הוגדר כשלם המאגד בתוכו מגוון רחב של תכונות פיזיות, פוליטיות, כלכליות וחברתיות שתמהילן הייחודי יוצר את אופי החבל ואת זהותו, השונה מזהותם של חבלים אחרים במרחב (Chisholm, 1975 אצל פורטוגלי, 2000).

לקראת מחצית המאה ה-20 נעשה ניסיון להמיר את הפרדיגמה של החבל הטוטלי למודל שבו נבחנו בנפרד היבטים שונים של המציאות הגיאוגרפית (גיאולוגיה; גיאומורפולוגיה; הידרולוגיה; אקלים; צומח וחי; קרקעות; משאבים טבעיים; חקלאות; תעשייה; אוכלוסייה; יישובים; תחבורה; שלטון ותרבות). הניתוח הגיאוגרפי הפך להיות אנליטי-מדעי, כעין בקרה של תהליכים סביבתיים ומרחביים. במקביל עוצבה סדרה של עקרונות, גם הם בעלי אופי מדעי-כמותי, לתיאור היחסים במרחב.

גם הגיאוגרפיה של האדם הפכה להיות "מדע מרחבי" (spatial science). פורטוגלי (2000) מתאר **שילוב של תיאוריות מיקום** שסיפקו הסבר רציונלי לאופייה של הגיאוגרפיה האנושית, כגון בעבודתו של היינריך פון טיין "המדינה המבודדת ביחס לחקלאות וכלכלה פוליטית" ב"תיאוריית מיקום התעשיות" של וובר (Weber) וב"תיאוריית המקומות המרכזיים" של לוש (Losch) וקריסטלר (Christaller), עם **שיטות אובייקטיביות של ניתוח מרחבי** שהושאלו ברובן מן הפיזיקה. כך הדוגמה שמביא פורטוגלי מתארת מציאות גיאוגרפית בלשון ניוטונית: "עוצמת האינטגרציה בין זוג ערים כלשהו במרחב היא ביחס ישר למכפלת גודלן וביחס הפוך למרחק המפריד ביניהן (בחזקה מסוימת)" (שם, עמ' 216). שילוב זה התבסס במהלך עשרים השנה הבאות ולמעשה עיגן את הדיסציפלינה הגיאוגרפית בתקופה זו בעולם המדעי בהציעו מתודה דומה להבנת-על של מקצועות נוספים במדעי החברה כמו סוציולוגיה, כלכלה ופסיכולוגיה.

בתחילת שנות ה-70 עברה הפרדיגמה הגיאוגרפית שתוארה לעיל בצומת נוסף שבו הוצבו תמרורי "הגאוגרפיה ההומניסטית של מקום ואי-מקום". **הגיאוגרפיה ההומניסטית-פנומנולוגית** העמידה את המרחב האישי הסובייקטיבי והחד פעמי כאנטי-תזה למרחב המדעי והאובייקטיבי, ובהסתמך על מתודולוגיות איכותניות ביקשה להציע תיאור ופרשנות לשיח בין האדם לסביבה באמצעות המרת המושג האובייקטיבי **המאחד** "מרחב" במונח **המייחד** "מקום" (פורטוגלי, 2000). ההנחה הייתה כי ההתנהגות האנושית במרחב כוללת גם את ממד הרפלקסיה העצמית וגם את מרחב השונות המובנית על ידי בני אדם שונים (מאיר, 1981). בהמשך לכך התבססה הדעה

שמאפייני החבל אינם תכונות הכרחיות של החבל עצמו, אלא הם בגדר פרשנויות אנושיות שגיאוגרפים מייחסים למציאות במטרה לחלק את המרחב לחבלים גיאוגרפיים מובחנים.

בשלב הבא, **הגיאוגרפיה הפוסט-מודרנית** התייחסה להתרחשויות במרחב/סביבה/מקום כמעוצבות על ידי דינמיקה פנימית מהירה וסינרגטית והשפעות שונות צולבות וסותרות אשר יכולות בגלל חוסר היציבות, ההשתנות המהירה ויכולת הניבוי הנמוכה, לצייר מרחב כאוטי ולהפוך את אופני ההסתכלות הקודמים לפחות רלוונטיים (פורטוגלי, 2000).

מאחר שהגישה הפוסט-מודרנית מקשה על הנהרה שיטתית של תחום הגיאוגרפיה, עיצבה **הוראת הגיאוגרפיה** אוריינטציה של עיסוק ב"פני הקרקע", תרתי-משמע, כלומר, הוראת הגיאוגרפיה אינה מאמצת את העמדה הכאוטית אלא מבקשת ליצור תמהיל של תפיסת הוראת התחום הנשען על הגיאוגרפיה ההומניסטית (האנושית) והמדעית, והתמהיל נבחר בהתאם לראייתם של מעצבי תכניות הלימודים ובמידה מסוימת באמצעות בחירתם של המורים (על הדרך לשילוב הממד הפוזיטיביסטי עם הממד הפנומנולוגי ראו מאיר, 1981).

האמנה הבינלאומית לחינוך גיאוגרפי (1992)

הגיאוגרפיה מוגדרת על ידי הוועדה הבינלאומית לחינוך גיאוגרפי כמדע השואף להסביר תפוצת אנשים, תופעות ומאורעות כפי שהם מתרחשים ומתפתחים על פני כדור הארץ וכן את תכונותיהם של המקומות השונים. מקצוע הגיאוגרפיה מתייחד בכך שהוא בין-תחומי וברלוונטיות שלו לעתיד היחסים שבין האדם לסביבתו.

הנושאים העיקריים שהציגה הוועדה בעיון הגיאוגרפי הם אלה:

מיקום: המיקום חיוני להבנת תבניות האקלים וכל נושא הקרטוגרפיה. הוא מבטא את מערכות היחסים הלוגיות והשיטתיות הנחוצים לחקירות גיאוגרפיות, אשר יעשירו את המעבר הלוגי מ"מיקום" – לתפיסה החמקמקה של "מקום".

מקום: הוגדרו ששה אינדיקטורים חיוניים למושג מקום: מיקום; אינטגרציה של טבע ותרבות; ייחודיות; כוחות מקומיים; הופעה (בתוך הקשר היסטורי-תרבותי של שינוי) ומשמעות. המושג "מקום" מייצג פיתוח תפיסות הנוגעות לאזור עצמו וליחסי הגומלין שלו עם מקומות אחרים.

יחסי גומלין בתוך מקומות: הדרך שמקומות משגשים ומתפתחים במהלך האינטראקציה הפיזית-תרבותית-פסיכולוגית שבין האדם לסביבה.

יחסי גומלין בין מקומות (תנועה): יחסי הגומלין מוגדרים בהקשר זה במושגים של כלכלה, חברה ומידע וכן בהיבטים פיזיים כמו תנועת יבשות, רעידות אדמה, אסונות אקלימיים וכיו"ב.

האמנה הבינלאומית לחינוך גיאוגרפי המליצה על שילוב של לימודים חבליים ולימודים נושאיים. השיקולים המומלצים בבחירת החבלים הם אלה: (1) בחירה של חבלים קרובים ורחוקים כדי לאזן את הלימוד של מוקד לאומיים או יבשתיים. על בחירת החבלים לשקף קרבה וריחוק גם מבחינת המשמעות עבור התלמיד. (2) על בחירת החבלים להתגוון בקני המידה שלהם: מקומי, לאומי, יבשתי וגלובלי, וכן עליהם להיות מגוונים בהיבטים הפיזיים, האנושיים, בהיבט

התרבותי, בהיבט המערכתי ובהיבטים שונים של פיתוח. (3) על בחירת החבלים לבטא רלוונטיות לחיים הציבוריים הפרטיים והמקצועיים. (4) על בחירת החבלים לעצב את אחריותם של הלומדים לפעולה ברמות שונות, מן הרמה המקומית אל הרמה הגלובלית. ככלל, על התפיסה החבלית לשקף את הצורך לאזן בין זהות מקומית (חבלית ולאומית) לבין שיתוף פעולה בינלאומי.

על הלימודים הנושאים, כך ממליצה הוועדה, להישען על בסיס חבלי ולהביא לידי ביטוי גישות שונות. הוועדה ממליצה על לימוד של מערכות פיזיות (כגון מערכות קרקע ואקלים), מערכות אנושיות (כגון מערכות חקלאיות ומערכות תחבורה ומסחר) ומערכות אינטגרטיביות (אינטגרציה של מערכות אנושיות ומערכות טבעיות).

"השאלות הגדולות" של הגיאוגרפיה

השאלות הגדולות של הגיאוגרפיה, כפי שנוסחו על ידי שלושה חוקרים אמריקאים¹ עבור הכתב המדעי של ה"ניו-יורק טיימס", תורגמו ועובדו בידי מאיר (2002). ואלה השאלות:

1. מה גורם למקומות ולנופים להיות שונים זה מזה ומדוע זה חשוב?
2. האם קיים צורך בסיסי לארגון המרחב על ידי יצירת גבולות, תחומים ומחוזות מלאכותיים?
3. כיצד אנו מתחמים את המרחב?
4. מדוע בני אדם, משאבים ורעיונות נעים על פני המרחב?
5. כיצד השתנתה סביבת האדם על פני כדור הארץ בעקבות הפעילות האנושית?
6. מהן ההשלכות הגיאוגרפיות של הופעת טכנולוגיות המידע והמערכות הוירטואליות?
7. כיצד ומדוע קיימות ופגיעות משתנים ממקום למקום ועל פני זמן?
8. מהם אופיים של החשיבה וההסבר המרחביים?
9. מהן ההשפעות התרבותיות, הכלכליות, החברתיות והפוליטיות על השונות המרחבית, ארגון המרחב, תיחום המרחב, תנועה במרחב, סביבת האדם, קיימות ופגיעות?

היבטים ערכיים בהוראת הגיאוגרפיה

הגיאוגרפיה, העוסקת ביחסי הגומלין בין האדם והמרחב, אינה פועלת ב"מרחב נטול הערכים", לא מבחינת עיצוב המרחב ולא מבחינת התייחסות האדם אל המרחב והחולקים בו, והוראתה חושפת את הממד הערכי ומזמנת גיבוש וחיזוק תפיסת עולם ערכית. שלהב (2002) טוען כי מקצוע הגיאוגרפיה הוא אחד המקצועות הרלוונטיים והחשובים ביותר לפיתוח תחושת זהות לאומית בקרב הלומדים, ולכן עיצוב תכנית הלימודים מחייב הכרעות ערכיות בסוגיה זו.

כיצד מתפתחת הלכה ולמעשה תודעת זיקה בין אוכלוסייה וטריטוריה? מה גורם לעם לחוש שארץ מסוימת היא שלו? שלהב מזכיר שתי קטגוריות התייחסות בזיקה לשאלה זו: הקטגוריה האחת מכילה תכונות **המקבעות** את האוכלוסייה במקומה כמו טופוגרפיה קשה, חבל ארץ ללא מוצא או תכונות תרבותיות של האוכלוסייה המקדשת אתרים ומייחסת למרחב חשיבות

¹ ראו: Cutter, S. L., Gollledge, R., & Grat, W. L. (2000). The big questions of Geography. *The Professional Geographer*, 54 (3), 305-317.

תרבותית או דתית (הממד האיקונוגרפי). הקטגוריה האחרת כוללת תכונות המבטאות **תנועה**, כמו סקרנות ויזמות של האוכלוסייה ופתיחות לשינויים וכן דרכי גישה נוחות, והן מניעות את האוכלוסייה לצאת ממקומה ולנוע על פני מרחבים וארצות. ההבדל בין אוכלוסיות שונות, ואף בין תת-קבוצות באוכלוסייה נתונה, הוא בשימת דגש על קטגוריה אחת או על האחרת.

חינוך ל"אהבת הארץ" עשוי לעשות שימוש באינדוקטרינציה טריטוריאלית, כלומר הוא ידגיש תכונות איקונוגרפיות בדרך של טיפוח יחס דתי ל"מקומות קדושים", טיולים לאתרי נוף או אתרי מורשת גבורה. לעומת זאת, חינוך המבקש להקנות כלי התמודדות במציאות גלובלית תחרותית ומשתנה תדיר יפתח מיומנויות של פתיחות, סקרנות ויזמות ויעשה שימוש בטכנולוגיות של תקשורת מתקדמת. שתי הקטגוריות חיוניות לשרידות האוכלוסייה כקבוצה והתמהיל הרצוי הוא תוצאה של הכרעה ערכית. מן הבחינה המעשית מעלה שלהב את השאלה, האם החברה צריכה לחנך את בניה לכיוון האיקונוגרפי-שיוכי ובשל כך ליצור סגירות יחסית או שהיא צריכה לחנך לפתיחות וזרימה ובכך להסתכן באובדן הזהות הפרטיקולרית שלה. הכרעה ערכית זו תשתקף בהוראת המקצוע.

ביקורת תכנית הלימודים הקיימת בגיאוגרפיה²

במסגרת ניתוח שערך שני (2000) למטרות תכנית הלימודים הכוללת להוראת הגיאוגרפיה (לאורך כל שנות הלימוד) זיהה הכותב שתי קבוצות של מטרות. הקבוצה האחת מתייחסת לגיבוש התלמיד כאדם והיא כוללת מטרות ערכיות כלליות ופיתוח כישורי חשיבה, והקבוצה האחרת מתייחסת למבנה הדעת של המקצוע וכוללת הכרה של מושגי יסוד ומיומנויות.

בתחום הערכי תכנית הלימודים הכוללת מדגישה את פיתוח המודעות והרגישות לסוגיית אי-השוויון הכלכלי-חברתי הקיים בין אזורים שונים בעולם, את אחריותו של האדם להגנה על הסביבה, ואת הצורך להכיר ולהוקיר את השונות הבין-תרבותית. התכנית גם מחזקת את הקשר למולדת בזיקה ליצירת זהות ייחודית שלא מתוך ראייה לאומית צרה אלא כחלק מהוויה רב-תרבותיות המקיימת שיח בין-תרבותי פתוח. בתחום פיתוח כישורי החשיבה התכנית הכוללת מקדמת היבטים שונים של חשיבה אינטגרטיבית-כוללית, בעיקר באמצעות הסתמכות על הפרדיגמה החבלית. בתחום הידע הגיאוגרפי מציין שני שהתכנית אינה מציעה מערך של מושגים הנבנים באופן היררכי אשר ינהירו את מבנה הדעת של המקצוע, ולעומת זאת היא עוסקת בהרחבה בהקניית המיומנויות הייחודיות של המקצוע שעיקרן הפקת ידע ממקורות שונים. ידע זה בנוי באורח היררכי לאורך שנות הלימוד.

שני מצדיק את הבחירה בגישה החבלית המנחה את התכנית וסבור כי כיום יש לאמץ מודלים חבליים אשר מדגישים את תהליכי הבניית החבל הגיאוגרפי כתהליך רב-ממדי מורכב ויצירתי המקיים אינטגרציה של מכלול גורמים מקומיים וגלובליים, ורואה את האדם כמשתתף פעיל בעיצוב המרחב הן כחלק מקבוצה חברתית הפועלת בחבל גיאוגרפי ספציפי הן כחלק ממערכת

² מבוסס על מאמרו של שני (2000).

עולמית. לדעתו יש מקום להשתחרר מהחינוך לזהות לאומית צרה ומתבדלת ולקדם את ההתמודדות עם המציאות הגלובלית המעצבת חבלים פתוחים, בלתי יציבים ומשתנים תדירות. שכל מציע לכפוף את בחירת החלק הנושאי, המצומצם יחסית, של התכנית למושגי היסוד הדרושים להגברת הלכידות הדיסציפלינרית. מלבד זאת ממליץ שכל לכלול בתכנית הלימודים בחטיבת הביניים לימודי מבואות בגיאוגרפיה כלכלית-פוליטית, בגיאוגרפיה וסביבה, בגיאוגרפיה של אוכלוסין ובגיאוגרפיה תרבותית (זאת בנוסף ללימודי הגיאוגרפיה הפיזית הקיימים כיום).

ברמה הערכית מצא שכל בתכנית הלימודים חוסר איזון בין החינוך לזהות לאומית מאוחדת לבין היכרות עם ה"אחר" וכבוד אליו. לדעת הכותב הנושאים החסרים בתכנית הלימודים הם אלה: דיון מקיף בהתגבשות המערכת הכלכלית-פוליטית העולמית ובמנגנונים אשר יצרו את הפערים בין העולם הראשון והשלישי, התגבשות הסדר הלאומי על משמעויותיו הטריטוריאליזם והבעיות האתניות שהוא יוצר, והבנה והערכה של הגיוון התרבותי בעולם.

ג. מקורות

- האמנה הבינלאומית לחינוך בגיאוגרפיה** (1992). (תרגום לעברית י' בר-גל). אוחר ב-31 באוקטובר 2006 מ-http://www.oranim.ac.il/courses/geodata/geo_study/edu/124779/pdf
- מאיר, א' (1981). הומניזם ופוזיטיביזם בגיאוגרפיה האנושית המודרנית. **אופקים בגיאוגרפיה**, 4, 65-67.
- מאיר, א' (2002) **השאלות הגדולות של הגיאוגרפיה**. אוחר ב-31 באוקטובר 2006 מ-http://www.oranim.ac.il/courses/geodata/geo_study/edu/124779/pdf
- פורטוגלי, י' (2000). 1500 מילים ויותר על הגיאוגרפיה של האדם: מסע אל תוך הדיסציפלינה. **תיאוריה וביקורת**, 16, 213-222.
- שלהב, י' (2002). **הגיאוגרפיה בין אקדמיה וחינוך**. הרצאה לפני ועדת התכנית להוראת הגיאוגרפיה בחטיבה העליונה.
- שנל, י' (2000). גיאוגרפיה כאתגר חינוכי. בתוך ע' הופמן וי' שנל (עורכים), **ערכים ומטרות בתכניות הלימודים בישראל**. אבן יהודה: רכס.

פרק שני: מתודולוגיה

א. שאלות המחקר

אלה הן השאלות המרכזיות בשאלוני המורים:

1. מהן לדעתך המטרות המתאימות להוראת הגיאוגרפיה כיום? באיזו מידה אתה משיג אותן בכיתתך?
2. מהן העדפות הבחירה שלך בגיאוגרפיה נושאית וחבלית? מה נלמד מעבר לתכנית?
3. מה דעתך על תכנית הלימודים הנוכחית בגיאוגרפיה (חולשות, חוזקות, הצעות לשינוי)?
4. מהי הערכתך בנוגע לייחודו של המקצוע ולמעמדו?
5. אילו היבטים הנוגעים לתכנית הלימודים ולהפעלתה חשובים בעיניך? (מתוך רשימת עמדות)
6. מיהו בעיניך "הבוגר הרצוי"? איך ניתן למשוך תלמידים למגמה?
7. מהם ההיבטים הייחודיים להוראת הגיאוגרפיה במגזר שאתה מלמד בו?

אלה הן השאלות המרכזיות בשאלוני התלמידים:

8. מה אתה אוהב ומה אינך אוהב בתכנית הלימודים? מה תרצה לשנות בה?
9. מדוע חשוב לדעתך ללמוד גיאוגרפיה? מה היו שיקולי הבחירה במגמה?
10. האם אתה שבע רצון מלימודי המקצוע?
11. אילו שאלות ערכיות מתעוררות בעקבות לימוד המקצוע? כיצד יש להתמודד עמן?

ב. המדגם

במחקר השתתפו 146 מורים ו-327 תלמידים, מתוכם 148 תלמידים בכיתות יא-יב ו-179 תלמידים בכיתה י.

104 (71.2%) מורים לימדו בחינוך הממלכתי, 35 (24%) לימדו בחינוך הערבי ו-7 (4.8%) מורים לימדו בחינוך הממלכתי-דתי. 22 (15.1%) מורים לימדו במחוז הדרום, 18 (12.3%) לימדו במחוז חיפה, 2 (1.4%) לימדו במחוז יהודה ושומרון, 2 (1.4%) לימדו במחוז ירושלים, 12 (8.2%) לימדו במחוז מנח"י, 34 (23.3%) לימדו במחוז מרכז, 37 (25.3%) לימדו במחוז צפון, ו-19 (13%) מורים לימדו במחוז תל אביב.

148 (45.3%) תלמידים למדו בכיתות יא-יב ו-179 (54.7%) תלמידים למדו בכיתה י. 203 (62.1%) תלמידים למדו בחינוך הממלכתי, 75 (22.9%) למדו בחינוך הערבי ו-49 (15.0%) תלמידים למדו בחינוך הממלכתי-דתי.

נוסף על אלה כלל המחקר ביקור בשמונה בתי ספר בהמלצת המפמ"ר: 3 בתי ספר מן החינוך הממלכתי, 3 בתי ספר מן החינוך הממלכתי-דתי ו-2 בתי ספר מן החינוך הערבי.

ג. כלי המחקר

לצורך מחקר זה נבנו השאלונים האלה:

1. שאלון למורים ולרכזי מקצוע.
2. שאלון לתלמידים הלומדים בכיתה יא-יב (כולל תרגום לערבית).
3. שאלון לתלמידים הלומדים בכיתה י (כולל תרגום לערבית).
4. שאלון לצוות בית הספר (ראיון קבוצתי).

להלן מופיע תיאור קצר של כלי המחקר (הכלים המלאים מופיעים בנספח ב).

1. שאלון למורים ולרכזי מקצוע

החלק הראשון של השאלון למורים ולרכזי המקצוע כלל פרטים אישיים הנוגעים לרקע של המורים, ופרטים הנוגעים למסגרת עבודתם בבית הספר. **החלק השני** התייחס להפעלת תכנית הלימודים וכלל שאלות הנוגעות לשיקולי הבחירה בנושאי יחידות הלימוד גיאוגרפיה נושאת וחבלית, ולהוראה מעבר לתכנית הפורמלית. מלבד זאת כלל חלק זה בקשה לחוות דעת על התכנית ולהצעת שינויים ספציפיים ביחידות הלימוד המרכיבות אותה. **החלק השלישי** עסק במטרות הוראת הגיאוגרפיה ובדרכים להשגתן. **החלק הרביעי** עסק בעמדות שונות הנוגעות ללימודי המקצוע ולדרכי ההוראה וכן התייחס לייחודה של הדיסציפלינה, למעמד המקצוע ולכוח המשיכה שלו עבור התלמידים, לדמות הבוגר הרצוי ולהיבטים מגזריים.

2. שאלון לתלמידי כיתות יא-יב

החלק הראשון של השאלון לתלמידי יא-יב כלל פרטים אישיים הנוגעים לרקע של התלמידים ולמאפייני בית הספר. **החלק השני** כלל שאלות בנוגע לבחירה במגמה ולחוות הדעת על התכנית: היבטים אהובים ובלתי אהובים והצעות לשינוי, נימוקים להמלצה או אי-המלצה על הצטרפות למגמה ועיסוק בשאלות ערכיות. **החלק השלישי** התייחס להשגת מטרות הוראת המקצוע **והחלק הרביעי** עסק בעמדות בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה ובהיבטים מגזריים.

3. שאלון לתלמידי כיתה י

החלק הראשון של השאלון לתלמידי י כלל פרטים אישיים הנוגעים לרקע של התלמידים ולמאפייני בית הספר. **החלק השני** התייחס לנושאי הלימוד וביקש חוות דעת על התכנית: היבטים אהובים ובלתי אהובים והצעות לתוספות, ומלבד זאת כלל שאלות הנוגעות לממד הערכי שבלימוד המקצוע. **החלק השלישי** עסק בעמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה ובהיבטים מגזריים.

4. שאלון לצוות בית הספר (ראיון קבוצתי)

בראיונות הבית-ספריים (במתכונת ראיון קבוצתי) נשאלו המרואיינים על היקף לימודי הגיאוגרפיה, תכניה, אופי ההוראה, קשיים הכרוכים בהוראת המקצוע ומנגד תרומתו לתלמידים ולבית הספר, וכן נשאלו על חוות דעתם בנוגע לתכנית הלימודים ודרכי יישומה.

ד. עיבוד הנתונים

במחקר זה נעשה שימוש בעיבודים כמותיים ובניתוחי תוכן על פי הצורך. עיבודים כמותיים נערכו לקבוצות פריטים סגורות תוך שימוש במגוון שיטות סטטיסטיות: חישוב שכיחויות, ממוצעים וסטיות תקן (סטטיסטיקה תיאורית), וכן שיטות סטטיסטיות המכוונות לבחינת קשרים בין משתנים כגון ניתוח גורמים, בדיקות מהימנות, ניתוח שונות רב-משתני (MANOVA) ומבחן להשוואת ממוצעים של כהן (מידע תמציתי מופיע בגוף הדוח). הפילוחים הסטטיסטיים נעשו על משתני רקע ספציפיים לפי דרישת המזמין. בראיונות ובשאלות הפתוחות נעשה שימוש בניתוח תוכן. המידע מן השאלות הפתוחות קודד לקטגוריות פרטניות, ובשלב הבא קובץ לקבוצות בעלות מכנה משותף והוצג ללא איבוד מידע נוסף³ בצירוף התפלגות שכיחויות.

ה. הליך המחקר

לקראת כתיבת הצעת המחקר ובניית הכלים נערכו ראיונות עם האנשים האלה: פרופ' יוסף שלהב, פרופ' מיכאל סופר, פרופ' אבינועם מאיר, גב' חנה אדן וגב' דליה פניג. כן רואיין לקראת בניית הכלים צוות מבית ספר ממלכתי בירושלים (גב' דגנית שרייבר וגב' מיכל סטולר) (ראו סיכום הראיונות בנספח א) מלבד זאת בוצע פיילוט על הכלים בבית ספר ערבי אחד, והח"מ השתתפה בישיבה של ועדת התכנית.

מדגם המחקר המקורי כלל 20% ($N = 160$) ממספר המורים המלמדים גיאוגרפיה בכיתה י (אוכלוסיית המדגם – כל כיתות י בחינוך הרגיל) ו-20% ($N = 40$) ממספר המורים המלמדים גיאוגרפיה בכיתות יא-יב (אוכלוסיית המדגם – בתי הספר שהגישו לפחות 20 תלמידים לבגרות בגיאוגרפיה בשנה קודמת). שני המדגמים היו מייצגים מבחינת מחוז וסוג פיקוח.

לאחר משלוח השאלונים וביצוע מספר המרצות התברר לנו שבמדגם של כיתות י נכלל שיעור ניכר של בתי ספר שאינם מלמדים גיאוגרפיה (112 מתוך 160 בתי ספר שנכללו במדגם). מאחר שלא רצינו להקטין באופן כה משמעותי את מספר המשיבים, ביצענו, באישור מזמיני המחקר, דגימה מחודשת של 112 בתי ספר מתוך רשימת בתי הספר שמגישים לבגרות בגיאוגרפיה ולא נכללו במדגם הראשון. בסופו של דבר נכללו במדגם 146 מורים. יש לציין את מספרם הנמוך של בתי ספר בחינוך הממלכתי-דתי המלמדים גיאוגרפיה (בחלקם דווח על תכנית בלימודי ארץ ישראל המחליפה את לימודי המקצוע) ומכאן גם את חלקם הקטן בכלל המשתתפים במחקר.

³ כך למשל אם מורים פירטו מיומנויות שונות החסרות, או מופיעות בצורה שטחית בלימוד הגיאוגרפיה, בניתוח התוכן הוגדרה הכללה – במקרה זה "חסרה העמקה בהקניית היבטים יישומיים של המקצוע" וכן הופיע לצידה פירוט משני – "מיומנויות גיאוגרפיות (כמו שימוש במפה) ומיומנויות חקר בנושאים גיאוגרפיים".

במהלך איסוף נתוני המחקר נתקלנו בקשיים רבים. קושי אחד היה היענות נמוכה של המורים למילוי השאלונים. עניין זה הצריך המרצות רבות ומילוי חלק מהשאלונים באמצעות הטלפון. קושי אחר נגע לאוכלוסיית התלמידים : כיתות המגמה היו קטנות, נאלצנו לפסול מספר לא קטן של שאלוני תלמידים בשל יחס לא רציני במילוי השאלון, ומלבד זאת התבטלו מספר ביקורים מתוכננים בבתי הספר, בעיתוי שלא אפשר ביקור בבתי ספר חלופיים.

במקביל לאיסוף השאלונים ביקרנו בשמונה בתי ספר שהומלצו על ידי המפמ"ר, כדי לעמוד מקרוב על דרך הוראת המקצוע. לאחר סיום איסוף השאלונים עובדו הנתונים ונכתב דוח המחקר.

פרק שלישי: ממצאים

פרק הממצאים כולל שני חלקים:

- א. תקציר הממצאים – מאורגן לפי מטרות המחקר.
- ב. הפירוט המלא של הממצאים – מאורגן לפי כלים. הסדר הפנימי בכל כלי עוקב אחר סדר השאלות בשאלון (למעט שינויים קלים).

תקציר הממצאים בזיקה למטרות המחקר⁴

מטרה 1: ללמוד על המטרות החשובות בהוראת הגיאוגרפיה כיום בצ'י אוריס ורכלי מקצו, וללל הערכת האוריס ורכלי המקצו על ידי השאלון.

בפני המורים הוצגו עשר מטרות להוראת המקצוע, שסווגו באמצעות ניתוח גורמים למטרות מתחום הידע הגיאוגרפי ולמטרות מתחום הערכים.

א. חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה בעיני המורים ($N = 146$) [סעיף ד. בשאלון מורים]
הציון הממוצע של חשיבות כלל מטרות הוראת הגיאוגרפיה (בסולם 1-5) הוא 4.30 (כלומר מידת החשיבות הממוצעת שהמורים מייחסים למטרות הוראת הגיאוגרפיה רבה עד רבה מאוד). מידת החשיבות הממוצעת של מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי היא 4.38 ומידת החשיבות הממוצעת של מטרות מתחום הערכים היא 4.18.

המטרה החשובה ביותר בעיני המורים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") היא זיהוי והבנה של תהליכי שינוי המרחב הגיאוגרפי (כ-94% מהמורים), ואילו המטרה החשובה פחות (לפי אותו מדד) היא עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה (כ-65% מהמורים).

ככלל, לא נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין משתני הרקע של המורים [סעיף א בשאלון מורים] לבין תפיסת חשיבות המטרות. כלומר, היות המורים בעלי משתני רקע שונים אינה משפיעה על החשיבות שהם מייחסים למטרות הוראת המקצוע (בשל המספר הנמוך של מורים בחינוך הממלכתי-דתי יצרנו משתנה – "החינוך היהודי" – שכלל מורים מן החינוך הממלכתי ומן החינוך הממלכתי-דתי). עם זאת נמצאו הבדלים סטטיסטיים מובהקים במידת החשיבות המיוחסת למטרות ספציפיות: מורים בחינוך היהודי ציינו שחשוב להבין את התופעות במרחב וחשוב לחזק את תחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל יותר ממורים בחינוך הערבי; מורים שעברו השתלמות ציינו שחשוב לחזק את הקשר ואת תחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל וכן

⁴ N = מספר העונים; הסימן * מצין שאלה פתוחה; הסימון בסוגריים מרובעים [למשל, סעיף ג.1. בשאלון למורים] מתייחס למיקום של אותה שאלה בפירוט המלא של הממצאים; לשאלות הפתוחות התקבלו תשובות רבות והן מוינו לקבוצות. בתקציר הממצאים צוינו הקבוצות הכלליות בלבד והקורא מוזמן לפנות ללוחות המלאים בנושאים המעניינים אותו. תשובות לשאלות שבהן מספר העונים נופל מעשרה מוצגות במלל.

שהוראת הגיאוגרפיה צריכה להוות מנוף להזדהות עם הארץ והמדינה יותר ממורים שלא עברו השתלמות; מורים שלא עברו השתלמות ציינו שחשוב שנושאי הלימוד יהיו רלוונטיים לתחומי העניין של התלמידים ושיש להרחיב את העיסוק בגלובלי על הלוקלי, יותר ממורים שעברו השתלמות.

ב. השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה ($N = 145$) [סעיף 2.ד. בשאלון מורים]

הציון הממוצע של השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה (בסולם 1-5) הוא 3.49 (כלומר מידת ההשגה של מטרות הוראת הגיאוגרפיה, שעליה מדווחים המורים, היא בינונית עד רבה). מידת ההשגה הממוצעת של מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי היא 3.63 ומידת ההשגה הממוצעת של מטרות מתחום הערכים היא 3.27.

המטרה המושגת ביותר בעיני המורים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "הושגה במידה רבה" ו"הושגה במידה רבה מאוד") היא הבנת תופעות במרחב ומשמעותן (כ-68% מהמורים), בעוד שהמטרה המושגת פחות (לפי אותו מדד) היא עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה (כ-34% מהמורים). מטרה זו נתפסה כחשובה פחות גם בעיני רוב המורים.

ככלל, לא נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין משתני הרקע של המורים לבין השגת המטרות. כלומר, היות המורים בעלי משתני רקע שונים אינה משפיעה על מידת השגתם את מטרות הוראת הגיאוגרפיה לכאורה נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין סוג החינוך (חינוך יהודי וחינוך ערבי) לבין השגת מטרות התכנית, אלא שקשר זה אינו תקף בשל הפער בין מספר העונים המושווים זה לזה (109 מורים לעומת 35) אשר אינו "מפוצה" על ידי גודל אפקט "בינוני" לפחות. עם זאת ציינו מורים בחינוך היהודי כי הקנו מיומנויות גיאוגרפיות יותר ממורים בחינוך הערבי. תוצאה זו נמצאה מובהקת סטטיסטית.

ג. הסברים לאי השגת המטרות ($N = 96$) * [סעיף 3.ד. בשאלון מורים]

המורים תלו את אי השגת המטרות בסיבות הקשורות לתלמידים (כ-68% מהמורים), בסיבות הקשורות למשאבי זמן וכסף (כ-24% מהמורים), בסיבות הקשורות לתכנית הלימודים (כ-38% מהמורים), בסיבות הקשורות לבית הספר (כ-18% מהמורים) ולבסוף בסיבות הקשורות למורים עצמם (כ-16% מהמורים).

ד. הצעות לתמיכה בהשגת המטרות ($N = 91$) * [סעיף 4.ד. בשאלון מורים]

לדעת המורים מטרות המקצוע תושגנה במידה ותיושמה הצעות הנוגעות לאסטרטגיות ההוראה (כ-31% מהמורים), לגישת המורה כלפי המקצוע (כ-24% מהמורים) ולהשתלמויות המורים (כ-19% מהמורים). מטרות המקצוע אף תושגנה אם יתקיימו הפעילויות הייחודיות המוצעות (כ-17% מהמורים), אם המורים יחתרו לשינוי הגישה הכללית כלפי המקצוע (כ-19% מהמורים) ואם ייערכו בתכנית הלימודים מספר שינויים (כ-9% מהמורים).

טבלה 2: *מאפייני מורכבות ורכיבי המקצוע של הפעולה של תכנית הלימודים.*

א. בחירת נושאי הוראה מתוך יחידות הלימוד "גיאוגרפיה חבלית" ו"גיאוגרפיה נושאית" ($N = 135$) * [סעיף ב.1. בשאלון מורים]

כ-88% מהמורים בחרו ללמד נושאים מתחום הגיאוגרפיה החבלית וכ-84% מהם בחרו ללמד נושאים מתחום הגיאוגרפיה הנושאית. בתחום הגיאוגרפיה החבלית הבחירה השכיחה הייתה עולם שלישי (כ-69% מהמורים) והבחירה השכיחה פחות הייתה מערב אירופה (כ-21% מהמורים). בתחום הגיאוגרפיה הנושאית הבחירה השכיחה הייתה גיאוגרפיה כלכלית (כ-67% מהמורים) והבחירה השכיחה פחות – גיאומורפולוגיה (כ-18% מהמורים).

ב. שיקולי דעת בבחירת נושאי ההוראה בגיאוגרפיה חבלית ובגיאוגרפיה נושאית ($N = 134$) * [סעיף ב.2. בשאלון מורים]

בבחירת נושאי הלימוד התחשבו המורים בשיקולי תוכן, מבנה וארגון הנושא (כ-64% מהמורים), בשיקולי נגישות הנושא לתלמידים (כ-43% מהמורים), בשיקולים הנוגעים להתאמת ההוראה למורה (כ-37% מהמורים), בהיותו של הנושא בסיס ללימוד המשכי של המקצוע (כ-35% מהמורים) ובשכיחות הופעת הנושא בבחינות הבגרות (כ-32% מהמורים).

ג. הוראה לפי סוגיות ($N = 75$) * [סעיף ב.3. בשאלון מורים]

הנושאים העיקריים של הסוגיות הלימודיות שמחוץ לתכנית הלימודים שבחרו המורים היו: היבטים גלובליים/בין-לאומיים (כ-52% מהמורים), קרקע ומים (כ-44% מהמורים), נושאים הקשורים למזרח התיכון (כ-23% מהמורים), נושאים הנוגעים לישראל (כ-12% מהמורים), נושאי כלכלה וחברה (כ-12% מהמורים) ותופעות טבעיות (כ-11% מהמורים).

ד. תרומת ההוראה לפי סוגיות ($N = 87$) * [סעיף ב.4. בשאלון מורים]

לדעת המורים, תרומתה העיקרית של ההוראה לפי סוגיות הייתה ביצירת סקרנות, אתגר ומעורבות בקרב התלמידים (כ-33% מהמורים), בסיוע להבנה מעמיקה ומקיפה של הנושא הנלמד (כ-14% מהמורים) ובחיבור חומר הלימוד למציאות העכשווית (כ-13% מהמורים).

ה. הוראה באמצעות פעולות ייחודיות ($N = 114$) * [סעיף ב.5. בשאלון מורים]

בין הפעילויות הייחודיות שהמורים הגדירו נכללו פעילויות שונות מחוץ לכותלי בית הספר (כ-62% מהמורים) – הפריט השכיח היה קיום סיורים לימודיים וטיולים (כ-57% מהמורים), שימוש באסטרטגיות למידה ייחודיות (כ-44% מהמורים) – הפריטים השכיחים היו עבודות חקר עצמאיות ושילוב אקטואליה (כ-11% בכל אחד מהם), שימוש באמצעי המחשה (כ-41% מהמורים) – הפריט השכיח היה הקרנת סרטים (כ-9% מהמורים), קיום פעילות בית-ספרית בנושאי גיאוגרפיה (כ-10% מהמורים) פיתוח תכניות על ידי המורים ויישומן (כ-8% מהמורים) ופרויקטים כיתתיים מיוחדים (כ-3% מהמורים).

ו. תרומת ההוראה באמצעות פעולות ייחודיות ($N = 40$) * [סעיף ב.6. בשאלון מורים]

לדעת המורים, ההוראה באמצעות פעולות ייחודיות המחישה את הנושא והקנתה ממד חברתי למקצוע (כ-28% מהמורים), וכמו כן היא עוררה סקרנות, הסבה הנאה, קירבה את התלמידים למקצוע (כ-28% מהמורים) וסייעה להעמיק את הבנת החומר ואת הפנמתו (כ-18% מהמורים).

מטרה 3: *לצמצם חולות הדעת של מורים ורכזי מקצוע בנושא לתכנית הלימודים*

א. היבטים חיוביים של תכנית הלימודים ($N = 129$) * [סעיף ג.1. בשאלון מורים]

המורים כללו בין ההיבטים הטובים של התכנית מאפיינים תוכניים (כ-73% מהמורים) – הפריט השכיח היה הימצאות עניין ואתגר בתכנית (כ-38% מהמורים), תוצרים שהתכנית מאפשרת (כ-45% מהמורים) – הפריט השכיח היה הקנייה של ידע רחב, בין-תחומי, מקומי ועולמי (כ-24% מהמורים), התאמת התכנית לתלמידים (כ-51% מהמורים) – הפריט השכיח היה רלוונטיות של התכנית לתלמידים (כ-43% מהמורים) ומאפיינים מבניים של התכנית (כ-20% מהמורים) – הפריט השכיח היה שהתכנית בנויה היטב, אינטגרטיבית ומאפשרת צירופים ייחודיים (כ-12% מהמורים).

ב. היבטים שליליים של תכנית הלימודים ($N = 85$) * [סעיף ג.2. בשאלון מורים]

המורים כללו בין ההיבטים הטעונים שיפור בתכנית מאפיינים תוכניים (כ-54% מהמורים) – הפריט השכיח היה העדר העמקה מספקת בהקניית מיומנויות גיאוגרפיות ובהקניית מיומנויות חקר בנושאים גיאוגרפיים⁵ (כ-17% מהמורים), מאפיינים מבניים (כ-29% מהמורים) – הפריט השכיח היה עומס שאינו מאפשר את הוראת התכנית במסגרת השעות שהוקצו להוראת המקצוע (כ-17% מהמורים), מאפיינים הנוגעים לרלוונטיות התכנית לתלמידים (כ-27% מהמורים) – הפריט השכיח היה שהתכנית אינה מעוררת עניין בתלמידים (כ-24% מהמורים), ומאפיינים הנוגעים לזיקות חיצוניות של התכנית (כ-12% מהמורים) – הפריט השכיח היה בעיה בזיקה של התכנית לבחינות הבגרות (כ-8% מהמורים).

ג. שינויים מוצעים ביחידות הלימוד של התכנית [סעיף ג.3. בשאלון מורים]

המורים התבקשו להציע שינויים ספציפיים בכל יחידות הלימוד של התכנית: גיאוגרפיה של ארץ ישראל, גיאוגרפיה של המזרח התיכון, גיאוגרפיה חבלית וגיאוגרפיה נושאית. את התשובות הנוגעות לכל יחידות הלימוד חילקנו לחמש קטגוריות: (1) הרחבה של פרקים ונושאים; (2) השמטה או צמצום של פרקים ונושאים; (3) נקודות מבט חדשות; (4) שינוי מבני; (5) דרישה כללית לשיפור של פרקים ונושאים.

⁵ מקובל שהיבטים אלה נכללים בחומרי הלימוד ולא בתכנית הלימודים, יתכן שפריט זה מבטא את מאוויי המורים בעיצוב תכנית לימודים עתידית.

ג.1. שינויים מוצעים ביחידת הלימוד "הגיאוגרפיה של ארץ ישראל" ($N = 85$) * [סעיף ג.1.3. בשאלון מורים]

בתחום ההרחבה של פרקים ונושאים (כ-60% מהמורים) – השכיח בין הפרקים היה פרק המסחר והכלכלה (כ-14% מהמורים) והשכיח בין הנושאים היה נושא איכות הסביבה (כ-19% מהמורים); בתחום השמטת או צמצום פרקים ונושאים (כ-38% מהמורים) – השכיח בין הפרקים היה פרק הגיאוגרפיה הפיזית (כ-11% מהמורים) והשכיח בין הנושאים היה נושא הגיאולוגיה (כ-13% מהמורים); בתחום ההצעה של נקודות מבט חדשות (כ-34% מהמורים) – הפריט השכיח היה התייחסות לאוכלוסייה הערבית בזיקה לנושא הפלשתינאי (כ-15% מהמורים); בתחום ההצעות לשינוי מבני (כ-12% מהמורים) – הפריטים השכיחים היו מיקוד במספר מצומצם של נושאים מוגדרים, וכן בניית יחידת לימוד של סיורים (כ-5% מהמורים בכל אחת מההצעות) ובתחום הדרישה לשיפור (לא ממוקד) (כ-9%) – הפריט השכיח היה שיפור של פרק המסחר והתעשייה (כ-7% מהמורים). 9% מהמורים הציעו להרחיב יחידת לימוד זו באופן כללי.

ג.2. שינויים מוצעים ביחידת הלימוד "הגיאוגרפיה של המזרח התיכון" ($N = 68$) * [סעיף ג.2.3. בשאלון מורים]

יחידת הלימוד "הגיאוגרפיה של המזרח התיכון" מוחלפת בהדרגה ביחידת הלימוד "ישראל בגיאוגרפיה של המזרח התיכון על סף המאה ה-21". שתי היחידות שונות בעיקרון המארגן את התכנים: בעוד שביחידה הקודמת העיקרון המארגן (למעט מבוא כללי והפרק על הנפט) הוא המדינה, ביחידה הנוכחית העיקרון המארגן הוא תהליכים וסוגיות הנוגעות לכלל אזור המזרח התיכון. תשובות המורים התייחסו בעיקר ליחידת הלימוד הקודמת, וחלק ניכר מההצעותיהם יושמו למעשה ביחידת הלימוד החדשה.

בתחום ההרחבה של פרקים ונושאים (כ-60% מהמורים) – השכיח בין הנושאים היה הנושא גיאופוליטיקה (כ-16% מהמורים); בתחום השמטת או צמצום פרקים ונושאים (כ-28% מהמורים) – השכיח היה הנושא צמצום של העיסוק בהיסטוריה בכלל היחידה (כ-7% מהמורים); בתחום ההצעה של נקודות מבט חדשות (כ-18% מהמורים) – הפריט השכיח היה התייחסות לפרקי מדינות המזרח התיכון מנקודת המבט של יחסי הגומלין ביניהן תוך הדגשת פן השיתוף (כ-7% מהמורים); בתחום ההצעות לשינוי מבני (כ-14% מהמורים) – הפריט השכיח היה צמצום הלימוד המעמיק של מדינות נפרדות והסתפקות בסקירה כללית של מדינות האזור (כ-7% מהמורים). 13% מהמורים הציעו להרחיב יחידת לימוד זו באופן כללי.

ג.3. שינויים מוצעים ביחידת הלימוד "גיאוגרפיה חבלית" ($N = 74$) * [סעיף ג.3.3. בשאלון מורים]

בתחום ההרחבה של פרקים ונושאים (כ-43% מהמורים) – השכיח בין הפרקים היה הרחבה של בחירת פרקי הלימוד לחבלי ארץ נוספים (כ-29% מהמורים); בתחום השמטת או צמצום פרקים ונושאים (כ-22% מהמורים); בתחום ההצעה של נקודות התייחסות חדשות (כ-25%) – הפריט השכיח היה התייחסות לסוגיות אקטואליות (כ-8% מהמורים); בתחום ההצעות לשינוי מבני

(כ-28% מהמורים) – הפריט השכיח היה איחוד שני הפרקים העוסקים בארצות הברית (כ-10% מהמורים) ובתחום הדרישה לשיפור (לא ממוקד) (כ-6% מהמורים) – הפריט השכיח היה שיפור הפרק גיאוגרפיה של ארצות הברית הבתר-תעשייתית (כ-4% מהמורים). מורה אחד הציע להרחיב יחידה זו וכ-8% מהמורים הציעו לצמצמה.

ג.4. שינויים מוצעים ביחידת הלימוד "גיאוגרפיה נושאית" ($N = 61$) * [סעיף ג.4.3. בשאלון מורים]

תחום ההרחבה של פרקים ונושאים (כ-41% מהמורים) – השכיח בין הפרקים היה הפרק גיאוגרפיה כלכלית (כ-11% מהמורים) והשכיח בין הנושאים היה גיאוגרפיה אנושית (כ-7% מהמורים); בתחום השמטת או צמצום פרקים ונושאים (כ-25% מהמורים) – השכיח בין הפרקים היה הפרק גיאוגרפיה עירונית (כ-7% מהמורים) והשכיח בין הנושאים היה הנושא תנאי גידול בפרק גיאוגרפיה כלכלית (כ-7% מהמורים); בתחום ההצעה של נקודות מבט חדשות (כ-27%) – הפריט השכיח היה עדכון תהליכים עולמיים ועכשוויים בגיאוגרפיה עירונית (כ-5% מהמורים); בתחום ההצעות לשינוי מבני (כ-21%) – הפריט השכיח היה צמצום מספר הנושאים ביחידה לטובת הרחבה והעמקה (כ-5% מהמורים) ובתחום הדרישה לשיפור (לא ממוקד) (כ-7% מהמורים) – הפריט השכיח היה שיפור הפרק גיאוגרפיה כלכלית (כ-5% מהמורים).

ד. הצעות להוספת פרקים ונושאים לתכנית הלימודים ($N = 59$) * [סעיף ג.4. בשאלון מורים]
המורים הציעו להוסיף לתכנית הלימודים פרקים בגיאוגרפיה פיזית (כ-53% מהמורים), פרקי גיאוגרפיה מדינית ובין-לאומית (כ-42% מהמורים) ופרקים הקשורים לישראל ולמזרח התיכון (כ-17% מהמורים).

ה. הצעות לנושאים שיילמדו במסגרת לימודי החובה של המקצוע ($N = 139$) * [סעיף ג.5. בשאלון מורים]

המורים כללו במסגרת לימודי החובה המומלצים יחידות קיימות בתכנית הלימודים (השכיח היה גיאוגרפיה של ארץ ישראל ולעומת זאת רק אחוז אחד מן המורים המליצו לכלול את הגיאוגרפיה החבלית במסגרת לימודי החובה), והוסיפו להן נושאים חדשים (כ-89% מהמורים). נוסף על כך הציעו המורים לכלול במסגרת לימודי החובה הוראת נושאי לימוד נוספים (כ-50% מהמורים) וכן הוראת מיומנויות גיאוגרפיות (כ-29% מהמורים).

מטרה 4: על דעות מורים ורכיבי מקצוע בנושא ליחודות ולמאמדות המקצוע
הגיאוגרפיה בין מקצועות הלימוד.

א. ייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית ($N = 123$) * [סעיף ה.2. בשאלון מורים]
כ-59% מהמורים רואים את ייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית בהיותה בין-תחומית, כ-26% מהם תיארו את ייחודה כאקטואלית, עכשווית ורלוונטית, וכ-18% מהמורים ציינו כי ייחודה של

הדיסציפלינה הגיאוגרפית הוא בהיותה מעשירה, מרחיבת אופקים, וכזו היוצרת אדם בעל ידע והבנה בנושאים רבים.

ב. תפיסת מעמד מקצוע הגיאוגרפיה ($N = 138$) [סעיף ה.3. בשאלון מורים]

66 (כ-45%) מורים העריכו את מעמדו של מקצוע הגיאוגרפיה כנמוך יחסית למקצועות בחירה אחרים, 49 (כ-34%) מורים סבורים שמעמדו של המקצוע דומה למעמדם של מקצועות בחירה אחרים, ו-23 (כ-16%) מורים מעריכים שמעמדו גבוה יחסית למקצועות בחירה אחרים. 8 (כ-6%) מורים לא ענו על שאלה זו.

טבלה 5: דירוג עמדות המורים ורכיבי המקצוע כלפי לתכנית הלימודים וכלפי הוראת המקצוע (זימות, תכנים ומתודות).

עמדות ודעות בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה ($N = 146$) [סעיף ה. בשאלון מורים]
בשאלוני המורים הוצגה רשימה מגוונת של עמדות הנוגעות ללימודי הגיאוגרפיה ולהוראת המקצוע, שסווגו באמצעות ניתוח תוכן לקבוצות האלה: (1) עמדות כלפי לימודי בסיס בגיאוגרפיה; (2) עמדות כלפי מבנה תכנית הלימודים; (3) עמדות כלפי יצירת רלוונטיות של התכנית לתלמידים; (4) עמדות כלפי יצירת הזדהות רגשית באמצעות תכנית הלימודים; (5) עמדות כלפי הכללה של תכנים חברתיים-תרבותיים בתכנית הלימודים; (6) עמדות כלפי עקרונות מנחים לתוכני הלימוד.

הציונים הממוצעים הנוגעים לחשיבותן של קבוצות העמדות השונות (בסולם 1-5) נעים בין 4.42 (לעמדות כלפי לימודי בסיס בגיאוגרפיה) לבין 4.06 (עמדות כלפי עקרונות מנחים לתוכני הלימוד). כלומר, החשיבות שהמורים מקנים לעמדות שהוצגו בפניהם היא רבה עד רבה מאוד.

העמדות החשובות יותר בעיני המורים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") הן שעל תכנית הלימודים להיות מעודכנת ולשקף את התפתחות תחום הגיאוגרפיה בשנים האחרונות (כ-96% מהמורים) שיש להדגיש את הקניית מושגי היסוד הגיאוגרפיים (כ-93% מהמורים) ושיש לחתור להוראה חווייתית (כ-93% מהמורים). העמדות החשובות פחות (באופן יחסי) בעיני המורים הן שיש להרחיב את העיסוק בגלובלי על פני העיסוק בלוקלי (כ-42% מהמורים) ושיש להתאים את הנושאים בתכנית הלימודים לאפשרות השילוב עם מקצועות אחרים (כ-52% מהמורים).

נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין סוג החינוך (חינוך יהודי וחינוך ערבי) לבין עמדות שהמורים נוקטים בנוגע ללימוד הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה. מורים בחינוך היהודי (ממלכתי וממלכתי-דתי) יחסו חשיבות רבה יותר לעמדות הנוגעות ללימודי הבסיס של הגיאוגרפיה ממורים בחינוך הערבי. לא נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין משתני הרקע הנוספים של המורים לבין עמדותיהם בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה.

נמצאו הבדלים סטטיסטיים מובהקים במידת החשיבות שייחסו המורים לעמדות ספציפיות: המורים בחינוך היהודי ציינו כי חשוב להדגיש את הקניית מושגי היסוד בגיאוגרפיה ומיומנויות גיאוגרפיות וכן שלימודי הגיאוגרפיה צריכים להיות מנוף להזדהות עם העם והמדינה, יותר ממורים בחינוך הערבי. מורים בחינוך הערבי ציינו כי חשוב לשים דגש על לימודי גיאוגרפיה אנושית ולכלול בלימודי הגיאוגרפיה התמחות במערכות מידע גיאוגרפיות, יותר ממורים בחינוך היהודי.

טבלה 6: *ללמוד על דעתם של מורים ורכזי מקצוע בנושא 'החירה במחנה' ולארכיטקט שבהן ניתן למצוא תאוריות נוספות לבחור בה, ובנושא 'הבואר' הרצויה' מחמת גיאוגרפיה.*

א. הסברים לבחירת תלמידים במקצוע (לדעת המורים) ($N = 138$) * [סעיף ו.1. בשאלון מורים]
בין הסיבות שבעטיין בחרו תלמידים ללמוד גיאוגרפיה, כ-50% מהמורים ציינו את העובדה שמקצוע הגיאוגרפיה נחשב קל, כ-46% ציינו כי התלמידים מגלים עניין בנושאי ההוראה, וכ-21% מהמורים ציינו את אחוז ההצלחה הגבוה בבחינת הבגרות.

ב. דרכים למשוך תלמידים לבחור במגמת גיאוגרפיה ($N = 115$) * [סעיף ו.2. בשאלון מורים]
כדי למשוך תלמידים להצטרף למגמת הגיאוגרפיה, ציינו המורים הצעות הנוגעות לדרכי ההוראה (כ-57% מהמורים), לתוכניה המקצוע (כ-46% מהמורים), ולמבנה התכנית (כ-19% מהמורים).

ג. דמות הבוגר הרצוי ($N = 129$) * [סעיף ו.3. בשאלון מורים]
הבוגר הרצוי של מגמת הגיאוגרפיה מצטייר בעיני המורים כאדם בעל ידע והבנה, לא רק בנושאים גיאוגרפיים (כ-72% מהמורים), כמי שמיישם את מה שלמד (כ-49% מהמורים), כאדם ערכי ומעורב (כ-46% מהמורים) וכמי שממשיך לגלות עניין בגיאוגרפיה גם מעבר ללימודי המגמה (כ-19% מהמורים).

טבלה 7: *ללמוד על היבטים 'יחודיים' של הוראת הגיאוגרפיה בסקטורים שונים במלך היהודי (בח'נ'ק הממלכתי ובח'נ'ק הממלכתי-דת'י) ובמלך הערבי.*

ד. היבטים ייחודיים ($N = 16$) * [סעיף ו.4. בשאלון מורים]⁶
מורים בחינוך הממלכתי טענו כי דגש על אהבת הארץ (3 מורים), היכרות עם החינוך ההתיישבותי (1), התבוננות בישראל במערכת העולמית (1) וחתימה להבנת השונה (1) מייחדים את הוראת הגיאוגרפיה בחינוך הממלכתי. גם מורים בחינוך הממלכתי-דתי מדגישים את אהבת הארץ (3 מורים). מורים מן החינוך הערבי מציינים את ייחודה של הוראת המקצוע בהדגשת לימוד בעיות דמוגרפיות בישראל (2 מורים), הדגשת ההיבט הגיאופוליטי (1), לימוד מעמיק של המגזר הערבי בהיבט הכלכלי, העירוני והחברתי (3) וראיית ישראל במסגרת המערכת העולמית (1).

⁶ מספר העונים לסעיף זה קטן יחסית. לא ידוע אם מי שלא השיב לשאלה זו סבור כי אין היבטים ייחודיים להוראת גיאוגרפיה, לפי סוג החינוך.

לשאלה אם יש סתירה בין תכנית הלימודים בגיאוגרפיה לבין ייחודיות הזרם החינוכי, השיבו חמישה מורים מהחינוך הערבי כי הם חשים שחסרה בתכנית הלימודים בגיאוגרפיה התייחסות מספיקה למגזר הערבי המעוררת תחושה של אי-הזדהות עם החומר הנלמד, בעיקר בנושא ארץ ישראל. מורה אחד מהחינוך הממלכתי ציין שהוראת יחידת הלימוד של ארץ ישראל אינה מעוררת הזדהות עם הארץ, מורה נוסף מהחינוך הממלכתי ציין שתכנית הלימודים מעוררת רגישות בנושא דת ומדע.

מטרה 8: *ללמוד על אמונות ודעות של התלמידים בנושא להיבטים של תכנית הלימודים והוראת המקצוע.*

1. תשובות לשאלות שנשאלו כל התלמידים

א. היבטים אהובים על תלמידי יא-יב ($N = 129$) ועל תלמידי י ($N = 153$) בלימודי

הגיאוגרפיה [סעיף ב.1. בשאלון לתלמידי כיתה י וסעיף ג.1. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב]

היבטים אהובים על תלמידי יא-יב: כ-95% מהתלמידים ציינו נושאי לימוד מתחום הגיאוגרפיה האהובים עליהם וכ-77% מהתלמידים ציינו דרכי הוראה אהובות. מנושאי הלימוד האהובים על התלמידים – השכיחים היו נושאי הגיאוגרפיה החבלית (כ-53% מהתלמידים) ונושאים מגיאוגרפיה של ארץ ישראל (כ-19% מהתלמידים). דרכי ההוראה האהובות העיקריות שצינו התלמידים היו סיורים וטיולים (כ-51% מהתלמידים) ושביעות רצון כללית מאופי ההוראה (כ-42% מהתלמידים). **היבטים אהובים על תלמידי י:** כ-92% מהתלמידים ציינו נושאי לימוד מתחום הגיאוגרפיה האהובים עליהם וכ-84% מהתלמידים ציינו דרכי הוראה אהובות. נושאי הלימוד האהובים על התלמידים הם באופן בולט נושאי לימוד מתוך גיאוגרפיה של המזרח התיכון או הנושא בגרסה החדשה, "ישראל בגיאוגרפיה של המזרח התיכון" (כ-50% מהתלמידים). דרכי ההוראה האהובות שצינו התלמידים היו שביעות רצון כללית מדרך ההוראה (כ-47% מהתלמידים), וצפייה בסרטים וקיום דיון בעקבותיהם (כ-36% מהתלמידים).

ב. היבטים בלתי אהובים על תלמידי יא-יב ($N = 151$) ועל תלמידי י ($N = 97$) בלימודי

הגיאוגרפיה [סעיף ב.2. בשאלון לתלמידי כיתה י וסעיף ג.2. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב]

היבטים בלתי אהובים על תלמידי יא-יב: כ-94% מהתלמידים ציינו נושאי לימוד מתחום הגיאוגרפיה שאינם אהובים עליהם וכ-36% מהתלמידים ציינו דרכי הוראה שאינן אהובות. מבין נושאי הלימוד הבלתי אהובים על התלמידים – השכיחים היו הנושאים גיאוגרפיה חבלית (כ-27% מהתלמידים) וגיאוגרפיה כלכלית (כ-26% מהתלמידים). דרכי ההוראה הלא אהובות שצינו היו הכתבה של החומר על ידי המורה (כ-12% מהתלמידים) ומיעוט סיורים ופעילות חוץ (כ-11% מהתלמידים).

היבטים בלתי אהובים על תלמידי י: כ-83% מהתלמידים ציינו נושאי לימוד מתחום הגיאוגרפיה שאינם אהובים עליהם וכ-54% מהתלמידים ציינו דרכי הוראה שאינן אהובות. הנושא הבלתי אהוב על התלמידים הוא גיאוגרפיה של המזרח התיכון (כ-35% מהתלמידים), מעניין לציין כי נושא זה הוערך כאהוב בקרב 50% מהתלמידים בדרגת כיתה זו. דרכי ההוראה הלא אהובות היו

העדר פעילות חוץ (כ-28% מהתלמידים), לימוד הנושאים בצורה שטחית ופשטנית מדי, וסבל מהרבה חזרות והרצאות (כ-15% מהתלמידים).

ג. הצעות להוספת נושאים לתכנית – תלמידי יא-יב ($N=67$) * ותלמידי י ($N=99$) * [סעיף 3.ב.]

בשאלון לתלמידי כיתה י וסעיף 3.ג. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב]

כ-52% מתלמידי יא-יב מעוניינים בהרחבה של לימודי הגיאוגרפיה הפיזית, כ-37% מהם מעוניינים בהרחבה של לימודי ארץ ישראל וכ-21% מהתלמידים היו רוצים להרחיב את הלימוד על מדינות ואזורים נוספים.

כ-50% מתלמידי י מעוניינים בהרחבה והעמקה של לימודי ארץ ישראל, כ-27% מעוניינים ללמוד על מדינות ואזורים בעולם וכ-17% מהתלמידים מבקשים להרחיב את לימודי הגיאוגרפיה הפיזית.

ד. שאלות ערכיות המתעוררות מלימודי הגיאוגרפיה – תלמידי יא-יב ($N=35$) * ותלמידי י ($N=50$) * [סעיף 1.ד.]

בשאלון לתלמידי כיתה י וסעיף 1.ו. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב]

לימוד מקצוע הגיאוגרפיה מעלה בקרב תלמידי יא-יב שאלות מוסריות הנוגעות לכלכלה (כ-54% מהתלמידים), שאלות ציוניות ופוליטיות (כ-43% מהתלמידים), שאלות הנוגעות לאיכות הסביבה (כ-43% מהתלמידים) ושאלות הנוגעות ליחסים בין מדינות (כ-9% מהתלמידים). לימוד מקצוע הגיאוגרפיה מעורר בתלמידי י שאלות מוסריות הנוגעות לכלכלה (כ-45% מהתלמידים), שאלות ציוניות ופוליטיות (כ-22%) ושאלות הנוגעות ליחסי גומלין בין מדינות (בעיקר בהיבט הקונפליקטואלי).

ה. התמודדות עם שאלות ערכיות המתעוררות מלימודי הגיאוגרפיה – תלמידי יא-יב ($N=31$) * ותלמידי י ($N=38$) * [סעיף 2.ד.]

בשאלון לתלמידי כיתה י וסעיף 2.ו. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב]

הצעותיהם של תלמידי יא-יב בנוגע להתמודדות עם שאלות ערכיות העולות מלימודי הגיאוגרפיה כללו את לימוד הנושא (כ-68% מהתלמידים), מעורבות מעשית ורגשית (כ-29% מהתלמידים) ונקיטה בדרך של התרחקות מהבעיה (כ-10% מהתלמידים). הצעותיהם של תלמידי י בנוגע להתמודדות עם שאלות ערכיות העולות בלימודי הגיאוגרפיה כללו את לימוד הנושא (כ-66% מהתלמידים), מעורבות מעשית ורגשית (כ-34% מהתלמידים) או נקיטה בדרך של התרחקות מהבעיה (כ-11% מהתלמידים).

ו. היבטים ייחודיים של הוראת הגיאוגרפיה בסקטורים שונים – תלמידי יא-יב ($N=2$) * ותלמידי י ($N=30$) * [סעיף 3.ז.]

בשאלון לתלמידי כיתה י וסעיף 3.ו. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב]

מבין תלמידי יא-יב שהתבקשו להצביע על היבטים ייחודיים של הוראת הגיאוגרפיה האופייניים לזרם החינוכי שהם משתייכים אליו, תלמיד אחד מהחינוך הממלכתי-דתי ציין את לימוד "הבעיה הדמוגרפית" בנוגע לישראל, ותלמיד אחד מהחינוך הערבי סבור שמאחר שספרי הלימוד אינם מתורגמים לערבית, הוראת הגיאוגרפיה מחזקת את שליטת התלמידים בשפה העברית. אף לא אחד מתלמידי יא-יב ציין שלדעתו קיימת סתירה בין הוראת הגיאוגרפיה לבין הזרם החינוכי שבית הספר משתייך אליו.

בקרב תלמידי י שהתבקשו להצביע על היבטים ייחודיים של הוראת הגיאוגרפיה האופייניים לזרם החינוכי שאליו הם משתייכים, תלמידי החינוך הממלכתי חשים שבית ספרם מצטיין בפתיחות בנוגע להוראת המקצוע (13 תלמידים), שקיימת התייחסות לפוליטיקה באמצעות הוראת המקצוע (2 תלמידים) שקיימת התייחסות לאקטואליה (תלמיד אחד) ושהלימוד הוא בזיקה לדעות "שמאליות" (תלמיד אחד). תלמידי החינוך הממלכתי סבורים שלימוד הגיאוגרפיה במוסדם מדגיש את הקשר לארץ (3 תלמידים) ומקשר את הגיאוגרפיה לתנ"ך (2 תלמידים). תלמידי החינוך הערבי ציינו את העיסוק במורשת הדרוזית כולל נטישת והחרבת כפרים דרוזים (7 תלמידים) ואת הלימוד על דתות אחרות מלבד הדת היהודית במסגרת זו.

לשאלה האם קיימת סתירה בין ההיבטים שלעיל לבין הוראת הגיאוגרפיה בבתי ספר המשתייכים לזרם חינוכי שונה, ענה תלמיד אחד מן החינוך הממלכתי-דתי שצריך ללמוד יותר נושאים עולמיים ופחות נושאים מקומיים, ותלמיד אחד מן החינוך הממלכתי טען טענה הפוכה – שיש ללמוד יותר על ישראל ופחות על העולם.

ז. עמדות תלמידים כלפי לימוד הגיאוגרפיה ($N = 322$) [קשרים סטטיסטיים בין שאלונים סעיף א]
בשאלוני התלמידים הוצגה רשימה מגוונת של עמדות הנוגעות ללימודי הגיאוגרפיה ולהוראת המקצוע (בשונה מרשימת העמדות שהוצגו למורים). אלה סווגו באמצעות ניתוח גורמים לשלוש קבוצות: (1) עמדות כלפי נושאי לימוד מורכבים; (2) עמדות כלפי נושאי לימוד כוללים; (3) עמדות כלפי נושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות.

העמדות החשובות ביותר בעיני רוב התלמידים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") הן שיש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל (81%) ושיש להרבות בסיוורים לימודיים (80%). העמדות החשובות פחות בעיני התלמידים הן שיש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים (כ-30% מהתלמידים) ושיש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (כ-34% מהתלמידים).

נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין סוג הפיקוח שאליו משתייך בית הספר שבו התלמיד לומד (החינוך הממלכתי, החינוך הממלכתי-דתי, החינוך הערבי) לבין העמדות של התלמיד כלפי לימודי הגיאוגרפיה. תלמידים הלומדים בחינוך הערבי ייחסו חשיבות רבה יותר לעמדות שצידדו בלימוד נושאים מורכבים וכלליים ובעמדות שצידדו בלימוד הכולל יישום והתנסות, יחסית לחשיבות שייחסו לעמדות אלה תלמידים הלומדים בחינוך הממלכתי ובחינוך הממלכתי-דתי. לכאורה נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין דרגת הכיתה שאליו משתייך התלמיד (י, יא או יב) לבין עמדותיו כלפי לימודי הגיאוגרפיה, אלא שקשר זה אינו תקף בשל הפער בין מספר העונים המשווים זה לזה (110 תלמידי כיתות י, 29 תלמידי כיתות יא ו-178 תלמידי כיתות יב) אשר אינו "מפוצה" על ידי גודל אפקט "בינוני" לפחות ($\eta^2 = .07$). כמו כן, לכאורה נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין ארץ המוצא של התלמיד לבין עמדותיו כלפי לימודי הגיאוגרפיה, אלא שאף קשר זה אינו תקף בשל אותה סיבה (268 ילידי הארץ לעומת 49 תלמידים שאינם ילידי הארץ).

ח. שביעות רצון מלימודי הגיאוגרפיה בשנת הלימודים הנוכחית – תלמידי יא-יב ($N = 129$) * ותלמידי י ($N = 179$) * [סעיף ה. בשאלון לתלמידי כיתה י וסעיף ז. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב] כ-66% מתלמידי יא-יב ציינו שהם מרוצים מלימודי הגיאוגרפיה השנה במידה רבה או רבה מאוד. כ-58% מתלמידי י ציינו שהם מרוצים במידה רבה או במידה רבה מאוד מלימודי הגיאוגרפיה בשנת הלימודים הנוכחית.

2. תשובות לשאלות שנשאלו תלמידי יא-יב בלבד

א. הצעות להשמטה ולצמצום של נושאי לימוד ($N = 22$) * [סעיף ג.4. בשאלון לתלמידי יא-יב] כ-36% מהתלמידים מעוניינים בצמצום נושאי הלימוד של הגיאוגרפיה החבלית (צוינו כל הנושאים), כ-32% מהם מעוניינים לצמצם את לימודי יחידת הגיאוגרפיה של המזרח התיכון (צוינו הנושאים: פונדמנטליזם, מדינות ערב, הגירה, תעסוקה, גיאופוליטיקה, חומר גלם), כ-18% מהתלמידים המליצו על צמצום בלימוד הגיאוגרפיה של ארץ ישראל (צוינו הנושאים: תעשייה, תעשייה כימית, עיור).

ב. הצעות הנוגעות לדרכי הוראת המקצוע ($N = 76$) * [סעיף ג.5. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב] כ-96% מתלמידי יא-יב הציעו לצאת לטיולים וסיורים בשטח ולהקנות ללימוד מימד חווייתי, כ-20% מהם המליצו לצפות בסרטים ולנתחם וכ-11% מהתלמידים המליצו להרבות בשימוש באמצעי המחשה.

ג. הבחירה במגמת גיאוגרפיה ($N = 148$) * [סעיף ב. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב] כ-69% מתלמידי כיתות יא-יב לומדים במגמת גיאוגרפיה מתוך בחירה אישית, וכ-31% מהתלמידים ציינו כי הם "נמצאים" במגמה שלא מבחירתם.

ד. שיקולי בחירה במגמה ($N = 127$) * [סעיף ב.1. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב] תלמידי מגמת הגיאוגרפיה בחרו בה בשל עניין ניכר בתחום הגיאוגרפיה (כ-62% מהתלמידים), משיקולים מעשיים (כ-28% מהתלמידים) או משיקולים נסיבתיים (כ-28% מהתלמידים).

ה. ציפיות מהלימודים במגמה ($N = 128$) * [סעיף ב.2. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב] ציפיות תלמידי יא-יב ממגמת הגיאוגרפיה כללו ציפייה לרכישת ידע גיאוגרפי וידע כללי (כ-34% מהתלמידים), ציפייה לעניין והנאה (כ-31% מהתלמידים), ציפייה להישג (כ-26% מהתלמידים) וציפייה לדרישה להשקיע מאמץ (כ-6% מהתלמידים). כ-13% מהתלמידים ציינו שלא היו להם ציפיות מלימודי הגיאוגרפיה.

ו. מידת ההלימה בין הציפיות מהלימודים במגמת הגיאוגרפיה לבין הלימודים בפועל ($N = 129$) * [סעיף ז.2. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב] כ-59% מתלמידי יא-יב ציינו כי ציפיותיהם מן המגמה הוגשמו.

ז. המלצה בנוגע ללימודים במגמת גיאוגרפיה ($N = 93$) * [סעיף ז.3. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב]
 כ-54% מתלמידי כיתות יא-יב המליצו על בחירה במגמה וציינו כנימוק לבחירה את העניין וההנאה שהסב להם הלימוד, כ-44% מהם ציינו שהמקצוע קל וכך גם הבגרות, וכ-31% ציינו כהמלצה להצטרפות למגמה את הצורך להכיר את המדינות השכנות ואת המקומות החשובים בעולם, וכמו כן הם ציינו את הרלוונטיות של המקצוע לחיים.

ח. אי-המלצה בנוגע ללימודים במגמת גיאוגרפיה ($N = 13$) * [סעיף ז.4. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב]
 הסיבות שצינו 13 תלמידי יא-יב שהמליצו שלא לבחור במגמת גיאוגרפיה נוגעות להיות המקצוע משעמם (9 תלמידים) נטול אופק מקצועי (4 תלמידים) ומטיל עומס על הלומדים (3 תלמידים).

ט. השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה ($N = 140$) * [סעיף ד.1. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב]
 הציון הממוצע של השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה (בסולם 1-5) הוא 3.31 (כלומר מידת ההשגה של מטרות הוראת הגיאוגרפיה שעליה מדווחים תלמידי יא-יב היא בינונית עד רבה). מידת ההשגה הממוצעת של מטרות מתחום ידע גיאוגרפי היא 3.39 ומידת החשיבות הממוצעת של מטרות מתחום הערכים היא 3.21.

המטרה אולי המושגת ביותר בעיני רוב תלמידי יא-יב (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") היא טיפוח המודעות לאחריותנו לסביבה הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה (כ-60% מהתלמידים), בעוד שהמטרה הפחות מושגת (לפי אותו מדד) היא עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה (כ-30% מהתלמידים). המטרה האחרונה היא גם זו שנתפסה כמוגשמת פחות בעיני רוב המורים. נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין סוג החינוך (חינוך יהודי וחינוך ערבי) לבין השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה. תלמידי יא-יב בחינוך הערבי דיווחו על השגה של מטרות מתחום ידע גיאוגרפי ומטרות מתחום הערכים יותר מתלמידים בחינוך היהודי. לא נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין משתני הרקע הנוספים של תלמידי יא-יב לבין השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה בכיתתם.

נמצאו הבדלים סטטיסטיים מובהקים במידת ההשגה של מטרות ספציפיות: תלמידי יא-יב בחינוך הערבי ציינו כי פיתחו ראייה וחשיבה מרחבית מערכתית, רכשו מיומנויות גיאוגרפיות, פיתחו מודעות לשונות חברתית-תרבותית, כבוד לאחר ואחריות כלפי הסביבה הפיזית והאנושית, וכן היו פעילים בסביבתם הקרובה והרחוקה יותר מתלמידים במגמת גיאוגרפיה במגזר היהודי.

3. תשובות לשאלות שנשאלו תלמידי י בלבד

עניין ללמוד במגמת גיאוגרפיה ($N = 179$) [סעיף ה.3. בשאלון לתלמידי כיתה י]
 כ-35% מתלמידי י מעוניינים במידה רבה או במידה רבה מאוד להמשיך בלימודי גיאוגרפיה במסגרת המגמה.

קשרים סטטיסטיים בין שאלונים

א. עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה ודרכי ההוראה – השוואה בין מורים לתלמידים [סעיף ה. בשאלון מורים, סעיף ה. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב וסעיף ג. בשאלון לתלמידי כיתה י]

שמונה עמדות הנוגעות ללימודי הגיאוגרפיה הופיעו הן בשאלוני מורים הן בשאלוני תלמידים. **בכלל המדגם**, הפריטים שבהם ציוני המורים גבוהים מציוני התלמידים הם: על נושאי הלימוד בתכנית הלימודים להיות רלוונטיים לחברה שבה אנו חיים; על תכנית הלימודים להיות מעודכנת ולשקף את התפתחות תחום הגיאוגרפיה בשנים האחרונות, על תכנית הלימודים לכלול סיורים רבים, עליה להדגיש את שילוב המחשב והאינטרנט בהוראה, ועליה לכלול נושאים מתחום איכות הסביבה, גיאופוליטיקה. תלמידים מקנים חשיבות רבה יותר ממורים להקניית מושגי יסוד.

בחינוך הממלכתי, הפריטים שבהם ציוני המורים גבוהים מציוני התלמידים הם אלה הנזכרים בכלל המדגם ובנוסף המורים סברו כי על תכנית הלימודים להדגיש את שילוב המחשב והאינטרנט בהוראה. תלמידים מקנים חשיבות רבה יותר ממורים להקניית מושגי יסוד.

בחינוך הערבי, המורים, יותר מהתלמידים, מקנים חשיבות גבוהה לכך שהתכנית תהיה רלוונטית לחברה שבה אנו חיים ושתכלול נושאים מאיכות הסביבה, ואילו לתלמידים חשוב ללמוד את מושגי היסוד של המקצוע יותר מהמורים.

בחינוך הממלכתי-דתי, הפריטים שבהם ציוני המורים גבוהים מציוני התלמידים הם אלה הנזכרים בכלל המדגם. תלמידים מקנים חשיבות רבה יותר ממורים לכך שבחירת הנושאים בתכנית הלימודים תתאים לשילוב עם מקצועות אחרים.

ב. השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה – השוואה בין מורים לתלמידי יא-יב [סעיף ז.2. בשאלון מורים וסעיף ד. בשאלון לתלמידי כיתות יא-יב]

בכלל המדגם, המורים מקנים חשיבות גבוהה יותר מתלמידי יא-יב למרבית המטרות: זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי, פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד), הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן, הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, והכרה בשורשי שונות זו. בשאר הפריטים לא נמצא הבדל מובהק סטטיסטית בין מורים לתלמידים.

בחינוך הממלכתי, הפריטים שבהם ממוצע ציוני המורים גבוה מממוצע ציוני תלמידי יא-יב הם אלה הנזכרים בכלל המדגם.

בחינוך הממלכתי-דתי, מורים מייחסים חשיבות רבה יותר מתלמידי יא-יב לחיזוק תחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל. יש לסייג ממצא זה בשל מספר נמוך של תצפיות.

בחינוך הערבי, תלמידי יא-יב מייחסים חשיבות רבה יותר ממורים לפיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית.

ממצאי המחקר המלאים

כלי ראשון: שאלון המורים

א. מאפייני המשיבים

במחקר השתתפו 146 מורים, ובכללם 97 (66.9%) מורים ששימשו גם כרכזי מקצוע הגיאוגרפיה בבית הספר.⁷

התפלגות המשיבים לפי סוג פיקוח: 104 (71.2%) מורים לימדו בחינוך הממלכתי, 35 (24%) לימדו בחינוך הערבי ו-7 (4.8%) מורים לימדו בחינוך הממלכתי-דתי.

התפלגות המשיבים לפי מחוז: 22 (15.1%) מורים לימדו במחוז הדרום, 18 (12.3%) לימדו במחוז חיפה, 2 (1.4%) לימדו במחוז יהודה ושומרון, 2 (1.4%) לימדו במחוז ירושלים, 12 (8.2%) לימדו במחוז מנח"י, 34 (23.3%) לימדו במחוז מרכז, 37 (25.3%) לימדו במחוז צפון, ו-19 (13%) מורים לימדו במחוז תל אביב.

התפלגות המשיבים לפי דרגת הכיתה בה הם מלמדים: 114 (78.1%) מורים לימדו בדרגת כיתה י, 121 (82.9%) מורים לימדו בדרגת כיתה יא, ו-121 (82.9%) מורים לימדו בדרגת כיתה יב. 11 (7.5%) מורים לימדו בדרגת כיתה י בלבד, 32 (21.9%) מורים לימדו רק בדרגות הכיתה יא-יב, ו-103 (70.5%) מורים לימדו בדרגת כיתה י וגם בדרגות הכיתה יא-יב.

התפלגות המשיבים לפי הוראה בחטיבת-הביניים: 53 (36.3%) מורים לימדו בחטיבת-הביניים בנוסף להוראה בחטיבה העליונה ו-83 (56.8%) מורים לא לימדו בחטיבת-הביניים בנוסף להוראה בחטיבה העליונה. 10 (6.8%) מורים לא השיבו לשאלה זו.

התפלגות המשיבים לפי ותק בהוראת המקצוע: 19 (13.0%) מורים בעלי ותק של בין שנה לחמש שנים בהוראת המקצוע, 21 (14.4%) בעלי ותק של בין שש לעשר שנים בהוראת המקצוע, ו-106 (72.6%) מורים מלמדים מעל 10 שנים את מקצוע הגיאוגרפיה.

התפלגות המשיבים לפי הכנה לבגרות: 141 (96.6%) מורים הכינו את תלמידיהם לבחינת הבגרות בגיאוגרפיה בתשס"ד, 5 (3.4%) מורים לא הכינו את תלמידיהם לבחינות הבגרות בגיאוגרפיה בתשס"ד.

התפלגות המשיבים לפי השכלה: 97 (66.4%) מורים הם בעלי תואר בוגר בגיאוגרפיה, 33 (22.6%) בעלי תואר מוסמך בגיאוגרפיה (ובכללם ד"ר אחד לגיאוגרפיה), ו-12 (8.2%) בעלי תארים במקצועות אחרים (ובכללם ד"ר אחד לחינוך). 4 (2.7%) מורים לא השיבו לסעיף זה (לפירוט התארים במקצועות שאינם גיאוגרפיה ראו נספח ג).

⁷ בכל פעם שנשתמש במינוח "מורים" הכוונה היא גם לרכז המקצוע, זאת למעט בחלקי הדוח העוסקים בהשוואה בין קבוצות.

התפלגות המשיבים לפי ארץ מוצא: 133 (91.1%) מורים ילידי ישראל, 13 (8.9%) אינם ילידי ישראל, אך נמצאים בה מעל שבע שנים.

התפלגות המשיבים לפי השתתפות בהשתלמויות: 110 מורים (75.3%) השתתפו בהשתלמויות בגיאוגרפיה בשלוש השנים האחרונות ו-36 מורים (24.7%) לא השתתפו בהשתלמויות בשלוש השנים האחרונות (לפירוט נושאי ההשתלמויות והגופים מעבירי ההשתלמויות ראו נספחים ד, ה).

ב. הפעלת תכנית הלימודים

ב.1. נושאי ההוראה בגיאוגרפיה חבלית ובגיאוגרפיה נושאית

תכנית הלימודים בגיאוגרפיה כוללת אפשרות בחירה של המורים בנושאי הלימוד ביחידות גיאוגרפיה נושאית וגיאוגרפיה חבלית. נושאי הבחירה ביחידת הגיאוגרפיה הנושאית הם: גיאוגרפיה עירונית, גיאוגרפיה כלכלית, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה ואקלים. נושאי הבחירה ביחידת הגיאוגרפיה החבלית הם: ארצות הברית, ארצות הברית-תעשייתית, מערב אירופה והעולם השלישי. בלוח 1 להלן מופיעה התפלגות שכוחות הוראת נושאי הלימוד שבחרו המורים ביחידות אלה.

לוח 1: נושאי ההוראה בגיאוגרפיה חבלית ונושאית

נושאי ההוראה	אחוז מתוך העונים	אחוז מתוך התשובות	שכיחות
<i>N</i> תשובות = 486, <i>N</i> עונים = 135			
גיאוגרפיה חבלית	88.4		
העולם השלישי	68.9	19.1	93
ארצות הברית	51.9	14.4	70
ארצות הברית-תעשייתית	28.1	7.8	38
מערב אירופה	20.7	5.8	28
גיאוגרפיה נושאית	84.2		
גיאוגרפיה כלכלית	66.7	18.5	90
גיאוגרפיה עירונית	57.8	16.0	78
סוגיות באקלים	24.4	6.8	33
סוגיות בגיאולוגיה	23.7	6.6	32
סוגיות בגיאומורפולוגיה	17.8	4.9	24

מלוח 1 עולה כי כ-88% מהמורים בחרו ללמד נושאים מתחום הגיאוגרפיה החבלית וכ-84% מהם בחרו ללמד נושאים מתחום הגיאוגרפיה הנושאית (לצירופי הנושאים בכל אחת מיחידות הלימודראונספח ו). בתחום הגיאוגרפיה החבלית הבחירה השכיחה הייתה עולם שלישי (כ-69% מהמורים) והבחירה השכיחה פחות הייתה מערב אירופה (כ-21% מהמורים). בתחום הגיאוגרפיה הנושאית הבחירה השכיחה הייתה גיאוגרפיה כלכלית (כ-67% מהמורים) והבחירה השכיחה פחות הייתה גיאומורפולוגיה (כ-18% מהמורים).

ב.2. שיקולי דעת בבחירת נושאי ההוראה בגיאוגרפיה חבלית ובגיאוגרפיה נושאית
 המורים נשאלו על שיקוליהם בבחירת נושאי הלימוד שלעיל. בתשובותיהם, לא הבחינו המורים בין שיקולי בחירה בתחום הנושאי לבין שיקולי בחירה בתחום החבלי, ותשובותיהם משקפות לפיכך שיקולי דעת כוללים במקום שבו מתאפשרת בחירה אישית של נושאי ההוראה. בלוח 2 להלן מופיעה התפלגות שכיחות שיקולי הדעת בבחירת נושאי הלימוד.

לוח 2: שיקולי דעת בבחירת נושאי הלימוד החבליים והנושאיים [שאלה פתוחה]

שיקולי דעת בבחירת נושאי הלימוד החבליים והנושאיים N תשובות = 367, N עונים = 134	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
שיקולי תוכן, מבנה וארגון			64.2
אקטואליות, רלוונטיות, מרכזיות (צוינו: גיאוגרפיה עירונית, ארה"ב, עולם מפותח ועולם מתפתח)	52	14.2	38.8
בין תחומיות של נושא	29	7.9	21.6
חומרי למידה מעודכנים	13	3.5	9.7
אינטגרציה בין תת נושאים	6	1.6	4.5
איזון בין תכנים "ריאליים" לתכנים "הומניים"	6	1.6	4.5
ארגון טוב	4	1.1	3
מגוון רחב של שאלות חזרה	3	0.8	2.2
היקף החומר מתאים להקצאת שעות הלימוד	3	0.8	2.2
שיקולי רלוונטיות לתלמידים			43.3
עניין של התלמידים (צוינו: עולם שלישי, תהליכים כלכליים, גיאוגרפיה אנושית).	61	16.6	45.5
זמינות חומרי לימוד בשפה הערבית	20	5.4	14.9
הלימה עם רמת הכיתה	7	1.9	5.2
קירבה לעולמו של התלמיד	6	1.6	4.5
מאפשר המחשה של החומר הנלמד	2	0.5	1.5
שיקולי התאמת ההוראה למורה			36.6
קל להוראה	47	12.8	35.1
בהלימה עם הכשרת המורה וניסיונו האישי	8	2.2	6
נושאים שמדברים אל המורה	2	0.5	1.5
שיקולים הנוגעים להמשך לימוד המקצוע			35.1
נושאים המהווים תוכנייסוד להמשך הלימוד/ מסייעים להוראת נושאי החובה	16	4.4	11.9
מסייעים להבנת אנסין	10	2.7	7.5
מקנים כלים וידע בסיסי להבנה גיאוגרפית	10	2.7	7.5
תורמים להשכלה הכללית	9	2.5	6.7
מאפשרים לראות תמונה רחבה של המקצוע	5	1.4	3.7
שיקולים אחרים			35.1
שכיחות של הופעת שאלות במבחני הבגרות	43	11.7	32.1
נלמד מסורתית	5	1.4	3.7

מלוח 2 עולה כי בבחירת נושאי הלימוד התחשבו המורים בשיקולי תוכן, מבנה וארגון הנושא (כ-64% מהמורים), בשיקולי רלוונטיות הנושא לתלמידים (כ-43% מהמורים), בשיקולים הנוגעים להתאמת ההוראה למורה (כ-37% מהמורים), בהיותו של הנושא בסיס להמשך לימוד המקצוע (כ-35% מהמורים) ובשכיחות הופעת הנושא בבחינות הבגרות (כ-32% מהמורים).

ב.3. הוראה מעבר לתכנית: הוראה לפי סוגיות

במטרה ללמוד על נושאי ההוראה שלא נכללו בתכנית הלימודים הרשמית, נתבקשו המורים לדווח על סוגיות לימודיות בנושא גיאוגרפיה שאותן לימדו. בלוח 3 להלן מופיעה התפלגות שכיחות ההוראה לפי סוגיות שונות לפי נושאים.

לוח 3: נושאי סוגיות לימודיות [שאלה פתוחה]

נושאי סוגיות לימודיות			
N תשובות = 152, N עונים = 75			
שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים	
היבטים גלובליים/בינלאומיים			
		52.0	
אקולוגיה גלובלית ומקומית: אסונות אקולוגיים/זיהום חוצה גבולות/שמירה על איכות הסביבה: יחסי גומלין אדם-סביבה/דילמות ערכיות בנושא איכות הסביבה			
27	17.8	36.0	
גלובליזציה			
4	2.6	5.3	
גיאופוליטיקה: סכסוכי גבולות, יחסי גומלין בין מדינות			
3	2.0	4.0	
התמודדות עם משברים עולמיים: סכסוכים ומלחמות, רעב, עוני, מגיפות			
3	2.0	4.0	
האיחוד האירופי			
2	1.3	2.7	
תעשיות רב-לאומיות			
2	1.3	2.7	
המלחמה עם עיראק			
1	0.7	1.3	
עולם מפותח ומתפתח (כללי)			
1	0.7	1.3	
נהרות בינלאומיים			
1	0.7	1.3	
התמודדות עם פיצוץ אוכלוסין			
1	0.7	1.3	
קרקע ומים			
		44.0	
מאבקים על שימושי קרקע/מימוש זכויות על קרקע/סוגי קרקעות			
20	13.2	26.7	
מאבקים על מים			
13	8.6	17.3	
נפט			
3	2.0	4.0	
אגירת מים בהיבט השוואתי			
2	1.3	2.7	
שימושי קרקע בערים שונות			
2	1.3	2.7	
גיאוגרפיה של החקלאות/דגמים שונים של חקלאות וגידולים שונים			
2	1.3	2.7	
מזרח תיכון			
		22.7	
בעיית המים במזה"ת/הידרופוליטיקה			
12	7.9	16.0	

לוח 3 (המשך)

נושאי סוגיות לימודיות	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 152, N עונים = 75			
הסכסוך עם הפלשתינאים/המזה"ת – נהרות של אש	2	1.3	2.7
"מזרח תיכון חדש"	1	0.7	1.3
השפעת הקולוניאליזם על המזה"ת	1	0.7	1.3
אגני ניקוז משותפים במזה"ת	1	0.7	1.3
ישראל			12.0
תחבורה בישראל: אקטואליה, כביש חוצה ישראל	5	3.3	6.7
גבולות ישראל/קו התפר	3	2.0	4.0
גדר ההפרדה/קונפליקטים גיאוגרפיים בעקבות גדר ההפרדה	2	1.3	2.7
יחסו של השוק המשותף לישראל	1	0.7	1.3
שימור ופיתוח בישראל	1	0.7	1.3
סוגיות כלכליות עכשוויות	1	0.7	1.3
התיישבות בעיירות פיתוח	1	0.7	1.3
יחידת שטח בלימודי א"י (כולל סיורים)	1	0.7	1.3
כלכלה וחברה			12.0
גיאוגרפיה כלכלית בעולם השלישי	1	0.7	1.3
הקשרים אקטואליים ומקומיים של פיתוח עירוני	1	0.7	1.3
תכנון סביבתי	1	0.7	1.3
דמוגרפיה ואסלאם	1	0.7	1.3
השפעת מצבי מלחמה ושלום	1	0.7	1.3
חלוקת משאבים	1	0.7	1.3
תיירות בשמורות טבע	1	0.7	1.3
מבנה מערכת הכבישים כמאפיין של רמת פיתוח	1	0.7	1.3
שימור מול פיתוח	1	0.7	1.3
תופעות טבעיות			10.7
גאות ושפל (הנילוס)	2	1.3	2.7
אסטרונומיה	2	1.3	2.7
קרחונים בעולם	1	0.7	1.3
געשיות	1	0.7	1.3
כדור הארץ	1	0.7	1.3
תופעות טבע בעולם (כללי)	1	0.7	1.3
ליקוי חמה	1	0.7	1.3
רעידות אדמה	1	0.7	1.3
מדבר כאתגר- יישומי	1	0.7	1.3
סופות (בארה"ב)	1	0.7	1.3

לוח 3 (המשך)

נושאי סוגיות לימודיות			שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 152, N עונים = 75					
היבטי הוראה					5.3
הוראת חבל ארץ כהוראת השלם וחלקיו			2	1.3	2.7
חתך רוחב לפי חבלים			1	0.7	1.3
חתך רוחב לפי אקלימים			1	0.7	1.3
סימולציה של תעשייה			1	0.7	1.3
אקטואליה			1	0.7	1.3
היבטים תיאורטיים					1.3
פרדיגמות בגיאוגרפיה			1	0.7	1.3
התפתחות הגיאוגרפיה כמדע			1	0.7	1.3

מלוח 3 עולה כי הנושאים העיקריים של הסוגיות הלימודיות שמחוץ לתכנית הלימודים שהמורים בחרו בהם היו: היבטים גלובליים/בין-לאומיים (כ-52% מהמורים), קרקע ומים (כ-44% מהמורים), נושאים הקשורים למזרח התיכון (כ-23% מהמורים), נושאים הנוגעים לישראל (כ-12% מהמורים), נושאי כלכלה וחברה (כ-12% מהמורים) ותופעות טבעיות (כ-11% מהמורים).

4. תרומת ההוראה לפי סוגיות

המורים נשאלו על תרומת ההוראה לפי סוגיות שתוארו בסעיף הקודם. בתשובותיהם, לא הבחינו המורים בין תרומתן של סוגיות השייכות לנושאים שונים ותשובותיהם משקפות אפוא את תרומת ההוראה לפי סוגיות להוראת המקצוע. בלוח 4 להלן מופיעה התפלגות שכיחויות תוכני התרומה של ההוראה בשיטה זו.

לוח 4: תרומת ההוראה לפי סוגיות [שאלה פתוחה]

תרומת ההוראה לפי סוגיות		
N תשובות = 180, N עונים = 87		
שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
מביאה למעורבות גבוהה של התלמידים, יוצרת סקרנות, מאתגרת, יוצרת גישה חיובית כלפי המקצוע	29	33.3
מאפשרת הבנה עמוקה ומקיפה של הנושא הנלמד	12	13.8
מחברת לאקטואליה, מציעה יצירת תוכן מציאותי ורלוונטי	11	12.6
מאפשרת ראייה אינטגרטיבית מערכתית וגלובלית של המקצוע, תורמת להבנת תהליכים מדיניים ותופעות כלל עולמיות	7	8
מעשירה, מגוונת, חושפת את הפלורליזם של המקצוע	7	8
מקנה מיומנות חשיבה, ניתוח, קישור, השוואה, הפשטה והכללה	5	5.7
מעמיקה את המודעות לסביבה הקרובה ומעמיקה את הקשר לארץ	5	5.7
מאפשרת יישום מיומנויות גיאוגרפיות (צוינה : שליטה במפה)	5	5.7
תורמת להבנה של מקצוע הגיאוגרפיה	4	4.6

לוח 4 (המשך)

תרומת ההוראה לפי סוגיות N תשובות = 180, N עונים = 87	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
תורמת להפנמת החומר	3	1.7	3.4
ממחישה את החומר, מקנה ממד חוויתי ללימוד המקצוע	2	1.1	2.3
הופכת את החומר ליישומי	2	1.1	2.3
יוצרת תבניות עבודה להמשך הלימוד	2	1.1	2.3
מגבירה את ביטחון התלמידים ביכולתם	1	0.6	1.1
מקנה משמעות ללימוד עצמאי של "תלמיד-חוקר"	1	0.6	1.1
מאפשרת במה לתלמידים שמתקשים להביע את עצמם בדרך הלימוד הרגילה	1	0.6	1.1
מתאימה לתלמידים חזקים וגם לתלמידים לחלשים	1	0.6	1.1
מעודדת חשיבה ביקורתית	1	0.6	1.1

מלוח 4 עולה כי תרומתה העיקרית של ההוראה לפי סוגיות הייתה ביצירה של סקרנות, אתגר ומעורבות בקרב התלמידים (כ-33% מהמורים), בסיוע להבנה מעמיקה ומקיפה של הנושא הנלמד (כ-14% מהמורים) ובחיבור חומר הלימוד למציאות העכשווית (כ-13% מהמורים).

5. הוראה באמצעות פעולות ייחודיות

המורים נתבקשו לדווח על פעולות ייחודיות במסגרת הוראת המקצוע, ובכללן על פעולות שנערכו מחוץ לכותלי בית הספר. בלוח 5 להלן מופיעה התפלגות שכיחויות הפעולות הייחודיות שנערכו כחלק מהוראת המקצוע.

לוח 5 : פעולות ייחודיות [שאלה פתוחה]

פעולות ייחודיות N תשובות = 204, N עונים = 114	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
פעילויות חוץ-כיתתיות			62.3
סיורים לימודיים, טיולים	65	31.9	57
פעילויות במועצה לישראל יפה, ביקור במרכז המועצה	5	2.5	4.4
פעילות חוץ בנושא איכות הסביבה (צויינה : איסוף בקבוקים ופסולת)	4	2	3.5
עריכת ניסויים במרכז סביבתי	3	1.5	2.6
פעילות באוניברסיטאות (צוינו : המחלקות לגיאוגרפיה, המגמה למדעי הסביבה, הקמפוס לגיאוגרפיה בין-לאומית)	3	1.5	2.6
לימוד הסביבה הקרובה למקום מגורי התלמיד	2	1	1.8
מסע איסוּוּו של מט"ח	1	0.5	0.9
משחק ערים של מט"ח	1	0.5	0.9
נושא בחירה שנלמד דרך מט"ח	1	0.5	0.9
שבוע המים של המוביל הארצי	1	0.5	0.9
מפגש עם בדואים	1	0.5	0.9

לוח 5 (המשך)

פעולות ייחודיות	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 204, N עונים = 114			
קבוצת "נאמני גיאוגרפיה" המפעילה תחנה מטאורולוגית	1	0.5	0.9
חקירת נושא תעשיית הפלדה בשיתוף עם מכון ון ליר	1	0.5	0.9
אסטרטגיית למידה ייחודיות			43.9
עבודות חקר עצמאיות	12	5.9	10.5
שילוב אקטואליה	12	5.9	10.5
הוראה מתוקשבת, כיתה וירטואלית	11	5.4	9.6
שיתוף התלמידים בהרצאות ומצגות	7	3.4	6.1
ניתוח גרפים ומפות	6	2.9	5.3
חידונים בידיעת הארץ	5	2.5	4.4
הרצאות מומחים בנושאים גיאוגרפיים	4	2	3.5
עבודת גיאוטופ	3	1.5	2.6
עבודה קבוצתית, קבוצות דיון	3	1.5	2.6
סדנאות בנושאים בין-תחומיים	1	0.5	0.9
הכנת פורטפוליו	1	0.5	0.9
אמצעי המחשה			41.2
סרטים בנושאים גיאוגרפיים	10	4.9	8.8
ציורים, פוסטרים	8	3.9	7
בניית דגמים (צוינו: דגם של השבר הסורי אפריקני, של מפת מדינות המזרח התיכון, דגמי הרי געש)	4	2	3.5
משחקים (צוינו: מונופול-מפה, משחקי טריוויה, משחקי סימולציה)	2	1	1.8
פעולות בית-ספריות			9.6
יום נושא גיאוגרפי לכלל השכבה	3	1.5	2.6
הקמת תחנת מטאורולוגיה בית ספרית	2	1	1.8
הקמת מוזיאון סלעים שנאספו בטיולים	1	0.5	0.9
קיום שבוע איכות הסביבה בבית הספר	1	0.5	0.9
הקמת חדר גיאוגרפיה בבית ספר	1	0.5	0.9
תליית לוחות פרסום של עבודות ותחומי עניין בגיאוגרפיה	1	0.5	0.9
הקמת מרכז למידה בית ספרי בנושא הנפט	1	0.5	0.9
קיום "שבוע ירוק" בבית הספר	1	0.5	0.9
פיתוחי מורים			7.9
חיבור חוברות לימוד ייחודיות בנושאים גיאוגרפיים	4	2	3.5
בניית קורסים רב תחומיים בנושאים שונים	1	0.5	0.9
חיבור תכנית ללימודי הסביבה	1	0.5	0.9
מבחנים בפלסטלינה	1	0.5	0.9
לימודי GIS	1	0.5	0.9

לוח 5 (המשך)

פעולות ייחודיות	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 204, N עונים = 114			
פיתוח יחידת לימוד מתוקשבת	1	0.5	0.9
פרויקטים כיתתיים מיוחדים			2.6
הכנת יומני מסע	1	0.5	0.9
בסוף לימוד נושא ארה"ב – חגיגת חג ההודיה האמריקני	1	0.5	0.9
כתיבת ספר טיולים במדינות שונות	1	0.5	0.9

מלוח 5 עולה כי בין הפעילויות הייחודיות שציינו המורים נכללו פעילויות שונות מחוץ לכותלי בית הספר (כ-62% מהמורים), שימוש באסטרטגיות למידה ייחודיות (כ-44% מהמורים) שימוש באמצעי המחשה (כ-41% מהמורים) קיום פעילות בית-ספרית בנושאי גיאוגרפיה (כ-10% מהמורים) פיתוח תכניות לימוד על ידי המורים ויישומן (כ-8% מהמורים) ופרויקטים כיתתיים מיוחדים (כ-3% מהמורים).

6. תרומת ההוראה באמצעות פעולות ייחודיות

המורים נשאלו על תרומתן של הפעילויות הייחודיות שפורטו לעיל (לא כולל פעולות שמחוץ למסגרת בית הספר). בלוח 6 להלן מופיעה התפלגות שכיחויות תוכניהתרומה של הוראת המקצוע באמצעות פעולות ייחודיות.

לוח 6: תרומת ההוראה באמצעות פעולות ייחודיות [שאלה פתוחה]

תרומת ההוראה באמצעות פעולות ייחודיות	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 55, N עונים = 40			
ממחישה את הנושא ומקנה ממד חברתי ללימוד המקצוע	11	20.0	27.5
מעוררת סקרנות, מהנה, מקרבת את התלמידים אל המקצוע	11	20.0	27.5
מאפשרת לימוד מעמיק, הבנה של החומר והפנמתו	7	12.7	17.5
קושרת את הגיאוגרפיה לאקטואליה, מדגיש את הרלוונטיות של הדיסציפלינה	5	9.1	12.5
מפתחת מיומנויות למידה ומיומנויות כתיבת עבודת חקר	5	9.1	12.5
הופכת את החומר הנלמד ליישומי	4	7.3	10.0
מאפשרת גיוון בהוראה	3	5.5	7.5
מעוררת את מודעות התלמידים לאיכות הסביבה	2	3.6	5.0
תורמת רבות לתלמידים חלשים	2	3.6	5
מעלה את יוקרת המקצוע	2	3.6	5
מעודדת חשיבה ביקורתית	1	1.8	2.5
מביאה ממד ערכי לחומר הלימוד	1	1.8	2.5
מתאימה להוראה בכיתה הטרוגנית	1	1.8	2.5

מלוח 6 עולה כי לדעת המורים ההוראה באמצעות פעולות ייחודיות המחישה את הנושא והקנתה ממד חברתי ללימוד המקצוע (כ-28% מהמורים), עוררה סקרנות, הסבה הנאה וקירבה את התלמידים אל המקצוע (כ-28% מהמורים), וכן סייעה להעמיק את הבנת החומר ואת הפנמתו (כ-18% מהמורים).

ג. חוות דעת על התכנית והצעות לשינויים

המורים התבקשו לחוות דעה בנוגע להיבטים חיוביים והיבטים שליליים בתכנית הלימודים, על רבדיה השונים.

ג.1. היבטים חיוביים של תכנית הלימודים

בלוח 7 להלן מופיעה התפלגות השכיחויות של ההיבטים החיוביים בתכנית הלימודים.

לוח 7: היבטים חיוביים של תכנית הלימודים [שאלה פתוחה]

היבטים חיוביים של תכנית הלימודים	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 304, N עונים = 129			
מאפיינים תוכניים			72.9
התכנית טובה, מעניינת ומאתגרת (צוינו: המזרח התיכון, ארץ ישראל, עולם שלישי, אנסיין)	49	16.1	38.0
התכנית אקטואלית ומעודכנת, מאפשרת קישורים אקטואליים	39	12.8	30.2
התכנית ערכית (צוינו: קבלת השונה, קשר לארץ, עיסוק בדילמות ערכיות)	20	6.6	15.5
התכנית מגוונת	19	6.3	14.7
התכנית מעבירה בצורה טובה את תמונת המציאות	2	0.7	1.6
תוצרים שהתכנית מאפשרת			45.0
התכנית מקנה ידע רחב, בינתחומי, מקומי, עולמי	31	10.2	24.0
התכנית מאפשרת הבנת תהליכים גלובליים והשפעות במרחב	15	4.9	11.6
התכנית מקנה מיומנויות גיאוגרפיות (כגון עבודה עם מפה) ומיומנויות כלליות	13	4.3	10.1
התכנית מאפשרת היכרות עם הארץ ועם הסביבה המקומית	9	3.0	7.0
התכנית מאפשרת ראייה רחבה של העולם ושל ישראל בתוכו	4	1.3	3.1
התכנית הופכת את המקצוע ליישומי	2	0.7	1.6
התאמה לתלמידים			51.2
התכנית רלוונטית לתלמידים (הוזכרו: ארץ ישראל והמזרח התיכון, גיאוגרפיה אנושית)	55	18.1	42.6
התכנית מתאימה לקבוצות תלמידים השונים ביכולתם	14	4.6	10.9
התכנית עוסקת בנושאים הקרובים לעולמו של התלמיד	4	1.3	3.1
מאפיינים מבניים			20.2
התכנית בנויה היטב ואינטגרטיבית, מאפשרת צירופים ייחודיים	15	4.9	11.6
התכנית מאפשרת בחירה רחבה	13	4.3	10.1

מלוח 7 עולה כי המורים כללו בין ההיבטים הטובים של התכנית מאפיינים תוכניים (כ-73% מהמורים) – הפריט השכיח היה הימצאות עניין ואתגר בתכנית (כ-38% מהמורים), תוצרים שהתכנית מאפשרת (כ-45% מהמורים) – הפריט השכיח היה הקנייה של ידע רחב, בין-תחומי, מקומי ועולמי (כ-24% מהמורים), את התאמת התכנית לתלמידים (כ-51% מהמורים) – הפריט השכיח היה רלוונטיות של התכנית לתלמידים (כ-43% מהמורים) ומאפיינים מבניים של התכנית (כ-20% מהמורים) – הפריט השכיח היה שהתכנית בנויה היטב, אינטגרטיבית ומאפשרת צירופים ייחודיים (כ-12% מהמורים).

ג.2. היבטים שליליים של תכנית הלימודים

בלוח 8 להלן מופיעה התפלגות השכיחויות של ההיבטים השליליים בתכנית הלימודים.

לוח 8: היבטים שליליים של תכנית הלימודים [שאלה פתוחה]

היבטים שליליים של תכנית הלימודים	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
$N = 114$ תשובות $N = 85$ עונים			
מאפיינים תוכניים			54.1
חסרה העמקה בהקניית היבטים ישומיים של המקצוע: מיומנויות גיאוגרפיות (כמו שימוש במפה) ומיומנויות חקר בנושאים גיאוגרפיים	14	12.3	16.5
התכנית מיושנת ולא רלוונטית (צוין: עולם שלישי)	11	9.6	12.9
חסרים תחומי לימוד אלה: איכות הסביבה, ההתיישבות הערבית בארץ (במקביל להתיישבות היהודית), גלובליזציה, מדעי הגיאוגרפיה, קשר אדם-סביבה, חסרה התייחסות לנושאים שאינם מרכזיים	8	7.0	9.4
נחוצה הרחבה תוך-נושאת (גיאולוגיה, מורפולוגיה, אנסין)	7	6.1	8.2
התכנית אינה כוללת די סיורים ודוגמאות לשימוש באמצעי המחשה	6	5.3	7.1
התכנית אינה מכוונת את הלומדים לשימוש באינטרנט	4	3.5	4.7
חסרות הפניות למקורות מידע מסוגים שונים אשר יתמכו בהוראת המקצוע	2	1.8	2.4
חסרות דילמות מעוררות מחשבה	1	0.9	1.2
מאפיינים מבניים			29.4
התכנית עמוסה מדי, הוראתה אינה אפשרית במסגרת השעות המוקצות להוראת המקצוע	14	12.3	16.5
התכנית סובלת מהעדר מיקוד ולכידות: חסרה זיקה בין נושאים שונים וחסרה זיקה בין תת נושאים של אותו נושא	10	8.8	11.8
החלוקה ההיררכית של יחידות הלימוד אינה מאפשרת גמישות ברצף ההוראה	2	1.8	2.4
מבנה התכנית לא מאוזן מבחינת נפח הזמן שמוקצה לכל נושא	1	0.9	1.2
חזרתיות הנובעת מן המבנה הנושאי (המלצה: לעבור למבנה רוחבי)	1	0.9	1.2

לוח 8 (המשך)

היבטים שליליים של תכנית הלימודים	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
$N = 114$ תשובות $N = 85$ עונים			
מאפיינים הקשורים לתלמידים			27.1
התכנית אינה מעוררת עניין בתלמידים בהתייחס לתכנים (צונו: גיאוגרפיה עירונית, ארץ ישראל, רקע היסטורי, גיאופוליטיקה, אנסין) ולרצף ההוראה	20	17.5	23.5
קושי בהבנת החומר (גיאוגרפיה פיזית, יחידת האנסין)	3	2.6	3.5
זיקות חיצוניות של התכנית			11.8
זיקת התכנית לבחינות הבגרות: חוסר הלימה בין התכנית לבחינה, איחוד יחידות ארץ ישראל ומזרח תיכון מונע מן התלמידים להיבחן בכיתה י, העובדה שהמקצוע אינו מקצוע חובה מקשה על הוראת התכנית	7	6.1	8.2
התכנית נזקקת לתשתית בלימוד המקצוע בחטיבת-הביניים	2	1.8	2.4
התכנית אינה בעלת זיקה מספקת לאקדמיה	1	0.9	1.2

מלוח 8 עולה כי המורים כללו בין ההיבטים טעוני השיפור בתכנית מאפיינים תוכניים (כ-54% מהמורים) – הפריט השכיח היה העדר העמקה מספקת בהקניית מיומנויות גיאוגרפיות ובהקניית מיומנויות חקר בנושאים גיאוגרפיים (כ-17% מהמורים), מאפיינים מבניים (כ-29% מהמורים) – הפריט השכיח היה עומס שאינו מאפשר את הוראת התכנית במסגרת השעות שהוקצו להוראת המקצוע (כ-17% מהמורים), מאפיינים הנוגעים לרלוונטיות התכנית לתלמידים (כ-27% מהמורים) – הפריט השכיח היה שהתכנית אינה מעוררת עניין בתלמידים (כ-24% מהמורים), ומאפיינים הנוגעים לזיקות חיצוניות של התכנית (כ-12% מהמורים) – הפריט השכיח היה בעיה בזיקה של התכנית לבחינות הבגרות (כ-8% מהמורים).

ג.3. שינויים מוצעים ביחידות הלימוד של התכנית

המורים נתבקשו להציע שינויים ספציפיים בכל יחידות הלימוד של התכנית: גיאוגרפיה של ארץ ישראל, גיאוגרפיה של המזרח התיכון, גיאוגרפיה חבלית וגיאוגרפיה נושאית. התשובות הנוגעות לכל יחידות הלימוד חולקו לחמש קטגוריות: (1) הרחבה של פרקים ונושאים; (2) השמטה או צמצום של פרקים ונושאים; (3) נקודות מבט חדשות; (4) שינוי מבני; (5) דרישה כללית לשיפור של פרקים ונושאים.

כדי ליצור אחידות בתשובות המורים עשינו שימוש במושגים המשקפים מדרג מן הכללי אל הספציפי: "יחידת הלימוד" (למשל: גיאוגרפיה של ארץ ישראל; גיאוגרפיה של המזרח התיכון), "פרק" (למשל: גיאוגרפיה חבלית של ארץ ישראל; תורכיה – דוגמה למדינה מסורתית בעלת תהליכי תיעוש), "נושא" (למשל: מאפיינים של מערב אירופה; בעיות הגדרה ומיון של העולם המתפתח). מדרג זה בא לידי ביטוי גם בסדר ההצגה.

ג.3.1. שינויים מוצעים ביחידת הלימוד הגיאוגרפיה של ארץ ישראל

בלוח 9 להלן מופיעה התפלגות שכיחויות השינויים המוצעים ביחידת הלימוד הגיאוגרפיה של ארץ ישראל.

לוח 9: שינויים מוצעים ביחידת הלימוד הגיאוגרפיה של ארץ ישראל [שאלה פתוחה]

שינויים מוצעים ביחידת הלימוד הגיאוגרפיה של ארץ ישראל	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 166, N עונים = 85			
הרחבת פרקים ונושאים			60.0
להרחיב את יחידת הגיאוגרפיה של ארץ ישראל	8	4.8	9.4
הרחבת פרקים			
להרחיב את פרק המסחר והכלכלה של ישראל	12	7.2	14.1
להרחיב את פרקי הגיאוגרפיה הפיזית של ארץ ישראל	7	4.2	8.2
להרחיב את פרק האקלים של ישראל, להדגיש מטאורולוגיה	3	1.8	3.5
להרחיב את פרק הגיאוגרפיה החבלית של ארץ ישראל	2	1.2	2.4
להרחיב את פרק האוכלוסייה בארץ ישראל, להדגיש דמוגרפיה	2	1.2	2.4
הרחבת נושאים			
להרחיב בנושא איכות הסביבה בישראל (בפרקים שונים, הוזכרו פרקי המים והאקלים)	16	9.6	18.8
להרחיב בנושא המאבק על המים (בפרק המים בישראל)	7	4.2	8.2
להרחיב בנושא התיירות (בפרק מסחר וכלכלה של ישראל)	2	1.2	2.4
להרחיב בנושא העיור (בפרק יישובים חקלאיים ועירוניים בישראל)	2	1.2	2.4
להרחיב בנושא התשתיות (בפרק התחבורה בישראל)	2	1.2	2.4
להרחיב בנושא שימושי קרקע חקלאיים (בפרק חקלאות בישראל)	2	1.2	2.4
להרחיב בנושא הגיאוגרפיה ההיסטורית (בפרק יסודות כלליים)	2	1.2	2.4
להרחיב בנושא הגיאולוגיה (בפרק המסלע וצורות הנוף בישראל)	1	0.6	1.2
להרחיב בנושא התכנון ההתיישבותי (בפרק יישובים חקלאיים ועירוניים בישראל)	1	0.6	1.2
להרחיב בנושא הכלכלה עתירת הידע (בפרק מסחר וכלכלה בישראל)	1	0.6	1.2
השמטת או צמצום פרקים ונושאים			37.6
השמטת או צמצום פרקים			
לצמצם בפרקי הגיאוגרפיה הפיזית	9	5.4	10.6
להשמיט את פרק הקרקע והצומח בישראל	3	1.8	3.5
לצמצם את הפרק יישובים חקלאיים ועירוניים	2	1.2	2.4
להשמיט את פרק הגיאוגרפיה החבלית של ארץ ישראל	1	0.6	1.2
לצמצם את פרק המסחר והכלכלה	1	0.6	1.2
השמטת או צמצום נושאים			
להשמיט/לצמצם בנושא הגיאולוגיה (בפרק המסלע וצורות הנוף בישראל)	11	6.6	12.9
להשמיט את נושא הגיאוגרפיה ההיסטורית (בפרק יסודות כלליים)	6	3.6	7.1
להשמיט את נושא הגידולים החקלאיים (בפרק חקלאות בישראל)	2	1.2	2.4
להשמיט את ניתוחי המפות ההיסטוריות (בפרק יסודות כלליים)	1	0.6	1.2
להשמיט נושאים שאינם נחוצים להבנת המטרות שלשמן נלמד החבל (בפרק גיאוגרפיה חבלית של ארץ ישראל)	1	0.6	1.2

לוח 9 (המשך)

שניונים מוצעים ביחידת לימוד הגיאוגרפיה של ארץ ישראל N תשובות = 166, N עונים = 85	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
להשמיט מפות סינופטיות (בפרק אקלים ישראל)	1	0.6	1.2
לצמצם את מספר האזורים בארץ, להשאיר אזורים בעלי עניין (בפרק גיאוגרפיה חבלית של ארץ ישראל)	1	0.6	1.2
נקודות מבט חדשות			34.1
להתייחס לאוכלוסייה הערבית בזיקה לנושא הפלשתינאי	13	7.8	15.3
להתייחס לגיאוגרפיה אנושית בפרקי היחידה	6	3.6	7.1
להתייחס לגבולות המדינה ולסיבות בגללן נקבעו במיקומם הנוכחי	3	1.8	3.5
להתייחס לאקטואליה	3	1.8	3.5
להתייחס לתמורות שחלו בהתיישבות בשטחי ארץ ישראל	2	1.2	2.4
להתייחס לתמורות בכלכלה	2	1.2	2.4
להתייחס לשילוב פיזי-חברתי, ולבעייתיות חברתית הקשורה לפריסת האוכלוסייה במרחב הגיאוגרפי	2	1.2	2.4
להתייחס להבדלים בין מרכז המדינה לצפונה ודרומה	1	0.6	1.2
להתייחס לישראל כחלק מן המרחב האזורי (גם במסגרת יחידה זו)	1	0.6	1.2
להתייחס להיבטים ערכיים המבוססים על התנ"ך כדי לבסס את ההצדקה לקיומנו בארץ ישראל	1	0.6	1.2
להתייחס לדרך בה מושפעת ישראל מתהליכים עולמיים	1	0.6	1.2
שינוי מבני			11.8
להתמקד במספר מצומצם של נושאים מוגדרים	4	2.4	4.7
לאפשר יחידת לימוד של סיורים בישראל/לחייב בתי ספר לצאת לסיורים	4	2.4	4.7
להרחיב את אפשרויות הבחירה בתוך הפרקים	1	0.6	1.2
למקד את פרק הגיאוגרפיה החבלית לאזורים מסוימים	1	0.6	1.2
דרישה לשיפור (לא ממוקד)			9.4
לשפר את פרק המסחר והתעשייה	6	3.6	7.1
לשפר את פרק התחבורה	5	3	5.9
לשפר את נושא שימושי הקרקע (בפרק חקלאות)	1	0.6	1.2

מלוח 9 עולה כי בתחום ההרחבה של פרקים ונושאים (כ-60% מהמורים) – השכיח בין הפרקים היה פרק המסחר והכלכלה (כ-14% מהמורים) והשכיח בין הנושאים היה נושא איכות הסביבה (כ-19% מהמורים); בתחום השמטת או צמצום פרקים ונושאים (כ-38% מהמורים) – השכיח בין הפרקים היה פרק הגיאוגרפיה הפיזית (כ-11% מהמורים) והשכיח בין הנושאים היה נושא הגיאולוגיה (כ-13% מהמורים); בתחום ההצעה של נקודות מבט חדשות (כ-34% מהמורים) – הפריט השכיח היה התייחסות לאוכלוסייה הערבית בזיקה לנושא הפלשתינאי (כ-15% מהמורים); בתחום ההצעות לשינוי מבני (כ-12% מהמורים) – הפריטים השכיחים היו מיקוד במספר מצומצם של נושאים מוגדרים, וכן בניית יחידת לימוד של סיורים (כ-5% מהמורים בכל אחת מההצעות) ובתחום הדרישה לשיפור (לא ממוקד) (כ-9%) – הפריט השכיח היה שיפור של פרק המסחר והתעשייה (כ-7% מהמורים). 9% מהמורים הציעו להרחיב יחידת לימוד זו באופן כללי.

ג.3.2. שינויים מוצעים ביחידת הלימוד הגיאוגרפיה של המזרח התיכון

יחידת הלימוד "הגיאוגרפיה של המזרח התיכון" הוחלפה בהדרגה ביחידת הלימוד "ישראל בגיאוגרפיה של המזרח התיכון על סף המאה ה-21". שתי היחידות שונות בעיקרון המארגן את התכנים. ביחידה הקודמת העיקרון המארגן (למעט מבוא כללי והפרק על הנפט) הוא המדינה, ואילו ביחידה הנוכחית העיקרון המארגן הוא תהליכים וסוגיות הנוגעות לכלל אזור המזרח התיכון. הצעות המורים התייחסו בעיקר ליחידה הקודמת, וחלק ניכר מהצעותיהם יושמו למעשה ביחידה החדשה. בלוח 10 להלן מופיעה התפלגות שכיחויות השינויים המוצעים ביחידת הלימוד הגיאוגרפיה של המזרח התיכון.

לוח 10: שינויים מוצעים ביחידת הלימוד הגיאוגרפיה של המזרח התיכון [שאלה פתוחה]

שינויים מוצעים ביחידת הלימוד הגיאוגרפיה של המזרח התיכון			
אחוז מתוך העונים	אחוז מתוך התשובות	שכיחות	N תשובות = 109, N עונים = 68
60.3			הרחבת פרקים ונושאים
13.2	8.3	9	להרחיב את יחידת הגיאוגרפיה של המזרח התיכון
			הרחבת פרקים
2.9	1.8	2	להרחיב את פרקי מדינות האזור
2.9	1.8	2	להרחיב את פרק הנפט
			הרחבת נושאים
16.2	10.1	11	להרחיב בנושא הגיאופוליטיקה (בכלל היחידה)
10.3	6.4	7	להרחיב בנושא המים (בכלל היחידה)
7.4	4.6	5	להרחיב בנושא הפיזי (בכלל היחידה)
5.9	3.7	4	להרחיב בנושא מדינות המפרץ
5.9	3.7	4	להוסיף את אירן למדינות הנלמדות
4.4	2.8	3	להרחיב בנושא הכלכלי (בכלל היחידה)
4.4	2.8	3	להרחיב בנושא העיור (בכלל היחידה)
4.4	2.8	3	להרחיב בנושא הדמוגרפיה (בכלל היחידה)
2.9	1.8	2	להרחיב בנושא איכות הסביבה (בכלל היחידה)
1.5	0.9	1	להרחיב בנושא התעשייה (בכלל היחידה)
1.5	0.9	1	להוסיף את נושא האסלאם
27.9			השמטת או צמצום פרקים ונושאים
7.4	4.6	5	לצמצם את יחידת הגיאוגרפיה של המזרח התיכון
			השמטת או צמצום פרקים
1.5	0.9	1	להשמיט את הפרק על תורכיה
1.5	0.9	1	להשמיט את הפרק על עיראק
			השמטת או צמצום נושאים
7.4	4.6	5	לצמצם את העיסוק בהיסטוריה של המזרח התיכון (בכלל היחידה)
5.9	3.7	4	לצמצם את העיסוק בגיאוגרפיה פיזית (בכלל היחידה)

לוח 10 (המשך)

שינויים מוצעים ביחידת הלימוד הגיאוגרפיה של המזרח התיכון	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 109, N עונים = 68			
לצמצם את העיסוק בגיאוגרפיה אנושית (בכלל היחידה)	2	1.8	2.9
לצמצם את נושא המסחר (בכלל היחידה)	1	0.9	1.5
לצמצם בנושא העיור (בפרק על מצרים)	1	0.9	1.5
לצמצם בנושא גיאופוליטיקה (בכלל היחידה)	1	0.9	1.5
לצמצם בנושא המים (בכלל היחידה)	1	0.9	1.5
נקודות מבט חדשות			17.6
להתייחס לפרקי המדינות מנקודת המבט של יחסי הגומלין בין מדינות המזרח התיכון, להדגיש את פן השיתוף האפשרי	5	4.6	7.4
להתייחס לאקטואליה	3	2.8	4.4
להתייחס לגיאוגרפיה של המזרח התיכון מתוך ראייה כלכלית, כולל כלכלה עתידית	3	2.8	4.4
להעמיק בשאלות מורכבות של גיאוגרפיה אנושית	3	2.8	4.4
להתייחס לפרקי היחידה מנקודת מבט התפתחותית	1	0.9	1.5
להתייחס לראיית מקומה של ישראל במרחב ולהבנת קשריה עם מדינות האזור	1	0.9	1.5
להתייחס ליחידה מתוך ראייה חבלית	1	0.9	1.5
שינוי מבני			14.1
לצמצם את הלימוד המעמיק של מדינות נפרדות ולהסתפק בסקירה כללית של מדינות האזור	5	4.6	7.4
לקצר את המבואות לפרקי המדינות	5	4.6	7.4
לעבור ללימוד לפי חתכי רוחב, להתמקד בתהליכים כללים ולהדגים באמצעות מדינות האזור	2	1.8	2.9
ללמד שלוש מדינות שהן דוגמאות ל"מדינה מתפתחת", ל"מדינת נפט" ול"מדינת מעבר"	1	0.9	1.5

מלוח 10 עולה כי בתחום ההרחבה של פרקים ונושאים (כ-60% מהמורים) – השכיח בין הנושאים היה הנושא גיאופוליטיקה (כ-16% מהמורים); בתחום השמטת או צמצום פרקים ונושאים (כ-28% מהמורים) – השכיח היה הנושא צמצום של העיסוק בהיסטוריה בכלל היחידה (כ-7% מהמורים); בתחום ההצעה של נקודות מבט חדשות (כ-18% מהמורים) – הפריט השכיח היה התייחסות לפרקי מדינות המזרח התיכון מנקודת המבט של יחסי הגומלין ביניהן תוך הדגשת פן השיתוף (כ-7% מהמורים); בתחום ההצעות לשינוי מבני (כ-14% מהמורים) – הפריט השכיח היה צמצום הלימוד המעמיק של מדינות נפרדות והסתפקות בסקירה כללית של מדינות האזור (כ-7% מהמורים). 13% מהמורים הציעו להרחיב יחידת לימוד זו באופן כללי.

ג.3.3. שינויים מוצעים ביחידת הלימוד גיאוגרפיה חבלית

בלוח 11 להלן מופיעה התפלגות שכיחויות השינויים המוצעים ביחידת הלימוד גיאוגרפיה חבלית.

לוח 11: שינויים מוצעים ביחידת הלימוד גיאוגרפיה חבלית [שאלה פתוחה]

שינויים מוצעים ביחידת הלימוד גיאוגרפיה חבלית	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 66, N עונים = 51			
הרחבת פרקים ונושאים			43.1
להרחיב את היחידה גיאוגרפיה חבלית	1	1.5	2.0
הרחבת פרקים			
להרחיב את בחירת פרקי הלימוד לחבלי ארץ נוספים (צוינו: סין, אוסטרליה, יפן, דרום מזרח אסיה, חבל אפריקאי, רוסיה)	15	22.7	29.4
להרחיב את הפרק גיאוגרפיה של העולם השלישי (צוינו: הגירה, אוכלוסייה, גיאוגרפיה אנושית, גיאוגרפיה כלכלית)	2	3.0	3.9
להוסיף פרקים המלמדים איסוף מידע על מדינות באמצעות האינטרנט והאטלס	2	3.0	3.9
הרחבת נושאים			
להרחיב בנושא אזורי אסון בעולם (בכלל היחידה)	1	1.5	2.0
להרחיב בנושא גיאוגרפיה אנושית (בכלל היחידה)	1	1.5	2.0
להרחיב בנושא תופעות טבע (בכלל היחידה)	1	1.5	2.0
השמטת או צמצום פרקים ונושאים			21.6
לצמצם את היחידה גיאוגרפיה חבלית	4	6.1	7.8
השמטת או צמצום נושאים			
להשמיט את הנושאים חקלאות ואוכלוסייה (בפרק ארצות הברית הבתר תעשייתית)	2	3.0	3.9
להשמיט את הנושא צמחיה טבעית (בפרק הגיאוגרפיה של ארצות הברית)	2	3.0	3.9
להשמיט את הנושא תנועות הגירה (בפרק הגיאוגרפיה של מערב אירופה)	1	1.5	2.0
להשמיט את הנושא גיאוגרפיה פיזית של ארצות הברית	1	1.5	2.0
לצמצם את ההתייחסות להיבט הכלכלי	1	1.5	2.0
נקודות מבט חדשות			25.5
להתייחס לסוגיות אקטואליות הנוגעות לחבלים	4	6.1	7.8
לדרג את המדינות בעולם המתפתח, להדגיש את השונות בין האזורים השונים בעולם המתפתח	2	3.0	3.9
להתייחס להיבט האינטגרטיבי בין החבלים, לעסוק יותר בתהליכים גלובליים, להדגיש את שילוב הנוף, האקלים, האוכלוסייה והכלכלה	2	3.0	3.9
לגוון את דרכי ההוראה (סרטים, מחשבים, טיולים)	2	3.0	3.9
להדגיש את הפעילות הכלכלית בחבלים	2	3.0	3.9
להדגיש את לימוד האוכלוסייה בכל חבל	1	1.5	2.0
להרחיב את ההתייחסות להיבט הפיזי	1	1.5	2.0
שינויים מבניים			27.5
לאחד את הפרקים הגיאוגרפיה של ארצות הברית וארצות הברית הבתר-תעשייתית	5	7.6	9.8

לוח 11 (המשך)

שינויים מוצעים ביחידת הלימוד גיאוגרפיה חבלית	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 66, N עונים = 51			
להתייחס לעקרונות בגיאוגרפיה החבלית וליישם לחבלים ספציפיים	2	3.0	3.9
להרחיב את הבחירה ביחידה	2	3.0	3.9
לבנות אחרת את הנושא חקלאות בעולם השלישי	1	1.5	2.0
לבנות אחרת את הנושא הסיוע בעולם המתפתח	1	1.5	2.0
לארגן מחדש את הפרק עולם שלישי	1	1.5	2.0
להתאים את פרקי הנושאים למספר יחידות הלימוד ולהתייחס לכל נושא כאל יחידה נפרדת	1	1.5	2.0
למקד את תת-הנושאים בכל פרק	1	1.5	2.0
לערוך מחדש את הפרק מערב אירופה	1	1.5	2.0
דרישה לשיפור (לא ממוקד)			5.9
לשפר את הפרק גיאוגרפיה של ארצות הברית הבתר-	2	3.0	3.9
לשפר את הפרק גיאוגרפיה עירונית	1	1.5	2.0

מלוח 11 עולה כי השינויים שהוצעו ביחידת הלימוד גיאוגרפיה חבלית היו בתחום ההרחבה של פרקים ונושאים (כ-43% מהמורים) – השכיח בין הפרקים היה הרחבה של בחירת פרקי הלימוד לחבלי ארץ נוספים (כ-29% מהמורים); בתחום השמטת או צמצום פרקים ונושאים (כ-22% מהמורים); בתחום ההצעה של נקודות התייחסות חדשות (כ-25%) – הפריט השכיח היה התייחסות לסוגיות אקטואליות (כ-8% מהמורים); בתחום ההצעות לשינוי מבני (כ-28% מהמורים) – הפריט השכיח היה איחוד שני הפרקים העוסקים בארצות הברית (כ-10% מהמורים) ובתחום הדרישה לשיפור (לא ממוקד) (כ-6% מהמורים) – הפריט השכיח היה שיפור הפרק גיאוגרפיה של ארצות הברית הבתר-תעשייתית (כ-4% מהמורים). מורה אחד הציע להרחיב יחידה זו וכ-8% מהמורים הציעו לצמצמה.

ג.4.3. שינויים מוצעים ביחידת הלימוד גיאוגרפיה נושאית

בלוח 12 להלן מופיעה התפלגות שכיחויות השינויים המוצעים ביחידת הלימוד גיאוגרפיה נושאית.

לוח 12: שינויים מוצעים ביחידת הלימוד גיאוגרפיה נושאית [שאלה פתוחה]

שינויים בגיאוגרפיה נושאית	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 60, N עונים = 44			
הרחבת פרקים ונושאים			40.9
הרחבת פרקים			
להרחיב את פרק הגיאוגרפיה הכלכלית	5	8.3	11.4
להרחיב את פרקי הגיאוגרפיה הפיזית	5	8.3	11.4
להרחיב את הפרק גיאוגרפיה של יישובים עירוניים	1	1.7	2.3

לוח 12 (המשך)

שניונים בגיאוגרפיה נושאת N תשובות = 60, N עונים = 44	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
הרחבת נושאים			
להרחיב בנושא גיאוגרפיה אנושית (בפרק גיאוגרפיה של יישובים עירוניים)	3	5.0	6.8
להוסיף את נושא איכות הסביבה (בפרק גיאוגרפיה של יישובים עירוניים)	3	5.0	6.8
להרחיב בנושא ערים חדשות בעולם (בפרק גיאוגרפיה של יישובים עירוניים)	1	1.7	2.3
להוסיף את נושא הגלובליזציה (בפרק גיאוגרפיה כלכלית)	1	1.7	2.3
השמטת או צמצום פרקים ונושאים			
השמטת או צמצום פרקים			
לצמצם את הפרק גיאוגרפיה של יישובים עירוניים (צוין הנושא ההיסטורי)	3	5.0	6.8
להשמיט את הפרק גיאומורפולוגיה	2	3.3	4.5
לשנות את הפרק גיאוגרפיה כלכלית או להשמיטו	1	1.7	2.3
לצמצם את הפרקים הפיזיים ביחידה	1	1.7	2.3
להשמיט את הפרק יסודות ותהליכים בגיאולוגיה	1	1.7	2.3
השמטת או צמצום נושאים			
להשמיט את הנושא תנאי גידול (בפרק גיאוגרפיה כלכלית)	3	5.0	6.8
להשמיט את הנושא ערים שונות בעולם (בפרק גיאוגרפיה של יישובים עירוניים)	1	1.7	2.3
להשמיט את הנושא הפקת נפט (בפרק גיאוגרפיה כלכלית)	1	1.7	2.3
להשמיט את הנושא הפקת פחם (בפרק גיאוגרפיה כלכלית)	1	1.7	2.3
להשמיט את נושא הקרחונים (בפרק גיאומורפולוגיה)	1	1.7	2.3
נקודות מבט חדשות			
בגיאוגרפיה עירונית – עדכון תהליכים עולמיים ועכשוויים	2	3.3	4.5
להרבות באמצעי המחשה	2	3.3	4.5
גיאוגרפיה כלכלית – להדגיש אזורים וסחר עולמי, תהליכים גלובליים, משאבי טבע	1	1.7	2.3
בגיאוגרפיה כלכלית – ללמד יותר עקרונות ופחות פרטים לא רלוונטיים	1	1.7	2.3
להתייחס לאקטואליה	1	1.7	2.3
ללמד דרך נושאים רלוונטיים לתלמידים: מוזיקה, כדורגל	1	1.7	2.3
להשוות בין מדינות לפי נושאים	1	1.7	2.3
לשדרג לרמה מדעית את הפרקים גיאולוגיה, אקלים וגיאומורפולוגיה	1	1.7	2.3
לשלב סיורים הרלוונטיים לפרקי היחידה	1	1.7	2.3
גיאוגרפיה עירונית – נשאר ברמה הכללית, יש להתייחס לדוגמאות	1	1.7	2.3

לוח 12 (המשך)

שינויים בגיאוגרפיה נושאים N תשובות = 60, N עונים = 44	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
שינוי מבני			20.5
לצמצם את מספר הנושאים – להרחיב ולהבהיר את הנשאים	2	3.3	4.5
לצמצם את היקף החומר ביחידת הגיאוגרפיה הנושאית לטובת ענייניות	2	3.3	4.5
להוסיף מבוא לכל פרק	1	1.7	2.3
רצוי לא להיכנס לפרטים יתר על המידה	1	1.7	2.3
את הפרקים גיאומורפולוגיה, אקלים וגיאולוגיה – לשלב בנושאי לימוד בסיסיים בתוך היחידות גיאוגרפיה של ארץ ישראל וגיאוגרפיה של המזרח התיכון	1	1.7	2.3
לפצל את היחידה לשני מסלולים: גיאוגרפיה אנושית וגיאוגרפיה פיזית	1	1.7	2.3
לחבר את הפרקים העוסקים במדעי כדור הארץ לנושא אחד רחב	1	1.7	2.3
דרוש ארגון מחדש של היחידה	1	1.7	2.3
דרישה לשיפור (לא ממוקד)			6.8
לשפר את הפרק גיאוגרפיה כלכלית	2	3.3	4.5
לשפר את הנושא חקלאות	1	1.7	2.3

מלוח 12 עולה כי השינויים שהוצעו ביחידת הלימוד גיאוגרפיה נושאית היו בתחום ההרחבה של פרקים ונושאים (כ-41% מהמורים) – השכיח בין הפרקים היה הפרק גיאוגרפיה כלכלית (כ-11% מהמורים) והשכיח בין הנושאים היה גיאוגרפיה אנושית (כ-7% מהמורים); בתחום השמטת או צמצום פרקים ונושאים (כ-25% מהמורים) – השכיח בין הפרקים היה הפרק גיאוגרפיה עירונית (כ-7% מהמורים) והשכיח בין הנושאים היה הנושא תנאי גידול בפרק גיאוגרפיה כלכלית (כ-7% מהמורים); בתחום ההצעה של נקודות מבט חדשות (כ-27%) – הפריט השכיח היה עדכון תהליכים עולמיים ועכשוויים בגיאוגרפיה עירונית (כ-5% מהמורים); בתחום ההצעות לשינוי מבני (כ-21%) – הפריט השכיח היה צמצום מספר הנושאים ביחידה לטובת הרחבה והעמקה (כ-5% מהמורים) ובתחום הדרישה לשיפור (לא ממוקד) (כ-7% מהמורים) – הפריט השכיח היה שיפור הפרק גיאוגרפיה כלכלית (כ-5% מהמורים).

ג.4. הצעות להוספת פרקים ונושאים לתכנית הלימודים

בלוח 13 להלן מופיעה התפלגות שכיחויות הצעות המורים להוספת פרקים לתכנית הלימודים.

לוח 13: הצעות להוספת פרקים לתכנית הלימודים [שאלה פתוחה]

הצעות להוספת פרקים לתכנית הלימודים N תשובות = 76, N עונים = 59	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
גיאוגרפיה פיזית			52.5
איכות הסביבה	20	26.3	33.9
החלל: מערכת השמש, פלנטות, אסטרונומיה	4	5.3	6.8
מדעי כדור הארץ: היבטים סביבתיים אקטואליים, אקולוגיה, צמחייה, בעלי חיים	4	5.3	6.8
ניתוח נתונים פיזיים: תצלומי אוויר, מיפוי, חיזוי מזג האוויר	3	3.9	5.1
תופעות טבע ייחודיות	2	2.6	3.4
גיאוגרפיה מדינית ובין-לאומית			42.4
תוספת מדינות: אמריקה הדרומית, מזרח אסיה, סין, יפן, מזרח אפריקה, ברה"מ לשעבר, צפון אפריקה, פקיסטן ואפגניסטן, מדינות בעולם השלישי, מדינות המפרץ	10	13.2	16.9
קונפליקטים גיאוגרפיים (דמוגרפיה, שימושי קרקע), יחסים בינלאומיים ומשברים ביחסים, גיאופוליטיקה	8	10.5	13.6
אקטואליה: חשיפה לאקטואליה, ניתוח אירועים מהעולם בהקשר הגיאוגרפי	6	7.9	10.2
תיירות גיאוגרפית	3	3.9	5.1
ארגונים בינלאומיים (אוי"ם, מזון וחקלאות, רפואה, חברות)	1	1.3	1.7
ישראל והמזרח התיכון			16.9
גלובליזציה והשפעתה על ישראל ועל המזרח התיכון	5	6.6	8.5
הבעיה הפלשתינאית, הסכסוך הערבי-ישראלי	3	3.9	5.1
הבדואים והדרוזים במדינת ישראל	2	2.6	3.4
היבטים ציוניים לאומיים (בהקשר הגיאוגרפי)	1	1.3	1.7
גיאוגרפיה היסטורית של האסלאם במזרח התיכון	1	1.3	1.7
תרבות של עמי האזור	1	1.3	1.7
אחר			3.4
הפילוסופיה הגיאוגרפית כפרדיגמה	1	1.3	1.7
אופק מקצועי (מה ניתן לעשות עם הנושא כיום)	1	1.3	1.7

מלוח 13 עולה כי המורים הציעו להוסיף לתכנית הלימודים פרקים בגיאוגרפיה פיזית (כ-53% מהמורים), פרקי גיאוגרפיה מדינית ובין-לאומית (כ-42% מהמורים) ופרקים הקשורים לישראל ולמזרח התיכון (כ-17% מהמורים).

5.ג. הצעות לנושאים שיילמדו במסגרת לימודי החובה של המקצוע

המורים נתבקשו לציין נושאים מרכזיים הראויים להיכלל במסגרת לימודי החובה של המקצוע. בלוח 14 להלן מופיעה התפלגות השכיחויות של ההצעות לנושאים הראויים להיכלל במסגרת לימודי החובה בגיאוגרפיה.

לוח 14 : הצעות לנושאים שיילמדו במסגרת לימוד החובה של המקצוע [שאלה פתוחה]

הצעות לנושאים שיילמדו במסגרת לימוד החובה של המקצוע	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 434, N עונים = 139			
שימור יחידות קיימות כולל תוספות נושאים			88.5
גיאוגרפיה של ארץ ישראל, גיאוגרפיה של יחסי יהודים ערבים בישראל, גיאופוליטיקה של ארץ ישראל	87	20.0	62.6
גיאוגרפיה של המזרח התיכון, פיתוח תיירות במזרח התיכון	74	17.1	53.2
גיאוגרפיה פיזית (צוינו : תופעות טבע ייחודית, גיאולוגיה, הבנת תהליכים פיזיים, ימים, גיאומורפולוגיה)	39	9.0	28.1
גיאוגרפיה כלכלית, גיאוגרפיה של הכלכלה העולמית, פרויקטים כלכליים בעולם	33	7.6	23.7
עולם מפותח ועולם מתפתח	26	6.0	18.7
אקלים	21	4.8	15.1
גיאוגרפיה עירונית	15	3.5	10.8
גיאוגרפיה חבלית (צוינו : ארצות הברית, מערב אירופה, מדינות שכנות לישראל)	2	0.5	1.4
נושאים נוספים			49.6
סוגיות באיכות הסביבה (צוינו : היבטים ערכיים תרבותיים, פיזיים ואנושיים)	21	4.8	15.1
גיאוגרפיה אנושית (צוינו : אוכלוסייה, שינויים במרחב בהשפעת האדם, נושאים חברתיים ותרבותיים, גיאוגרפיה אנושית בארץ ישראל).	15	3.5	10.8
מושגים בסיסיים בגיאוגרפיה (צוינו : גיאולוגיה, אסטרונומיה, אוכלוסייה מתפתחת ומפותחת)	10	2.3	7.2
תהליכים גלובליים, נושאים גלובליים, ראייה כלל עולמית של הגיאוגרפיה	6	1.4	4.3
חקר תופעות גיאוגרפיות אקטואליות	4	0.9	2.9
סוגיות בין-תחומיות : גיאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל והמזרח התיכון, זיקה בין היבטים פיזיים וחברתיים	3	0.7	2.2
גיאופוליטיקה עולמית	2	0.5	1.4
תעשייה עירונית	2	0.5	1.4
גיאוגרפיה של החלל	1	0.2	0.7
השפעות שינויים טכנולוגיים על הגיאוגרפיה	1	0.2	0.7
מיומנויות גיאוגרפיות			28.8
מיומנויות גיאוגרפיות בסיסיות : שימוש באטלס, קריאת מפות, טבלאות, גרפים	31	7.1	22.3
פתרון אנשין	11	2.5	7.9
כלים מתקדמים לניתוח נתונים : פירמידות גיל, מדרג עירוני, מיומנויות אינטגרציה של מידע.	8	1.8	5.8

מלוח 14 עולה כי המורים כללו במסגרת לימודי החובה המומלצים יחידות קיימות בתכנית הלימודים (השכיח היה גיאוגרפיה של ארץ ישראל ולעומת זאת רק אחוז אחד מן המורים המליץ לכלול את הגיאוגרפיה החבלית במסגרת לימודי החובה), והוסיפו להן נושאים חדשים (כ-89% מהמורים). נוסף על כך הציעו המורים לכלול במסגרת לימודי החובה נושאי לימוד נוספים (כ-50% מהמורים) וכן הוראת מיומנויות גיאוגרפיות (כ-29% מהמורים).

ד. מטרות הוראת הגיאוגרפיה

בפני המורים הוצגו עשר מטרות להוראת המקצוע:

1. הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן.
2. זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי.
3. פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים.
4. הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו.
5. טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה.
6. חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל.
7. עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה.
8. מודעות לממד הגלובלי והשפעתו על הלוקלי.
9. פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד).
10. מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר.

ד.1. חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה בעיני המורים

בשלב הראשון התבקשו המורים לציין את חשיבותה של כל מטרה בעיניהם מתוך סולם ובו חמש דרגות: (1) המטרה כלל לא חשובה; (2) המטרה חשובה במידה מועטה; (3) המטרה חשובה במידה בינונית; (4) המטרה חשובה במידה רבה; (5) המטרה חשובה במידה רבה מאוד. להלן מובאים העיבודים הסטטיסטיים שנערכו לתשובות תוצאותיהם.

ד.1.1. סיווג מטרות הוראת הגיאוגרפיה בזיקה לחשיבותן בעיני המורים: ניתוח גורמים⁸

ניתוח הגורמים לרשימת מטרות הוראת הגיאוגרפיה בזיקה למידת החשיבות שמייחסים להן המורים כלל עשרה פריטים. ניתוח הגורמים בוצע בהטיה אורתוגונלית בפרוצדורת ורימקס והעלה סולם ובו שני גורמים: (1) מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי; (2) מטרות מתחום הערכים. בלוח 15 להלן מופיע ניתוח הגורמים, כולל מקדמי הגורמים של הפריטים.

⁸ ניתוח גורמים הוא עיבוד סטטיסטי המאפשר, באמצעות ניתוח דפוסי התשובה של המשיבים, לחלק את קבוצת הפריטים שעליה מבוצע העיבוד לקבוצות משנה של פריטים בעלי מכנה משותף. מידת הלכידות של הפריטים בקבוצה השלמה ובקבוצות המשנה נמדדת באמצעות בדיקת מהימנות סטטיסטית ומבוטאת באמצעות מדד קרונברך. ניתוח גורמים, מאפשר ללמוד על "מבנה תפיסת חשיבות המטרות" בעיני המורים. תוצאות העיבוד יאפשרו ללמוד על מידת החשיבות שהמורים מייחסים לא רק לכלל מטרות הוראת הגיאוגרפיה אלא גם לכל קבוצת משנה של מטרות בפני עצמה ואף לערוך השוואות בין מורים בעלי מאפייני רקע שונים, ובין מורים לתלמידים בסוגיה זו. כלומר, העיבוד מאפשר התבוננות ממוקדת יותר במבנה מטרות הוראת המקצוע.

לוח 15: מקדמי הגורמים בסולם חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה

גורם 2	גורם 1	תוכן הפריט
גורם ראשון: מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי		
.047	.815	פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים
0.40	.718	הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן
.128	.669	זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי
.055	.601	הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו
.119	.467	פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)
.259	.402	מודעות לממד הגלובלי והשפעתו על הלוקלי
גורם שני: מטרות מתחום הערכים		
.804	.086	עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה
.732	.167	טיפול המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה
.717	-.037	חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל
.671	.273	מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר

מהימנותו הפנימית של הסולם, כפי שהיא מתבטאת בהומוגניות הפריטים, נמדדה באמצעות פרוצדורת אלפא לפי קרונברך – $\alpha = .74$. מהימנות תת-הסולם מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי – $\alpha = .71$ ומהימנות תת-סולם מטרות מתחום הערכים $\alpha = .76$.

ד.2.1. סולם חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה: תיאור הממצאים

כאמור, החשיבות שהמורים מייחסים למטרות הוראת המקצוע נמדדה באמצעות סולם בעל שני רכיבים: מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי ומטרות מתחום הערכים. בלוחות 16-21 להלן מופיעה התפלגות ציוני הסולם לפי רכיביו, בכלל המדגם ולפי מבחר משתני רקע:

לוח 16: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה, בכלל המדגם

ס"ת	ממוצע	N	
0.50	4.38	146	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
0.69	4.18	146	מטרות מתחום הערכים
0.48	4.30	146	ציון כולל

מלוח 16 עולה כי הציון הממוצע בסולם חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה הוא 4.30 (כלומר מידת החשיבות הממוצעת שמייחסים המורים למטרות הוראת המקצוע היא רבה עד רבה מאוד). מאחר שלא קיימות בשלב זה נורמות של ייחוס חשיבות למטרות הוראת הגיאוגרפיה, יש לראות בתוצאות אלה תוצאות יחסיות בלבד. כך, אף שטווח הסולם ידוע (1-5) וכיוון הציון ידוע (ככל

שהציון גבוה יותר כך גבוהה החשיבות המוקנית למטרה זו או אחרת), אין ציון מסוים מגדיר מידת חשיבות גבוהה או נמוכה באופן מוחלט אלא באופן יחסי.

לוח 17: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה, לפי פיקוח

חינוך ממלכתי-דתי			חינוך ממלכתי			
ס"ת	ממוצע	N	ס"ת	ממוצע	N	
0.73	4.25	7	0.51	4.44	104	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
0.54	4.25	7	0.73	4.22	104	מטרות מתחום הערכים
0.64	4.25	7	0.49	4.36	104	ציון כולל
חינוך ערבי			חינוך יהודי			
ס"ת	ממוצע	N	ס"ת	ממוצע	N	
0.44	4.23	35	0.52	4.43	111	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
0.63	4.07	35	0.71	4.22	111	מטרות מתחום הערכים
0.45	4.16	35	0.49	4.34	111	ציון כולל

לוח 18: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה, לפי הוראה בחט"ב

לא מלמד בחט"ב			מלמד בחט"ב			
ס"ת	ממוצע	N	ס"ת	ממוצע	N	
0.51	4.38	83	0.53	4.36	53	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
0.68	4.17	83	0.77	4.17	53	מטרות מתחום הערכים
0.50	4.30	83	0.51	4.29	53	ציון כולל

לוח 19: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם חשיבות הוראת הגיאוגרפיה, לפי ותק בהוראה

מעל עשר שנים			שש עד עשר שנים			שנה עד חמש שנים			
ס"ת	ממוצע	N	ס"ת	ממוצע	N	ס"ת	ממוצע	N	
0.53	4.38	106	0.50	4.42	21	0.44	4.32	19	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
0.69	4.16	106	0.87	4.15	21	0.51	4.35	19	מטרות מתחום הערכים
0.51	4.29	106	0.51	4.32	21	0.34	4.33	19	ציון כולל

לוח 20: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה, לפי השכלה

בוגר בגיאוגרפיה			מוסמך בגיאוגרפיה			מוסמך במקצוע אחר		
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
97	4.38	0.53	33	4.39	0.48	12	4.33	0.51
97	4.21	0.71	33	4.09	0.71	12	4.10	0.64
97	4.31	0.51	33	4.27	0.47	12	4.23	0.46

לוח 21: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה, לפי השתתפות בהשתלמויות

השתלמות			ללא השתלמות		
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
110	4.38	0.52	36	4.39	0.48
110	4.21	0.67	36	4.11	0.77
110	4.31	0.48	36	4.28	0.53

בלוח 22 להלן מופיעה התפלגות שכיחות התשובות לפריטי הסולם.

לוח 22: התפלגות שכיחות התשובות לפריטי סולם חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה (באחוזים) ממוצעים וסטיות תקן

תוכן הפריט	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	1+2	4+5	N	ממוצע	ס"ת	חשובה כלל לא חשובה
גורם ראשון: מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי											
פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית- מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים	-	3.5	18.1	29.9	48.5	3.5	78.4	144	4.24	0.87	
הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן	-	-	9.0	27.6	63.4	-	91.0	145	4.54	0.66	
זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי	0.7	0.7	4.8	33.8	60.0	1.4	93.8	145	4.52	0.69	
הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו	-	2.1	13.0	41.1	43.8	2.1	84.9	146	4.27	0.76	
פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)	0.7	1.4	6.2	28.3	63.4	2.1	91.7	145	4.52	0.74	
מודעות לממד הגלובלי והשפעתו על הלוקלי	0.7	0.7	18.1	38.2	42.3	1.4	80.5	144	4.21	0.81	

לוח 22 (המשך)

תוכן הפריט	כלל לא חשובה	חשובה במידה מעטה	חשובה במידה בינונית	חשובה במידה רבה	חשובה במידה רבה מאוד	1+2	4+5	N	ממוצע	ס"ת
גורם שני : מטרות מתחום הערכים										
עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה	-	5.6	29.2	30.6	34.6	5.6	65.2	144	3.94	0.93
טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה	0.7	3.4	13.0	30.8	52.1	4.1	82.9	146	4.30	0.87
חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל	1.4	8.3	13.2	23.6	53.5	9.7	77.1	144	4.19	1.05
מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר	0.7	2.1	13.7	33.6	50.0	2.7	83.6	146	4.30	0.83

מלוח 22 עולה כי המטרה החשובה ביותר בעיני רוב המורים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") היא זיהוי והבנה של תהליכי שינוי המרחב הגיאוגרפי (כ-94% מהמורים), בעוד שהמטרה החשובה פחות (לפי אותו מדד) היא עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה (כ-65% מהמורים).

3.1.4. הקשר בין משתני הרקע של המורים לבין החשיבות שהם מייחסים למטרות הוראת הגיאוגרפיה

הקשר בין משתני הרקע של המורים (פיקוח, הוראה בחט"ב, ותק בהוראה, השכלה והשתתפות בהשתלמויות – כל אחד מהם בנפרד) לבין מידת החשיבות שהם מייחסים למטרות הוראת המקצוע נבדק באמצעות ניתוח שונות רב-משתני – MANOVA. בגלל המספר הקטן יחסית של בתי ספר המשתייכים לחינוך הממלכתי-דתי צירפנו את בתי ספר אלה לקבוצת בתי הספר בחינוך הממלכתי, ובדקנו את משתנה הרקע "פיקוח" על שתי קבוצות: החינוך היהודי והחינוך הערבי.

ניתוח השונות הרב משתני העלה כי אין קשר מובהק סטטיסטית⁹ בין החשיבות שהמורים מקנים למטרות הלימוד לבין משתני הפיקוח, $Wilks' \text{Lambda} = F(2, 143) = .972$, $2.047 p > .05$; ההוראה בחט"ב, $Wilks' \text{Lambda} = F(2, 133) = 1.000$, $0.031 p > .05$; הוותק בהוראה, $Wilks' \text{Lambda} = F(4, 276) = .983$, $0.616 p > .05$; השכלת המורים, $Wilks' \text{Lambda} = F(4, 284) = .992$, $0.280 p > .05$; והשתתפותם בהשתלמויות, $Wilks' \text{Lambda} = F(2, 143) = .995$, $0.359 p > .05$.

כדי ללמוד על תוכן הפריטים הספציפיים בתחום חשיבות המטרות שבהם נמצא ברמת המטרה הבודדת הבדל מובהק בקרב מורים בעלי משתני רקע שונים, ערכנו מבחן t בין הקבוצות:

⁹ הבדל נחשב מובהק כאשר $p < .05$.

השוואה בין מורים בחינוך היהודי למורים בחינוך הערבי: מורים בחינוך היהודי ציינו שחשוב להבין את התופעות במרחב וחשוב לחזק את תחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל, יותר ממורים בחינוך הערבי.

השוואה בין מורים שעברו השתלמות למורים שלא עברו השתלמות: מורים שעברו השתלמות ציינו שחשוב לחזק את הקשר ואת תחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל וכן שהוראת הגיאוגרפיה צריכה להוות מנוף להזדהות עם הארץ והמדינה, יותר ממורים שלא עברו השתלמות. מורים שלא עברו השתלמות ציינו שחשוב שנושאי הלימוד יהיו רלוונטיים לתחומי העניין של התלמידים ושיש להרחיב את העיסוק בגלובלי על הלוקלי, יותר ממורים שעברו השתלמות.

ד.2. השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה

בשלב השני התבקשו המורים לציין את מידת ההשגה של כל מטרה בעיניהם, בסולם ובו חמש דרגות: (1) המטרה כלל לא הושגה; (2) המטרה הושגה במידה מועטה; (3) המטרה הושגה במידה בינונית; (4) המטרה הושגה במידה רבה; (5) המטרה הושגה במידה רבה מאוד. להלן מובאים העיבודים הסטטיסטיים שנערכו לתשובות תוצאותיהם.

ד.2.1. סווג מטרות הוראת הגיאוגרפיה בזיקה להשגתן: ניתוח גורמים

ניתוח הגורמים לרשימת מטרות הוראת הגיאוגרפיה בזיקה להשגתן כלל 10 פריטים. ניתוח הגורמים בוצע בהטיה אורתוגונלית בפרוצדורת ורימקס והעלה סולם ובו שני גורמים: (1) מטרות מתחום ידע גיאוגרפי; (2) מטרות מתחום הערכים. **סולם זה זהה בחלוקתו הפנימית לסולם חשיבות מטרות הוראת הגיאוגרפיה** (כלומר, אותם פריטים משתייכים לאותם גורמים, אם כי הסדר (הדירוג) שבו הם מופיעים – שונה). בלוח 23 להלן מופיע ניתוח הגורמים, כולל מקדמי הגורמים של הפריטים.

לוח 23: מקדמי הגורמים בסולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה

תוכן הפריט	גורם 1	גורם 2
גורם ראשון: מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי		
פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים	0.60	0.29
הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן	0.79	0.08
זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי	0.79	0.11
הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו	0.65	0.08
פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)	0.56	0.26
מודעות לממד הגלובלי והשפעתו על הלוקלי	0.56	0.32
גורם שני: מטרות מתחום הערכים		
עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה	-0.03	0.88
טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה	0.36	0.74
חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל	0.16	0.74
מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר	0.34	0.68

מהימנותו הפנימית של הסולם כפי שהיא מתבטאת בהומוגניות הפריטים נמדדה באמצעות פרוצדורת אלפא לפי קרונברך $\alpha = .84$, מהימנות תת-הסולם מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי $\alpha = .80$ ומהימנות תת-סולם מטרות מתחום הערכים $\alpha = .81$.

2.2.ד. סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה: תיאור הממצאים

כאמור, מידת השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה נמדדה באמצעות סולם בעל שני רכיבים: מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי ומטרות מתחום הערכים. בלוחות 24-29 להלן מופיעה התפלגות ציוני הסולם לפי רכיביו, בכלל המדגם ולפי מבחר משתני רקע.

לוח 24: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה בכלל המדגם

	N	ממוצע	ס"ת
מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי	145	3.63	0.62
מטרות מתחום הערכים	144	3.27	0.79
ציון כולל	145	3.49	0.59

הציון הממוצע בסולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה הוא 3.49 (כלומר המידה הממוצעת של השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה היא בינונית עד רבה). מאחר שלא קיימות בשלב זה נורמות של השגת מטרות המופיעות בתכנית הלימודים בגיאוגרפיה, יש לראות בתוצאות אלה תוצאות יחסיות בלבד. כך, אף שטווח הסולם ידוע (1-5) וגם כיוון הציון המתקבל ידוע (ככל שהציון גבוה יותר כך גבוהה מידת השגת מטרה זו או אחרת), אין ציון מסוים מגדיר מידת השגה גבוהה או נמוכה באופן מוחלט אלא באופן יחסי.

לוח 25: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה, לפי פיקוח

חינוך ממלכתי			חינוך ממלכתי-דתי		
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
103	3.69	0.62	7	3.43	0.50
102	3.21	0.80	7	3.62	0.64
103	3.50	0.59	7	3.49	0.53
חינוך יהודי			חינוך ערבי		
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
110	3.48	0.61	35	3.49	0.62
109	3.39	0.79	35	3.49	0.80
110	3.45	0.58	35	3.45	0.63

לוח 26: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה בגיאוגרפיה, לפי הוראה בחט"ב

לא מלמד בחט"ב			מלמד בחט"ב			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
3.55	0.56	82	3.75	0.67	53	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
3.16	0.84	81	3.39	0.75	53	מטרות מתחום הערכים
3.40	0.60	82	3.60	0.59	53	ציון כולל

לוח 27: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה, לפי ותק בהוראה

מעל עשר שנים			שש עד עשר שנים			שנה עד חמש שנים			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
3.59	0.59	105	3.80	0.67	21	3.62	0.71	19	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
3.23	0.80	104	3.62	0.70	21	3.13	0.82	19	מטרות מתחום הערכים
3.45	0.59	105	3.73	0.54	21	3.42	0.65	19	ציון כולל

לוח 28: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה, לפי השכלה

מוסמך במקצוע אחר			מוסמך בגיאוגרפיה			בוגר בגיאוגרפיה			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
3.51	0.59	12	3.50	0.48	32	3.68	0.67	97	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
3.18	0.89	12	2.99	0.73	32	3.38	0.78	96	מטרות מתחום הערכים
3.38	0.63	12	3.30	0.47	32	3.56	0.62	97	ציון כולל

לוח 29: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה, לפי השתתפות בהשתלמויות

ללא השתלמות			השתלמות			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
3.52	0.64	36	3.66	0.61	109	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
3.20	0.79	35	3.29	0.80	109	מטרות מתחום הערכים
3.40	0.61	36	3.51	0.59	109	ציון כולל

בלוח 30 להלן מופיעה התפלגות שכיחות התשובות לפריטי סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה.

לוח 30: התפלגות שכיחות התשובות לפריטי סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה (באחוזים) ממוצעים וסטיות תקן

תוכן פריט	כלל לא הושגה	הושגה במידה מעטה	הושגה במידה בינונית	הושגה במידה רבה	הושגה במידה רבה מאוד	1+2	4+5	N	ממוצע ס"ת
גורם ראשון: מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי									
פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית- מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים	1.4	12.9	47.8	30.0	7.9	14.3	37.9	140	3.30
הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן	-	2.8	29.6	54.2	13.4	2.8	67.6	142	3.78
זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי	0.7	4.2	30.3	50.0	14.8	4.9	64.8	142	3.74
הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו	0.7	4.9	35.4	40.2	18.8	5.6	59.0	144	3.72
פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)	1.4	7.0	28.9	40.9	21.8	8.5	62.7	142	3.75
מודעות לממד הגלובלי והשפעתו על הלוקלי	3.6	14.4	34.5	31.7	15.8	18.0	47.5	139	3.42
גורם שני: מטרות מתחום הערכים									
עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה	10.8	24.5	30.8	24.5	9.4	35.3	33.8	139	2.97
טיפול המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה	2.1	16.3	40.4	27.0	14.2	18.4	40.4	141	3.35
חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל	4.3	14.5	30.4	34.9	15.9	18.8	50.8	138	3.43
מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר	0.7	13.6	45.0	30.0	10.7	14.3	40.7	140	3.36

מלוח 30 עולה כי המטרה המושגת ביותר בעיני רוב המורים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "הושגה במידה רבה" ו"הושגה במידה רבה מאוד") היא הבנת תופעות במרחב ומשמעותן (כ-68% מהמורים), בעוד שהמטרה המושגת פחות (לפי אותו מדד) היא עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה (כ-34% מהמורים). המטרה זו נתפסה כחשובה פחות גם בעיני רוב המורים.

ד.3.2. הקשר בין משתני הרקע של המורים לבין השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה

הקשר בין משתני הרקע של המורים (פיקוח, הוראה בחט"ב, ותק בהוראה, השכלה והשתתפות בהשתלמויות – כל אחד מהם בנפרד) לבין השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה נבדק באמצעות ניתוח שונות רב-משתני MANOVA. בשל המספר הקטן יחסית של בתי ספר המשתייכים לחינוך

הממלכתי-דתי צרפנו את בתי ספר אלה לקבוצת בתי הספר בחינוך הממלכתי, ובדקנו את משתנה הרקע "פיקוח" על שתי קבוצות: החינוך היהודי והחינוך הערבי.

ניתוח השונויות הרב משתני העלה כי לכאורה נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין סוג החינוך (חינוך יהודי וחינוך ערבי) לבין השגת מטרות התכנית, אלא שקשר זה אינו תקף בשל הפער בין מספר העונים המושווים זה לזה (109 מורים לעומת 35 מורים) אשר אינו "מפוצה" על ידי גודל אפקט "בינוני" לפחות, $Wilks' Lambda = .953, F(2,141) = 3.499, p < .05$.

ניתוח השונויות הרב-משתני העלה כי אין קשר מובהק סטטיסטית בין הערכת השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה לבין הוראת המורים בחט"ב, $Wilks' Lambda = .970, F(2,131) = 2.047, p > .05$; ותק המורים בהוראה, $Wilks' Lambda = .963, F(4,280) = 1.316, p > .05$; השכלת המורים, $Wilks' Lambda = .956, F(4,272) = 1.555, p > .05$; והשתתפותם בהשתלמויות, $Wilks' Lambda = .988, F(2,141) = 0.891, p > .05$.

כדי ללמוד על תוכן הפריטים הספציפיים בתחום השגת המטרות, שבהם נמצא ברמת המטרה הבודדת הבדל מובהק בקרב מורים בעלי משתני רקע שונים, ערכנו מבחן t בין הקבוצות ומצאנו כי מורים בחינוך היהודי ציינו שהקנו מיומנויות גיאוגרפיות יותר ממורים בחינוך הערבי (הבדל זה נמצא מובהק)

3.ד. הסברים לאי השגת המטרות

המורים התבקשו להסביר את אי-השגת מטרות הוראת המקצוע (ביניהן אף מטרות שהוגדרו על ידי רוב המורים כחשובות במידה רבה עד רבה מאוד). בלוח 31 להלן מופיעה התפלגות השכיחויות של ההסברים.

לוח 31: הסברים לאי השגת המטרות [שאלה פתוחה]

הסברים לאי השגת המטרות N תשובות = 169, N עונים = 96	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
סיבות הקשורות לתלמידים			67.7
רמת תלמידים נמוכה, התלמידים חסרי ידע בסיסי והם בעלי מיומנויות לימוד נמוכות	39	23.1	40.6
חוסר עניין של תלמידים, בחומר הלימוד סקרנות דועכת	19	11.2	19.8
כיתות גדולות, הטרוגניות	10	5.9	10.4
זלזול במקצוע, חוסר מוטיבציה לעשות מעבר למינימום	4	2.4	4.2
הוראת הידע לבגרות גוזלת זמן רב	4	2.4	4.2
קושי בפיתוח מודעות גיאוגרפית ומעורבות סביבתית בקרב התלמידים	1	0.6	1.0
סיבות הקשורות למשאבי זמן וכסף			24.0
חסר ציוד, חסרים אמצעי המחשה	17	10.1	17.7

לוח 31 (המשך)

הסברים לאי השגת המטרות N תשובות = 169, N עונים = 96	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
בעיות תקציביות אינן מאפשרות סיורים/ פעילות חוץ כיתתית	6	3.6	6.3
סיבות הקשורות לתכנית הלימודים			37.5
התכנית עמוסה מדי, אין זמן להתמקד בתהליכים, אין זמן לפרויקטים, אין זמן ליישום החומר הנלמד	27	16.0	28.1
קיימת אי התאמה בין השגת המטרות הערכיות לבין ההצלחה בבגרות/ הלימוד הערכי לא רלוונטי בגלל הבגרות	5	3.0	5.2
התכנית עמוסה בפרטים	2	1.2	2.1
התכנית מיושנת ואינה אטרקטיבית לתלמידים	2	1.2	2.1
יש קושי בהסברת החומר בערבית בגלל תרגום לא מספק של חומרי הלימוד	1	0.6	1
סיבות הקשורות לבית הספר			18.0
בית הספר אינו מקנה חשיבות ללימודי גיאוגרפיה	15	8.2	15.6
הגישה החינוכית המעמידה את הפרט במרכז ומבטלת את ראיית הכלל והמדינה מחמיצה את חיזוק תחושת האחריות והשייכות	2	1.1	2.1
סיבות הקשורות למורים			16.0
אין די השתלמויות מורים (הוזכרו: העדר השתלמויות במגזר הערבי והעדר השתלמויות אזוריות)	13	7.7	13.5
חוסר מוטיבציה של מורים להתעדכן ולהשתנות	1	0.6	1
דרושות השתלמויות מורים בנושאי מחשב ושימוש במקורות מידע	1	0.6	1

מלוח 31 עולה כי המורים תלו את אי השגת המטרות בסיבות הקשורות לתלמידים (כ-68% מהמורים), בסיבות הקשורות למשאבי זמן וכסף (כ-24% מהמורים), בסיבות הקשורות לתכנית הלימודים (כ-38% מהמורים), בסיבות הקשורות לבית הספר (כ-18% מהמורים) ולבסוף בסיבות הקשורות למורים עצמם (כ-16% מהמורים).

4.ד. הצעות לתמיכה בהשגת המטרות

התפלגות השכיחויות של הצעות המורים לתמיכה בהשגת המטרות מופיעות בלוח 32 להלן.

לוח 32: הצעות לתמיכה בהשגת המטרות [שאלה פתוחה]

הצעות לתמיכה בהשגת המטרות N תשובות = 121, N עונים = 88	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
הצעות הנוגעות לאסטרטגיות הוראה			30.9
לשנות ולגוון את הפעילות, למצוא חומרים נוספים, להזמין מומחים	13	10.7	14.8
לקשר את ההוראה לסוגיות העולות בחיי היום יום (מפלס הכינרת, רעידות אדמה, אסונות אקולוגיים, איכות הסביבה)	13	10.7	14.8
שימוש רב באמצעי המחשה (מחשבים, מפות אטלסים, סרטים)	9	7.4	10.2

לוח 32 (המשך)

הצעות לתמיכה בהשגת המטרות	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 121, N עונים = 88			
תכנון ההוראה לפי צרכי בית הספר ורמת התלמידים, "להתחבר לתלמידים"	4	3.3	4.5
להרבות במשימות של למידה עצמית	1	0.8	1.1
הצעות הנוגעות לגישת המורה כלפי המקצוע			23.5
לגלות עקביות ולא להתיימש	6	5.0	6.8
לאהוב את מה שעושים, ללמד מתוך אהבה למקצוע	5	4.1	5.7
להתייחס למקצוע כאל אמצעי להעלאת סוגיות חברתיות ערכיות לדיון פתוח	3	2.5	3.4
להעלות את מודעות התלמידים למטרות המקצוע	3	2.5	3.4
"האמן במטרות האלו בעצמך ואז תוכל להנחיל אותם לתלמידך"	2	1.7	2.3
להיות בן אדם שנותן כבוד ודורש כבוד, לטפח את הכבוד לשונה ואת הרצון להכירו	2	1.7	2.3
חתירה לשינוי הגישה הכללית כלפי המקצוע			18.5
לחתור להעלאת קרנו של המקצוע	6	5.0	6.8
לפעול למען שינוי מדיניות משרד החינוך כלפי המקצוע של משרד החינוך, הפיכת המקצוע למקצוע חובה	4	3.3	4.5
לדרוש הקצאת שעות לימוד גדולה יותר להוראת המקצוע	4	3.3	4.5
יש לקבל רק תלמידים עם מוטיבציה לימודית גבוהה	2	1.7	2.3
הצעות הנוגעות להשתלמויות המורים			18.5
יותר השתלמויות למורים בתחום, הרצאות ועדכונים, העשרה, חלוקת חומר מובנה	11	9.1	12.5
חיזוק הקשר עם המגזר הערבי	4	3.3	4.5
קיום השתלמויות אזוריות ולא ארציות	1	0.8	1.1
פעולות ייחודיות			17.3
לבקר במוזיאונים ואתרים היסטוריים, סיורים	9	7.4	10.2
להקים בבית הספר חדר גיאוגרפיה	3	2.5	3.4
לצאת יותר לפעילויות חינוכיות "בשטח"	1	0.8	1.1
ליזום פרויקט בית ספרי בנושא גיאוגרפי	1	0.8	1.1
ליצור שיתוף בין גורמים שונים שיהפכו את התלמידים למעורבים בסביבתם	1	0.8	1.1
הצעות הנוגעות לתכנית			8.6
לשנות הדגשים בתכנית הלימודים כך שיתאימו למטרותיה	4	3.3	4.5
לצמצם את היקף החומר ולהעמיקו	3	2.5	3.4
לפתח רצף הוראתי של המקצוע החל מהחטיבה הנמוכה עד לעליונה	2	1.7	2.3
להדגים את אופני היישום של החומר התיאורטי	2	1.7	2.3

מלוח 32 עולה כי לדעת המורים מטרות המקצוע תושגנה במידה ותיושמנה הצעות הנוגעות לאסטרטגיות ההוראה (כ-31% מהמורים), לגישת המורה כלפי המקצוע (כ-24% מהמורים) ולהשתלמויות המורים (כ-19% מהמורים), וכן אם יתקיימו הפעילויות הייחודיות המוצעות (כ-17% מהמורים), אם המורים יחתרו לשינוי הגישה הכללית כלפי המקצוע (כ-19% מהמורים) ואם יערכו בתכנית הלימודים מספר שינויים (כ-9% מהמורים).

5.4. דרכים להשגת מטרות ספציפיות

במטרה לקבל מידע ספציפי על דרכים אפקטיביות להשגת מטרות המקצוע התבקשו המורים לציין דרכי פעולה ספציפיות שתרמו להשגת המטרות המבוקשות. תשובות המורים הקיפו את מטרות הוראת הגיאוגרפיה, על פי הפירוט המוצג בלוח 33 להלן.

לוח 33: שכיחות מטרות ההוראה שלגביהן צוינו דרכי פעולה ייחודיות

מספר המורים שהתייחסו למטרה זו	המטרה
20	הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן
20	פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה
19	חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל
11	זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי
10	מודעות לממד הגלובלי והשפעתו על הלוקלי
9	טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה,
9	מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר
7	הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו
7	עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה
1	פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים

כלל דרכי הפעולה שציינו המורים קובצו לחמש קבוצות עיקריות: אסטרטגיות למידה, מקורות מידע ואמצעי המחשה, תכנים תומכים, פעילות חוץ כיתתית ודרכי הערכה.

אסטרטגיות למידה: קבוצה זו כללה את אסטרטגיות הלמידה האלה (לפי סדר שכיחות יורד): תרגול בקריאת מפה ובקריאת גרפים, שיחות ודיונים כיתתיים ביוזמת המורה או ביוזמת התלמידים, שימוש בדפי עבודה או בחוברות עבודה, ביצוע עבודת חקר עצמאית, כתיבת עבודה המבוססת על חומרים ממקורות שונים (אינטרנט, עיתונים, כתבי עת), ביצוע עבודה קבוצתית, פתירת אנסין, ביצוע עבודת כיתה, עיסוק בדילמות ערכיות, הרצאות מפי גורמים חיצוניים, חידונים, עריכת חזרות על החומר בדגשים שונים, למידה מתוקשבת, הגשת דוחות על סיורים, עידוד לחשיבה ביקורתית.

מקורות מידע ואמצעי המחשה: קבוצה זו כללה את האמצעים האלה (לפי סדר שכיחות יורד): סרטים, קטעי עיתונות, איסוף חומרי אינטרנט, תרשימים, תמונות, מאמרים, בנית מודלים, חוברת מאמרים ופרקים רלוונטיים לנושא הלימוד שהוכנה על ידי המורה, סדנת קולנוע בנושא סביבה ונוף.

תכנים תומכים: קבוצה זו כללה את התכנים האלה (לפי סדר שכיחות יורד): אקטואליה, פוליטיקה בישראל, גילוי חוקיות בנוגע לתופעות במרחב, חשיבות הסביבה הקרובה, לימוד משולב של היסטוריה ותנ"ך בזיקה לא"י, משפט יומי על אהבת הארץ שנכתב על לוח הכיתה, שינויים העוברים על החברה הערבית בישראל, השוואה בין מדינות הממוקמות בסביבות גיאוגרפיות שונות, מבנה, מיקום והיסטוריה של הכפר הערבי בישראל, השפעות של מדינות אחרות על מדינת ישראל, עריכת ראיונות עם עובדים זרים על הארצות שמהן הגיעו, ניתוח חבלים, הדגמת מצבי מיקרו בישראל והשלכתם למצבי מקרו, לימוד על אזורים שונים באמצעות היכרות עם תרבותם, התעקשות על העדר שיפוטיות והמרתה בהבנה, וכן תכנית לימודים ייחודית בנושא איכות הסביבה.

פעולות חוץ כיתתיות: קבוצה זו כללה את הפעולות האלה (לפי סדר שכיחות יורד): סיורים, שילוב תלמידים בפרויקטים של איכות הסביבה, מפגש עם אנשים ממגזרים שונים, עבודה קהילתית, פעילות חוץ כיתתית (ללא מיקוד), השתתפות בפרויקט "שיפור פני העיר" שנועד להגביר את אחריות התלמידים למתרחש בסביבתם הקרובה, ימי עבודה בקיבוצים, ביקורים במסגרות תרבותיות שונות, ביצוע סקר על סביבתם הקרובה של התלמידים.

דרכי הערכה: קבוצה זו כללה את דרכי ההערכה האלה (לפי סדר שכיחות יורד): משובים, בדיקה אישית של הישגי כל תלמיד ותלמיד. (בנספח 2 משויכות דרכי הפעולה המוצעות למטרות המקצוע הנפרדות).

ה. עמדות ודעות בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה

ה.1. חשיבות עמדות שונות בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה, בעיני המורים

שאלון המורים כלל 25 פריטים שביטאו עמדות שונות כלפי תכנית הלימודים והוראתה:

1. על נושאי הלימוד בתכנית הלימודים להיות רלוונטיים לחברה שבה אנו חיים.
2. על נושאי הלימוד בתכנית הלימודים להיות רלוונטיים לתחומי העניין של התלמידים.
3. על תכנית הלימודים להיות מעודכנת ולשקף את התפתחות תחום הגיאוגרפיה בשנים האחרונות.
4. בתכנית הלימודים יש לשים דגש על הקניית מושגי יסוד.
5. בתכנית הלימודים יש לשים דגש על "גיאוגרפיה אנושית".
6. על תכנית הלימודים לכלול הוראה של מיומנויות גיאוגרפיות.
7. בחירת הנושאים בתכנית הלימודים צריכה להתאים לשילוב עם מקצועות אחרים.
8. תכנית הלימודים צריכה לאפשר למורה בחירה רחבה.
9. רצף הנושאים בתכנית צריך להיות בעל רציונל ברור.

10. תכנית הלימודים צריכה להיות בנויה באופן מודולארי כך שתתאפשר גמישות בארגון ההוראה.
11. על תכנית הלימודים לכלול סיורים רבים.
12. תכנית הלימודים צריכה לכלול הנחיות מפורטות בנוגע לתכנים ודרכי הוראה יותר מכפי שהדבר נעשה כיום.
13. על תכנית הלימודים לכלול היבטים יישומיים של המקצוע.
14. על תכנית הלימודים להדגיש את שילוב המחשב והאינטרנט בהוראה.
15. בתכנית הלימודים יש מקום להרחיב את העיסוק בגלובלי על פני העיסוק בלוקלי.
16. על תכנית הלימודים לכלול נושאים מתחום איכות הסביבה.
17. על תכנית הלימודים לכלול נושאים מתחום הגיאופוליטיקה.
18. על תכנית הלימודים לכלול נושאים מתחום הגיאוגרפיה החברתית-תרבותית.
19. על תכנית הלימודים לכלול התמחות במערכות מידע גיאוגרפיות.
20. תכנית הלימודים צריכה לכלול גם את הפילוסופיה של הגיאוגרפיה.
21. הוראת הגיאוגרפיה צריכה להיות חווייתית.
22. הוראת הגיאוגרפיה צריכה להוות מנוף להזדהות עם הארץ והמדינה.
23. הוראת הגיאוגרפיה צריכה לפתח בתלמידים רגישות תרבותית.
24. תכנית הלימודים צריכה להיות אטרקטיבית לתלמידים.
25. על תכנית הלימודים לכלול לימודי ליבה מחייבים.

המורים התבקשו לציין את חשיבותה של כל עמדה בעיניהם, בסולם ובו חמש דרגות: (1) העמדה כלל לא חשובה; (2) העמדה חשובה במידה מועטה; (3) העמדה חשובה במידה בינונית; (4) העמדה חשובה במידה רבה; (5) העמדה חשובה במידה רבה מאוד. להלן מובאים העיבודים הסטטיסטיים שנערכו לתשובות ותוצאותיהם.

ה.1.1. סיווג העמדות בזיקה לחשיבותן בעיני המורים – ניתוח תוכן ובדיקת לכידות הקבוצות

רשימת העמדות הנוגעות ללימודי הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה כללה מראש פריטים המייצגים תחומי תוכן רבים (בניגוד לרשימת מטרות הוראת הגיאוגרפיה ששיקפה מראש מכנה משותף כולל). מסיבה זו, ניתוח הגורמים שערכנו לעמדות המורים לא הציג חלוקה יציבה ומספקת לקבוצות משנה של עמדות ולכן לא נעשה בו שימוש לצורך זה. יחד עם זאת, ניתוח התוכן הראשוני סייע לבסס את ניתוח התוכן של עמדות המורים בלבד (שבסיסו אינטואיטיבי).

אלה הן קבוצות המשנה של עמדות המורים: (1) עמדות בנוגע ללימודי הבסיס בגיאוגרפיה; (2) עמדות בנוגע למבנה תכנית הלימודים; (3) עמדות בנוגע ליצירת רלוונטיות של התכנית לתלמידים; (4) עמדות בנוגע ליצירת הזדהות רגשית באמצעות תכנית הלימודים; (5) עמדות בנוגע להכללה של תכנים חברתיים-תרבותיים בתכנית הלימודים; (6) עמדות בנוגע לעקרונות מנחים לתוכני הלימוד.

ה.2.1. עמדות בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה: תיאור הממצאים

בלוחות 34-39 להלן מופיעה התפלגות עמדות המורים בחלוקה לפי רכיבים, בכלל המדגם ולפי מבחר משתני רקע.

לוח 34: ממוצעים וסטיות תקן של מידת החשיבות של עמדות שונות בכלל המדגם

<i>N</i>	ס"ת	ממוצע	
146	0.61	4.42	עמדות בנוגע ללימודי בסיס בגיאוגרפיה
146	0.59	4.39	עמדות בנוגע ליצירת רלוונטיות של התכנית לתלמידים
146	0.66	4.20	עמדות בנוגע ליצירת הזדהות רגשית באמצעות תכנית הלימודים
146	0.57	4.12	עמדות בנוגע להכללה של תכנים חברתיים-תרבותיים בתכנית הלימודים
146	0.58	4.07	עמדות בנוגע למבנה תכנית הלימודים
146	0.55	4.06	עמדות בנוגע לעקרונות מנחים לתוכני הלימוד

מלוח 34 עולה כי המורים מייחסים חשיבות גבוהה לעמדות שהוצגו בנוגע לכל היבטי התכנית ובעיקר לעמדות בתחום הגדרת לימודי הבסיס בגיאוגרפיה ולעמדות הנוגעות ליצירת רלוונטיות של התכנית לתלמידים.

לוח 35: ממוצעים וסטיות תקן של מידת החשיבות של עמדות שונות לפי פיקוח

חינוך ממלכתי			חינוך ממלכתי-דתי		
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
104	4.52	0.60	7	4.29	0.73
104	4.12	0.58	7	3.91	0.62
104	4.37	0.59	7	4.24	0.57
104	4.21	0.70	7	4.57	0.73
104	4.12	0.58	7	3.93	0.57
104	4.06	0.58	7	3.89	0.53
חינוך יהודי			חינוך ערבי		
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
111	4.51	0.61	35	4.20	0.55
111	4.10	0.58	35	4.49	0.62
111	4.36	0.59	35	4.11	0.61
111	4.24	0.69	35	4.17	0.56
111	4.10	0.58	35	4.00	0.57
111	4.05	0.57	35	4.13	0.49

לוח 36: ממוצעים וסטיות תקן של מידת החשיבות של עמדות שונות לפי הוראה בחט"ב

לא מלמד בחט"ב			מלמד בחט"ב			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
4.41	0.65	83	4.45	0.57	53	לימודי בסיס
4.43	0.66	83	4.31	0.50	53	רלוונטיות לתלמידים
4.13	0.700	83	4.31	0.65	53	הזדהות
4.13	0.61	83	4.12	0.55	53	תכנים חברתיים-תרבותיים
4.05	0.65	83	4.10	0.51	53	עקרונות מבנה
4.08	0.61	83	4.03	0.49	53	עקרונות תוכניים

לוח 37: ממוצעים וסטיות תקן של מידת החשיבות של עמדות שונות לפי ותק בהוראה

מעל עשר שנים			שש עד עשר שנים			שנה עד חמש שנים			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
4.41	0.66	106	4.44	0.43	21	4.45	0.53	19	לימודי בסיס
4.33	0.62	106	4.56	0.41	21	4.51	0.59	19	רלוונטיות לתלמידים
4.15	0.70	106	4.36	0.56	21	4.35	0.58	19	הזדהות
4.06	0.60	106	4.37	0.48	21	4.16	0.50	19	תכנים חברתיים-תרבותיים
4.01	0.61	106	4.27	0.45	21	4.20	0.49	19	עקרונות מבנה
4.02	0.58	106	4.21	0.49	21	4.16	0.45	19	עקרונות תוכניים

לוח 38: ממוצעים וסטיות תקן של מידת החשיבות של עמדות שונות לפי השכלה

מוסמך בגיאוגרפיה			מוסמך במקצוע אחר			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
4.43	0.64	97	4.46	0.52	33	לימודי בסיס
4.46	0.59	97	4.29	0.51	33	רלוונטיות לתלמידים
4.23	0.69	97	4.10	0.60	33	הזדהות
4.17	0.58	97	4.02	0.57	33	תכנים חברתיים-תרבותיים
4.11	0.64	97	3.98	0.44	33	עקרונות מבנה
4.06	0.58	97	4.09	0.51	33	עקרונות תוכניים

לוח 39: ממוצעים וסטיות תקן של מידת החשיבות של עמדות שונות לפי השתתפות בהשתלמויות

ללא השתלמות			השתלמות			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
4.32	0.54	36	4.45	0.63	110	לימודי בסיס
4.56	0.52	36	4.34	0.61	110	רלוונטיות לתלמידים
4.05	0.66	36	4.26	0.67	110	הזדהות
4.10	0.60	36	4.13	0.57	110	תכנים חברתיים-תרבותיים
4.06	0.48	36	4.08	0.61	110	עקרונות מבנה
4.23	0.53	36	4.02	0.56	110	עקרונות תוכניים

בלוח 40 להלן מופיעה ההתפלגות המלאה של עמדות המורים, הכוללת את החלוקה לקבוצות המשנה.

לוח 40: התפלגות שכיחויות התשובות לפריטי העמדות הנוגעות ללימודי הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה (באחוזים ממוצעים וסטיות תקן)

תוכן הפריט (העמדה)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	1+2	4+5	N	ממוצע	ס"ת	
לימודי בסיס											
בתכנית הלימודים יש לשים דגש על הקניית מושגי יסוד	0.7	1.4	5.5	26.7	65.7	2.1	92.4	146	4.55	0.72	
על תכנית הלימודים לכלול הוראה של מיומנויות גיאוגרפיות	-	2.1	11.1	31.9	54.9	2.1	86.8	144	4.40	0.77	
על תכנית הלימודים לכלול לימודי ליבה מחייבים	0.7	2.8	10.5	37.8	48.2	3.5	86.0	143	4.30	0.823	
רלוונטיות לתלמידים											
הוראת הגיאוגרפיה צריכה להיות חווייתית	-	1.4	6.2	25.5	66.9	1.4	92.4	145	4.58	0.67	
תכנית הלימודים צריכה להיות אטרקטיבית לתלמידים	0.7	2.1	4.8	25.5	66.9	2.8	92.4	145	4.56	0.74	
על נושאי הלימוד בתכנית הלימודים להיות רלוונטיים לתחומי העניין של התלמידים	-	4.1	24.7	34.2	37.0	4.1	71.2	146	4.04	0.89	
הזדהות											
על תכנית הלימודים לכלול סיורים רבים	-	3.4	11.6	32.2	52.8	3.4	85.0	146	4.34	0.82	
הוראת הגיאוגרפיה צריכה להוות מנוף להזדהות עם הארץ והמדינה	1.4	4.9	14.6	28.5	50.6	6.3	79.1	144	4.22	0.96	
הוראת הגיאוגרפיה צריכה לפתח בתלמידים רגישות תרבותית	1.4	5.6	15.4	44.0	33.6	7.0	77.6	143	4.03	0.92	

לוח 40 (המשך)

תוכן הפריט (העמדה)	כלל לא חשוב	חשוב במידה מעטה	חשוב במידה בינונית	חשוב במידה רבה	חשוב במידה רבה מאוד	1+2	4+5	N	ממוצע	ס"ת
תכנים חברתיים-תרבותיים										
על תכנית הלימודים לכלול נושאים מתחום איכות הסביבה	1.4	2.8	13.1	29.0	53.7	4.1	82.7	145	4.31	0.90
על תכנית הלימודים לכלול נושאים מתחום הגיאופוליטיקה	2.1	1.4	14.6	38.8	43.1	3.5	81.9	144	4.19	0.89
בתכנית הלימודים יש לשים דגש על "גיאוגרפיה אנושית"	-	0.7	22.1	44.1	33.1	0.7	77.2	145	4.10	0.76
על תכנית הלימודים לכלול נושאים מתחום הגיאוגרפיה החברתית-תרבותית	-	6.3	26.3	41.0	26.4	6.3	67.4	144	3.88	0.88
מבנה התכנית										
תכנית הלימודים צריכה להיות בנויה באופן מודולארי כך שתתאפשר גמישות בארגון ההוראה	1.4	3.4	7.6	35.2	52.4	4.8	87.6	145	4.34	0.87
רצף הנושאים בתכנית צריך להיות בעל רצינות ברור	-	3.5	13.3	29.4	53.8	3.5	83.2	143	4.34	0.84
תכנית הלימודים צריכה לאפשר למורה בחירה רחבה	0.7	3.4	14.4	38.4	43.1	4.1	81.5	146	4.20	0.86
תכנית הלימודים צריכה לכלול הנחיות מפורטות בנוגע לתכנים ודרכי הוראה יותר מכפי שהדבר נעשה כיום	0.7	9.7	26.2	32.4	31.0	10.3	63.4	145	3.83	1.00
בחירת הנושאים בתכנית הלימודים צריכה להתאים לשילוב עם מקצועות אחרים	0.7	9.7	37.2	28.3	24.1	10.3	52.4	145	3.66	0.98
עקרונות תוכניים										
על תכנית הלימודים להיות מעודכנת ולשקף את התפתחות תחום הגיאוגרפיה בשנים האחרונות	-	1.4	2.8	22.8	73.0	1.4	95.9	145	4.68	0.60
על נושאי הלימוד בתכנית הלימודים להיות רלוונטיים לחברה שבה אנו חיים	1.4	0.7	6.8	31.5	59.6	2.1	91.1	146	4.47	0.77
על תכנית הלימודים להדגיש את שילוב המחשב והאינטרנט בהוראה	2.1	3.4	15.9	33.1	45.5	5.5	78.6	145	4.17	0.96
על תכנית הלימודים לכלול היבטים ישומיים של המקצוע	0.7	3.5	21.0	42.0	32.8	4.2	74.8	143	4.03	0.86
על תכנית הלימודים לכלול התמחות במערכות מידע גיאוגרפיות	2.1	11.3	29.6	32.4	24.6	13.4	57.0	142	3.66	1.04
בתכנית הלימודים יש מקום להרחיב את העיסוק בגלובלי על פני העיסוק בלוקלי	2.1	13.6	41.4	29.3	13.6	15.7	42.9	140	3.39	0.96
אחר										
תכנית הלימודים צריכה לכלול גם את הפילוסופיה של הגיאוגרפיה	25.2	39.1	21.7	7.7	6.3	64.3	14.0	143	2.31	1.12

מלוח 40 עולה כי העמדות החשובות יותר בעיני רוב המורים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") הן שעל תכנית הלימודים להיות מעודכנת ולשקף את התפתחות תחום הגיאוגרפיה בשנים האחרונות (כ-96% מהמורים) שיש להדגיש את הקניית מושגי היסוד הגיאוגרפיים (כ-93% מהמורים) ושיש לחתור להוראה חווייתית (כ-93% מהמורים). העמדות החשובות פחות בעיני המורים הן שיש להרחיב את העיסוק בגלובלי על פני העיסוק בלוקלי (כ-42% מהמורים) ושיש להתאים את הנושאים בתכנית הלימודים לאפשרות של שילוב עם מקצועות אחרים (כ-52% מהמורים).

ה.3.1. הקשר בין משתני הרקע של המורים לבין עמדותיהם בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה

הקשר בין משתני הרקע של המורים (פיקוח, הוראה בחט"ב, ותק בהוראה, השכלה והשתתפות בהשתלמויות – כל אחד מהם בנפרד) לבין העמדות שהם נוקטים בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה נבדק באמצעות ניתוח שונות רב-משתני – MANOVA. בגלל המספר הקטן יחסית של בתי ספר המשתייכים לחינוך הממלכתי-דתי לא ניתן היה להקנות משמעות לתוצאות עיבוד זה. לכן צירפנו את בתי ספר אלה לקבוצת בתי הספר בחינוך הממלכתי, ובדקנו את משתנה הרקע "פיקוח" על שתי קבוצות: החינוך היהודי והחינוך הערבי.

ניתוח השונות הרב-משתני העלה כי קיים קשר מובהק סטטיסטית בין סוג החינוך (חינוך יהודי וחינוך ערבי) לבין העמדות שהמורים נוקטים בנוגע ללימוד הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה, Wilks' $\Lambda = .840$, $F(6,139) = 4.404$, $p > .01$; גודל האפקט של הבדל זה $\eta^2 = .15$. שונות זו נובעת מכך שמורים בחינוך היהודי (ממלכתי וממלכתי-דתי) ייחסו חשיבות רבה יותר לעמדות הנוגעות ללימודי הבסיס של הגיאוגרפיה לעומת מורים בחינוך הערבי.

ניתוח השונות הרב-משתני העלה כי קיים קשר מובהק סטטיסטית בין השתתפות בהשתלמויות לבין עמדות שהמורים נוקטים בנוגע ללימוד הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה, Wilks' $\Lambda = .850$, $F(6,139) = 4.077$, $p < .01$; גודל האפקט של הבדל זה $\eta^2 = .15$. שונות זו נובעת מכך שמורים שלא השתתפו בהשתלמויות ייחסו חשיבות רבה יותר לעמדות הנוגעות לרלוונטיות לתלמידים ולעמדות הנוגעות לעקרונות תוכניים לעומת מורים שהשתתפו בהשתלמויות. תוצאה זו מובהקת סטטיסטית $p < .01$. ניתוח השונות הרב-משתני העלה כי אין קשר מובהק סטטיסטית בין עמדות המורים בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה לבין הוראה בחט"ב, Wilks' $\Lambda = .944$, $F(6,129) = 1.272$, $p < .05$; הוותק בהוראה, Wilks' $\Lambda = .927$, $F(12,276) = 0.892$, $p < .05$; והשכלת מורים Wilks' $\Lambda = .896$, $F(12,268) = 1.266$, $p < .05$.

כדי ללמוד על תוכן הפריטים הספציפיים בתחום העמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה שבהם נמצא הבדל מובהק בקרב מורים בעלי משתני רקע שונים, ערכנו מבחן t בין הקבוצות.

השוואה בין מורים בחינוך היהודי למורים בחינוך הערבי: המורים בחינוך היהודי ציינו כי חשוב להדגיש את הקניית מושגי היסוד בגיאוגרפיה ומיומנויות גיאוגרפיות וכן שלימודי הגיאוגרפיה צריכים להוות מנוף להזדהות עם העם והמדינה, יותר ממורים בחינוך הערבי. מורים בחינוך הערבי ציינו כי חשוב לשים דגש על לימודי גיאוגרפיה אנושית ולכלול בלימודי הגיאוגרפיה התמחות במערכות מידע גיאוגרפיות, יותר ממורים בחינוך היהודי.

ה. ייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית

בלוח 41 להלן מופיעות דעות המורים בנוגע לייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית.

לוח 41: ייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית [שאלה פתוחה]

ייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית $N=227$, עונים = 123	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
בין-תחומית	73	32.2	59.3
אקטואלית, עכשווית, רלוונטית	32	14.1	26.0
מעשירה, מרחיבת אופקים, יוצרת אדם בעל ידע והבנה בנושאים רבים	22	9.7	17.9
הוליסטית	22	9.7	17.9
מפתחת ראייה כוללת, מערכתית	13	5.7	10.6
מתקשרת לייחודיות של כל אדם	11	4.8	8.9
מאפשרת להבין תהליכים גלובליים, אזורים חברתיים תרבותיים ועירוניים, מאפשרת להתמצא במרחב	11	4.8	8.9
מעוררת מודעות להתבוננות בסביבה	10	4.4	8.1
דינמית ואקטיבית	8	3.5	6.5
ממחישה את הקשרים בין האדם לטבע ולסביבה	8	3.5	6.5
מקנה ערכים, מעודדת התנהגות רגישה לזולת ולסביבה, מזמנת דיונים ערכיים	5	2.2	4.1
מקנה מיומנויות מקצועיות ויכולת ניתוח כללית	5	2.2	4.1
מפתחת זיקה למקום, חשובה לאהבת הארץ	4	1.8	3.3
חוייתית	3	1.3	2.4

מלוח 41 עולה כי כ-59% מהמורים רואים את ייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית בהיותה בין-תחומית, כ-26% מהם תיארו את ייחודה כאקטואלית, עכשווית ורלוונטית, וכ-18% מהמורים ציינו כי ייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית הוא בהיותה מעשירה, מרחיבת אופקים, ויוצרת אדם בעל ידע והבנה בנושאים רבים.

ה.3. תפיסת מעמד מקצוע הגיאוגרפיה

66 (45.2%) מורים סבורים כי מעמדו של מקצוע הגיאוגרפיה נמוך יחסית למקצועות בחירה אחרים. 49 (33.6%) מורים סבורים כי מעמדו של המקצוע דומה למעמדם של מקצועות בחירה אחרים, 23 (15.8%) מורים סבורים כי מעמדו של המקצוע גבוה יחסית למקצועות בחירה אחרים. 8 (5.5%) מורים לא ענו לשאלה זו.

ו. תלמידים לומדים גיאוגרפיה**ו.1. הסברים לבחירת תלמידים במקצוע (לפי דעת המורים)**

בלוח 42 להלן מופיעים ההסברים שמציעים המורים לבחירת תלמידיהם בלימוד המקצוע.

לוח 42: הסברים לבחירת תלמידים במקצוע [שאלה פתוחה]

הסברים לבחירת תלמידים במקצוע $N = 301$, עונים = 139	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
לגיאוגרפיה דימוי של מקצוע קל	69	22.9	49.6
התלמידים מגלים עניין בנושאי ההוראה	64	21.3	46.0
שיעור הצלחה גבוה בבחינת הבגרות	29	9.6	20.9
איכות ההוראה	21	7.0	15.1
המקצוע עכשווי, מודרני, אקטואלי	13	4.3	9.4
"מקצוע ביניים" אין העמקה מכבידה בתחום הראלי ולא בתחום ההומאני	11	3.7	7.9
בחירה מרובה, תחומי הלימוד מגוונים	10	3.3	7.2
המקצוע נתפס כיישומי	9	3.0	6.5
טיולים וספורט	8	2.7	5.8
המקצוע מעשיר, מאפשר רכישת ידע כללי	8	2.7	5.8
עניין בשילוב אמצעי מדיה	6	2.0	4.3
המקצוע מאפשר הבנת תופעות עולמיות	4	1.3	2.9
המקצוע תורם לאהבת ארץ ישראל ולחיוזק תחושת השייכות	3	1.0	2.2
אהבה לטבע	2	0.7	1.4
בפועל אין בחירה, זו הכוונה של הנהלת בית הספר	43	14.3	30.9

מלוח 42 עולה כי הסיבות שבגללן בחרו התלמידים ללמוד גיאוגרפיה (בעיני המורים), (כ-50% מהמורים) היו דימוי הגיאוגרפיה כמקצוע קל, כ-46% מהמורים עניין בנושאי ההוראה, (וכ-21% מהמורים אחוז ההצלחה הגבוה בבחינת הבגרות).

ו.2. דרכים למשוך תלמידים לבחור במגמת גיאוגרפיה

בלוח 43 להלן מפורטות הדרכים באמצעותן סבורים המורים כי ניתן למשוך את התלמידים לבחור בלימודי המגמה.

לוח 43: דרכים למשוך את התלמידים למגמת גיאוגרפיה [שאלה פתוחה]

דרכים למשוך את התלמידים למגמת גיאוגרפיה			
שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים	N תשובות = 179, N עונים = 115
שינוי בדרכי הוראה			
		57.4	
להרבות בפעולות חווייתיות כולל סיורים וטיולים	48	26.8	41.7
להרבות בשילוב מקורות מידע חדשניים	19	10.6	16.5
לעשות שימוש רב יותר באמצעי המחשה	6	3.4	5.2
לגייס מורים טובים	4	2.2	3.5
לספק אתגר לימודי, לשלב שיעורים באקדמיה	4	2.2	3.5
לשלב בלימוד ממד ערכי	2	1.1	1.7
שינוי תכני			
		46.1	
להפוך את המקצוע לאקטואלי	26	14.5	22.6
ללמד נושאים שיכולים לסייע בעתיד (הוזכרו : כלכלה, GIS, תכנון ערים)	15	8.4	13.0
לגוון את נושאי הלימוד ולמצוא קשרים ביניהם	8	4.5	7.0
להעשיר את הוראת הנושאים המדעיים	4	2.2	3.5
יותר ייחודיות פחות טכניות	4	2.2	3.5
לכלול בלימוד אזורים שהם יעדי טיולים (מזרח הרחוק, דרום אמריקה)	2	1.1	1.7
שינוי מבני			
		19.1	
לצמצם את החומר, למקד את הנושאים, לבטל את יחידת האנסיין	10	5.6	8.7
לקבוע רף מסוים לכניסה למגמה	4	2.2	3.5
לחייב עבודת מעבדה	3	1.7	2.6
לבנות תכנית לימודים בעלת רצף ברור	3	1.7	2.6
לחלק את הוראת המקצוע לרמות	2	1.1	1.7
לאפשר הדרכה של טיול כיחידת לימוד	1	0.6	0.9
אחר			
		12.2	
לנסות להעלות את יוקרת המקצוע	9	5.0	7.8
להשתמש בספרים מתאימים	4	2.2	3.5
להשאיר את הגיאוגרפיה כ"מקצוע מפלט"	1	0.6	0.9

מלוח 43 עולה כי המורים סבורים שניתן למשוך תלמידים למגמה באמצעות שינוי בדרכי ההוראה (כ-57% מהמורים), שינוי תוכני (כ-46% מהמורים) ושינוי מבני (כ-19% מהמורים).

3.1. דמות הבוגר הרצוי

בלוח 44 להלן מופיעים מאפייני דמות הבוגר הרצוי של מגמת הגיאוגרפיה כפי שהיא מצטיירת בעיני המורים.

לוח 44: דמות הבוגר הרצוי [שאלה פתוחה]

דמות הבוגר הרצוי	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 336, N עונים = 129			
בעל ידע והבנה			72.1
רחב אופקים, מצוי בתחומי ידע מגוונים	40	11.9	31.0
מבין תופעות ותהליכים, בעל יכולת ניתוח	40	11.9	31.0
סקרן, יודע לשאול שאלות	29	8.6	22.5
בעל השקפת עולם רחבה וכוללת	12	3.6	9.3
אדם ביקורתי המסוגל לנקוט עמדה מנומקת	7	2.1	5.4
מתמצא בשאלות אקטואליות	7	2.1	5.4
בעל ראיה מפוכחת על הנעשה בעולם	6	1.8	4.7
מיישם את שלמד			48.8
משתמש במיומנויות הגיאוגרפיות שרכש	28	8.3	21.7
מסתכל על העולם בעיניים גיאוגרפיות, בקיא בגיאוגרפיה	18	5.4	14.0
מתמצא במרחב	16	4.8	12.4
מסוגל ליישם את מקצוע הגיאוגרפיה במקצועות שונים, משלב ידע מתחומי הגיאוגרפיה השונים	6	1.8	4.7
מסוגל לתכנן טיול באופן עצמאי	2	0.6	1.6
אדם ערכי ומעורב			45.7
מעורב ופעיל בקהילה מגלה אחריות והבנה לנושאים חברתיים	22	6.5	17.1
רגיש לסביבתו, אוהב טבע	22	6.5	17.1
בעל זיקה לארץ ולשורשים	20	6.0	15.5
סובלני כלפי השונה	12	3.6	9.3
אזרח טוב הממלא חובותיו ומודע לזכויותיו	12	3.6	9.3
שומר על איכות הסביבה	7	2.1	5.4
ממשיך את העניין בגיאוגרפיה			19.4
אוהב טיולים	10	3.0	7.8
ממשיך בלימודי גיאוגרפיה באקדמיה	8	2.4	6.2
גאה שלמד גיאוגרפיה, ממליץ לחבריו	6	1.8	4.7
חוקר עצמאי בתחום הגיאוגרפיה	5	1.5	3.9
מדריך בבית ספר שדה	1	0.3	0.8

מלוח 44 עולה כי דמות הבוגר הרצוי של מגמת הגיאוגרפיה מצטיירת בעיני המורים כאדם בעל ידע והבנה, לא רק בנושאים גיאוגרפיים (כ-72% מהמורים), כמי שמיישם את מה שלמד (כ-49%

מהמורים), כאדם ערכי ומעורב (כ-46% מהמורים) וכמי שממשיך את העניין בגיאוגרפיה גם מעבר ללימודי המגמה (כ-19% מהמורים).

4.1. היבטים ייחודיים בהוראת הגיאוגרפיה

המורים התבקשו לציין את ההיבטים הייחודיים של הוראת הגיאוגרפיה האופייניים לזרם החינוכי אליו הם משתייכים. בלוח 45 להלן מופיעה התפלגות התשובות לפי זרם חינוכי.

לוח 45: היבטים ייחודיים בהוראת הגיאוגרפיה לפי זרם חינוכי [שאלה פתוחה]

היבטים ייחודיים	החינוך הממלכתי $N = 6$	החינוך הממלכתי-דתי $N = 3$	החינוך הערבי $N = 7$
דגש על ההיבט הגיאופוליטי			1
דגש על אהבת הארץ	3	3	
בעיות דמוגרפיות בישראל			2
שינויים כלכליים במגזר הערבי			1
הקשר בין העיר לכפר			1
יחסי יהודים-ערבים			1
הכרות עם החינוך ההתיישבותי	1		
ישראל במערכת העולמית	1		1
הבנת השונה, תהליכי שינוי חברתיים	1		

מלוח 45 עולה כי מורים בחינוך הממלכתי טוענים כי ההיבטים הייחודיים של הוראת גיאוגרפיה במגזר זה הם דגש על אהבת הארץ (שלושה מורים), היכרות עם החינוך ההתיישבותי (מורה אחד), התבוננות על ישראל בזיקה למערכת העולמית (מורה אחד) וחתימה להבנת השונה (מורה אחד). גם מורים בחינוך הממלכתי-דתי מדגישים את אהבת הארץ (שלושה מורים). מורים מן החינוך הערבי מציינים את ייחודה של הוראת המקצוע בהדגשת לימוד בעיות דמוגרפיות בישראל (שני מורים), דגש על ההיבט הגיאופוליטי (מורה אחד), לימוד מעמיק של המגזר הערבי בהיבט הכלכלי, העירוני והחברתי (שלושה מורים) וראיית ישראל במסגרת המערכת העולמית (מורה אחד).

לשאלה אם יש סתירה בין תכנית הלימודים בגיאוגרפיה לייחודיות של הזרם החינוכי השיבו חמישה מורים מהחינוך הערבי כי הם חשים שחסרה בתכנית הלימודים בגיאוגרפיה התייחסות מספיקה למגזר הערבי המעוררת תחושה של אי-הזדהות עם החומר הנלמד, בעיקר בנושא ארץ ישראל. מורה מהחינוך הממלכתי ציין שהוראת יחידת הלימוד של ארץ ישראל אינה מעוררת הזדהות עם הארץ ומורה נוסף מהחינוך הממלכתי ציין שתכנית הלימודים מעוררת רגשות בנושא דת ומדע.

כלי שני: שאלון לתלמידי כיתות יא-יב**א. מאפייני המשיבים**

במחקר השתתפו 148 תלמידים בכיתות יא-יב.

התפלגות המשיבים לפי סוג פיקוח: 103 (69.6%) תלמידים למדו בחינוך הממלכתי, 32 (21.6%) למדו בחינוך הערבי ו-13 (8.8%) תלמידים למדו בחינוך הממלכתי-דתי.

התפלגות המשיבים לפי ארץ מוצא: 125 (84.5%) תלמידים ילידי הארץ, ו-23 (15.5%) תלמידים אינם ילידי הארץ.

התפלגות המשיבים לפי ותק בארץ: מתוך התלמידים שאינם ילידי ישראל, 3 תלמידים (15%) נמצאים בארץ בין ארבע לשבע שנים ו-17 תלמידים (85%) נמצאים בארץ מעל שבע שנים.

התפלגות לפי דרגת כיתה: 116 תלמידים (78.4%) למדו בכיתה יא ו-32 תלמידים (21.6%) למדו בכיתה יב.

התפלגות לפי מספר יחידות לימוד בגיאוגרפיה: 4 תלמידים (2.7%) ניגשו לבגרות בהיקף של 3 יח' בגיאוגרפיה, 137 תלמידים (92.6%) ניגשו לבגרות בהיקף של 5 יח' בגיאוגרפיה ו-7 תלמידים (4.7%) לא ענו על שאלה זו.

ב. הבחירה במגמת גיאוגרפיה**ב.1. שיקולי הבחירה במגמה**

כ-69% מהתלמידים ציינו כי הם לומדים במגמת גיאוגרפיה מתוך בחירה אישית, וכ-31% מהתלמידים ציינו כי הם לומדים במגמה שלא מבחירתם. בלוח 46 להלן מפורטים שיקולי הבחירה במגמת הגיאוגרפיה.

לוח 46: שיקולי הבחירה במגמת גיאוגרפיה (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

שיקולי הבחירה במגמת גיאוגרפיה N תשובות = 187, N עונים = 127	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
עניין משמעותי בתחום הגיאוגרפיה			62.2
מקצוע שמעניין אותי / שחשבתי שיעניין אותי/ מלהיב אותי	46	25.4	36.2
אוהב ומעריך את המקצוע	31	17.1	24.4
דרך מקצוע הגיאוגרפיה מבינים את התופעות בסביבתנו, המקצוע עוסק במדינות ואזורים, מקצוע מעשיר, רלוונטי	12	6.6	9.4
יש לי שאיפות לעתיד בתחום/ משיכה טבעית לנושא/ רציתי לדעת יותר על המקצוע	11	6.1	8.7

לוח 46 (המשך)

שיקולי הבחירה במגמת גיאוגרפיה N תשובות = 187, N עונים = 127	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
רציתי ללמוד על הארץ	3	1.7	2.4
שיקול מעשי			28.3
קל ללמידה ביחס למקצועות אחרים/ אני קולט את המקצוע מהר	24	13.3	18.9
המורה, אווירה טובה, במגמה משקיעים בך	13	7.2	10.2
רציתי בגרות מלאה- 5 יח', רציתי מגמה שתעלה את ממוצע הבגרות	6	3.3	4.7
שיקול נסיבתי			27.6
לא בחרתי באופן ישיר- המגמה שבחרתי נסגרה עקב מחסור בתלמידים ונאלצתי לבחור גיאוגרפיה/ במב"ר לומדים גיאוגרפיה	19	10.5	15.0
נסיבות אישיות: עזבתי את המגמה הקודמת, קיבלתי המלצה, לא היה מגוון רחב לכן בחרתי כך	16	8.8	12.6

מלוח 46 עולה כי תלמידי מגמת הגיאוגרפיה בחרו ללמוד בה בשל עניין משמעותי בתחום הגיאוגרפיה (כ-62% מהתלמידים), משיקולים מעשיים (כ-28% מהתלמידים) או משיקולים נסיבתיים (כ-28% מהתלמידים).

2.2. ציפיות מלימודי המגמה

בלוח 47 להלן מופיעות ציפיות התלמידים מלימודי מגמת הגיאוגרפיה.

לוח 47: ציפיות מלימודי המגמה (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

ציפיות מלימודי המגמה N תשובות = 164, N עונים = 128	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
ציפייה לרכישת ידע גיאוגרפי וידע כללי			34.4
ללמוד על העולם: על מדינות אחרות, אקלים, משקעים, התרחשויות באדמה, אירופה, גיאוגרפיה אנושית, סלעים, לאסוף ידיעות בקשר לעולם	24	14.6	18.8
לדעת יותר על ארץ ישראל, ללמוד על הארץ יותר מאשר על העולם	17	10.4	13.3
להעשיר את הידע הכללי	8	4.9	6.3
להכיר את המזרח התיכון	2	1.2	1.6
להכיר היטב את כל מפות העולם בכלל ואת מפת ישראל, לדעת להסתדר בשטח לא מוכר	2	1.2	1.6
ציפייה לעניין ולהנאה			31.3
שיהיה מלהיב, מעניין ומרתק	23	14.0	18.0
שיהיה כיף לבוא לשיעורים וללמוד, שאבין ואיישם	12	7.3	9.4
שהמקצוע יהיה נוח ללמידה, שיהיה קל	12	7.3	9.4
שאוהב את המקצוע, שארצה להמשיך בו אחרי הצבא	3	1.8	2.3

לוח 47 (המשך)

ציפיות מלימודי המגמה			
N תשובות = 164, N עונים = 128			
שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים	
2	1.2	1.6	שנלמד על מקומות דרך סיורים וטיולים
		25.8	ציפייה להישג
33	20.1	25.8	להצליח בלימודים, להוציא בגרות מלאה.
		6.3	ציפייה למאמץ
5	3.0	3.9	שיהיה קשה, שיהיה צורך בהשקעה וקריאה, שלא אצליח ללמוד את החומר המורחב, לא אצליח לעשות חמש יחידות.
4	2.4	3.1	שיהיה משעמם, שרוב החומר לא יהיה מעניין, כמו בכל מקצוע
17	9.8	13.3	העדר ציפייה

מלוח 47 עולה כי ציפיות התלמידים ממגמת הגיאוגרפיה כללו ציפייה לרכישת ידע גיאוגרפי וידע כללי (כ-34% מהתלמידים), ציפייה לעניין והנאה (כ-31% מהתלמידים), ציפייה להישג (כ-26% מהתלמידים) וציפייה לדרישה להשקיע מאמץ (כ-6% מהתלמידים). כ-13% מהתלמידים ציינו שלא היו להם ציפיות מלימודי המגמה.

ג. חוות דעת על תכנית הלימודים

ג. 1. היבטים אהובים בלימודי הגיאוגרפיה

בלוח 48 להלן מופיעים ההיבטים האהובים על התלמידים בלימודי הגיאוגרפיה.

לוח 48: היבטים אהובים בלימודי הגיאוגרפיה (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

היבטים אהובים בלימודי הגיאוגרפיה		
N תשובות = 326, N עונים = 129		
שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
נושאי לימוד אהובים		
94.6		
68	20.9	52.7
גיאוגרפיה חבלית: חבלי ארץ ספציפיים, אזורים, מדינות מתפתחות ומדינות מפותחות, עולם שלישי, ארה"ב, ארה"ב הבתר-תעשייתית, כלכלת ארה"ב, אקלים ארה"ב, אזורים בארה"ב, מערב אירופה		
25	7.7	19.4
גיאוגרפיה של ארץ ישראל: דמוגרפיה, אוכלוסייה, ישובים, כלכלת ישראל, תחבורה בארץ ישראל, יחידות נוף בארץ ישראל, תושבים בארץ ישראל		
21	6.4	16.3
גיאוגרפיה כלכלית: כלכלה, תחבורה, תעשייה, תעשייה עתירת ידע, מקורות אנרגיה		
11	3.4	8.5
גיאוגרפיה פיזית, גיאולוגיה וגיאומורפולוגיה: גיאוגרפיה טבעית (פני השטח), הרי געש, רעידות אדמה, מחצבים		
8	2.5	6.2
גיאוגרפיה של המזרח התיכון/ישראל במזרח התיכון: פונדמנטליזם, נפט		
7	2.1	5.4
כל נושאי הלימוד אהובים, מרתקים, מרגשים		
6	1.8	4.7
אקלים		
4	1.2	3.1
אנסין		
3	0.9	2.3
גיאוגרפיה אנושית		

לוח 48 (המשך)

אחוז מתוך העונים	אחוז מתוך התשובות	שכיחות	היבטים אהובים בלימודי הגיאוגרפיה N תשובות = 326, N עונים = 129
0.8	0.3	1	שיעורי אקטואליה
0.8	0.3	1	אין נושאים אהובים
76.7			דרכי הוראה אהובות
51.2	20.2	66	טיולים וסיורים גיאוגרפיים (צוינו: חיפה, מפעל "עלית" בנצרת, חברת חשמל, הנגב)
41.9	16.6	54	המורה מעבירה את החומר בצורה טובה מאד, המורה מהנה, כולם מבינים את החומר, הסברים של המורה, שאלות המורה, לימוד פרונטאלי
7.0	2.8	9	עבודה עם אטלס ומפות
6.2	2.5	8	הכתבה למחברת ע"י המורה, העתקה מהלוח
4.7	1.8	6	עבודה עם ספרי הלימוד
4.7	1.8	6	סרטים ודיונים עליהם
4.7	1.8	6	עזרים ויזואליים, שקופיות, מצגות, תמונות
4.7	1.8	6	שימוש במפות ובאטלס
3.9	1.5	5	גלישה באינטרנט
2.3	0.9	3	דיונים כיתתיים
1.6	0.6	2	מבחנים
1.6	0.6	2	הרצאות של מרצי חוץ
1.6	0.6	2	עבודות בית
0.8	0.3	1	עבודה בקבוצות לימוד
0.8	0.3	1	סיכומי המורה

מלוח 48 עולה כי כ-95% מהתלמידים ציינו נושאי לימוד מתחום הגיאוגרפיה האהובים עליהם וכ-77% מהתלמידים ציינו דרכי הוראה אהובות. מבין נושאי הלימוד האהובים על התלמידים – השכיחים היו נושאי הגיאוגרפיה החבלית (כ-53% מהתלמידים) ונושאים מתוך הגיאוגרפיה של ארץ ישראל (כ-19% מהתלמידים). דרכי ההוראה האהובות העיקריות שצינו היו סיורים וטיולים (כ-51% מהתלמידים) ושביעות רצון מאופי ההוראה של המורה לגיאוגרפיה (כ-42% מהתלמידים).

2.ג. היבטים בלתי אהובים בלימודי הגיאוגרפיה

בלוח 49 להלן מופיעים ההיבטים הבלתי אהובים בלימודי המקצוע.

לוח 49: היבטים בלתי אהובים בלימודי הגיאוגרפיה (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

היבטים בלתי אהובים בלימודי הגיאוגרפיה N עונים = 101, N תשובות = 148	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
נושאים לא אהובים			94.1
גיאוגרפיה חבלית: מדינות מתפתחות ומדינות מפותחות, ארה"ב, ארה"ב, ארה"ב הבתר-תעשייתית, שכבות גיאולוגיות של ארה"ב, מערב אירופה	27	18.2	26.7
גיאוגרפיה כלכלית: כלכלה, תחבורה, חקלאות, מסחר, תעשייה, תעסוקה, חומרי גלם ומיקום תעשיות, חקלאות בעולם השלישי	26	17.6	25.7
גיאוגרפיה של ארץ ישראל: הגירה, תפרוסת אוכלוסין, אוכלוסייה, ישובים	14	9.5	13.9
גיאולוגיה וגיאומורפולוגיה: גיאולוגיה, מורפולוגיה, גיאוגרפיה טבעית, אגמים גדולים	9	6.1	8.9
כל הנושאים אינם אהובים	6	4.1	5.9
אנשין	4	2.7	4.0
כל הנושאים אהובים	4	2.7	4.0
גיאוגרפיה של המזרח התיכון/ישראל בגיאוגרפיה של המזרח התיכון	3	2.0	3.0
מאמרים, נושאים היסטוריים	3	2.0	3.0
אקלים	2	1.4	2.0
גיאוגרפיה עירונית: מדרג עירוני	1	0.7	1.0
מיומנויות גיאוגרפיות: התמצאות באטלס	1	0.7	1.0
לא אוהבת ללמוד על מדינות אחרות באופן מורחב (פרט לישראל)	1	0.7	1.0
דרכי הוראה לא אהובות			35.6
הכתבה	12	8.1	11.9
מיעוט סיורים ופעולות חוץ	11	7.4	10.9
משעמם-פרונטאלי, הסברים ארוכים, המורה דייקנית מדי	7	4.7	6.9
עבודה בכיתה, דפי סיכום	4	2.7	4.0
עבודה עם מפות (אין מספיק מפות בכיתה)	3	2.0	3.0
עומס של עבודות להגשה	3	2.0	3.0
סיורים: חיפה	3	2.0	3.0
לימוד בקבוצות	2	1.4	2.0
סיכומים לא מובנים, ברמה גבוהה מידי	2	1.4	2.0

מלוח 49 עולה כי כ-94% מהתלמידים ציינו נושאי לימוד מתחום הגיאוגרפיה שאינם אהובים עליהם וכ-36% מהתלמידים ציינו דרכי הוראה שאינן אהובות. מבין נושאי הלימוד הבלתי אהובים על התלמידים – השכיחים היו נושאי הגיאוגרפיה החבלית (כ-27% מהתלמידים) וגיאוגרפיה כלכלית (כ-26% מהתלמידים). דרכי ההוראה הלא אהובות שצוינו היו הכתבה של החומר על ידי המורה (כ-12% מהתלמידים) ומיעוט סיורים ופעילות חוץ (כ-11% מהתלמידים).

ג.3. הצעות לתוספת נושאי לימוד

תלמידי כיתות יא-יב התבקשו להציע נושאי לימוד נוספים. תשובות התלמידים כללו גם נושאים הנמצאים כיום בתכנית הלימודים. לא השמטנו את הנושאים האלה משום שהם עשויים להוות אינדיקציה לרצון בהרחבה של נושא מסוים שנלמד בכיתה באופן חלקי, או שלא נלמד כלל (בעקבות בחירה של מורה, ולעתים משום שנושא זה לא נלמד טרם העברת שאלוני המחקר). בלוח 50 להלן מופיעות הצעות התלמידים לתוספת נושאי לימוד.

לוח 50: הצעות לתוספת נושאי לימוד (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

הצעות לתוספת נושאי לימוד N תשובות = 81, N עונים = 67	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
גיאוגרפיה פיזית: אוקיינוגרפיה, הרי געש, לוחות יבשתיים, גיאומורפולוגיה, ימים בעולם, אוצרות טבע, איים בעולם, אסונות טבע, גיאוגרפיה תת-ימית, אסטרונומיה, החלל החיצון	31	38.3	46.3
ארץ ישראל: מאפיינים דמוגרפים של תושבי המדינה, הכלכלה במדינת ישראל כיום, המים בישראל, מישור החוף, החרמון, הנגב	21	25.9	31.3
מדינות ואזורים: דרום אמריקה, ברזיל, אפריקה הצפונית, תוניס ואלג'יריה, רוסיה, ארצות אירופה, האזור הטרופי, אירופה, אוסטרליה	10	12.3	14.9
גיאוגרפיה אנושית: תרבויות שונות ומנהגים, דתות, שמירה על איכות הסביבה, כלכלה בעולם	8	9.9	11.9
היבטים פוליטיים: גיאופוליטיקה	3	3.7	4.5
נושאים בתחום האקטואליה	3	3.7	4.5
נושאים תיאורטיים והיבטים מדעיים של הגיאוגרפיה, הפילוסופיה של הגיאוגרפיה	3	3.7	4.5
אקלים	2	2.5	3.0

מלוח 50 עולה כי כ-46% מהתלמידים מעוניינים בהרחבה של לימודי הגיאוגרפיה הפיזית, כ-31% מהם מעוניינים בהרחבה של לימודי ארץ ישראל וכ-15% מהתלמידים היו רוצים להרחיב את הלימוד על מדינות ואזורים נוספים.

ג.4. הצעות להשמטה או לצמצום נושאי לימוד

בנוסף להמלצה על הוספת תחומי לימוד, התבקשו התלמידים להציע צמצום או השמטה של נושאי לימוד קיימים, המופיעים בלוח 51 להלן.

לוח 51: הצעות להשמטה או לצמצום של נושאי לימוד (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

הצעות להשמטה או לצמצום של נושאי לימוד N תשובות = 25, N עונים = 22	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
צמצום ביחידת הגיאוגרפיה החבלית: ארצות הברית, ארצות הברית הבתר-תעשייתית, מערב אירופה, עולם שלישי	8	32.0	36.4
צמצום ביחידת הגיאוגרפיה של המזרח התיכון: פונדמנטליזם, מדינות ערב, הגירה, תעסוקה, גיאופוליטיקה, חומר גלם	5	20.0	22.7
צמצום ביחידת הגיאוגרפיה של ארץ ישראל: תעשייה, תעשייה כימית, עיור	4	16.0	18.2
להשמיט גיאולוגיה	2	8.0	9.1
להשמיט אנסין	2	8.0	9.1
להשמיט את הנושא גיאוגרפיה כלכלית	2	8.0	9.1
להשמיט את ההיבטים ההיסטוריים	2	8.0	9.1

מלוח 51 עולה כי כ-36% מהתלמידים מעוניינים בצמצום נושאי הלימוד של הגיאוגרפיה החבלית (צוינו כל הנושאים), כ-32% מהם מעוניינים לצמצם את לימודי יחידת הגיאוגרפיה של המזרח התיכון (צוינו: פונדמנטליזם, מדינות ערב, הגירה, תעסוקה, גיאופוליטיקה, חומר גלם), וכ-18% מהתלמידים המליצו על צמצום בלימוד הגיאוגרפיה של ארץ ישראל (צוינו: תעשייה, תעשייה כימית, עיור).

5.ג המלצות על דרכים ללימוד המקצוע

בלוח 52 להלן מופיעות המלצות התלמידים ללימוד המקצוע

לוח 52: המלצות על דרכים ללימוד המקצוע (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

המלצות על דרכים ללימוד המקצוע N תשובות = 110, N עונים = 76	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
טיולים וסיורים בשטח לשם המחשת החומר, פעילויות חוץ חווייתיות	65	59.1	85.5
צפייה בסרטים וניתוחם	15	13.6	19.7
שימוש באמצעי המחשה: שקופיות, תמונות, שקפים, מפות מעניינות	6	5.5	7.9
שהמורה ייתן לנו סיכומים במקום להכתיב, פחות כתיבה	6	5.5	7.9
עבודות מעשיות ופרויקטים, ביצוע מחקרים, עבודות במקום מבחנים	4	3.6	5.3
ביצוע ניסויים במעבדה	4	3.6	5.3
גלישה באינטרנט	3	2.7	3.9
דיונים אשר יגרמו לנו להקשיב, שיעורים בסגנון של הרצאות, ימי עיון	3	2.7	3.9
לימוד המקצוע בשתי כיתות נפרדות, כיתה חזקה וכיתה חלשה	2	1.8	2.6
דיון ומפגש בין תלמידים מבתי ספר שונים	1	0.9	1.3
לימוד בכיתה מיוחדת לגיאוגרפיה עם מפות, ספרים גיאוגרפיה וגלובוס	1	0.9	1.3

מלוח 52 עולה כי כ-86% מהתלמידים הציעו לצאת לטיולים וסיורים בשטח ולהקנות ללימוד מימד חווייתי, כ-20% מהם המליצו לצפות בסרטים ולנתחם וכ-8% מהתלמידים המליצו להרבות בשימוש באמצעי המחשה.

ד. השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה

ד.1. השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה בעיני תלמידי יא-יב [שאלה פתוחה]

במקביל למורים, התבקשו אף התלמידים לחוות את דעתם על מידת השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה. להלן רשימת מטרות התכנית בניסוח שבו הופיעה בשאלוני התלמידים:

1. הבנת התופעות במרחב הגיאוגרפי.
2. זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי.
3. פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית (הבנה של מצבים מורכבים מנקודות מבט שונות).
4. הבנה והכרה בשונות המרחבית בין מקומות והבנה של הסיבות לשונות זו.
5. טיפוח המודעות לאחריותנו לסביבה הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה.
6. חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל.
7. עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה.
8. מודעות להשפעת הממד הגלובלי (העולמי) על הממד המקומי.
9. פיתוח מיומנויות גיאוגרפיות (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד).
10. מודעות לשונות החברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר.

התלמידים התבקשו לציין את מידת ההשגה של כל מטרה בעיניהם, בסולם ובו חמש דרגות: (1) המטרה כלל לא הושגה; (2) המטרה הושגה במידה מועטה; (3) המטרה הושגה במידה בינונית; (4) המטרה הושגה במידה רבה; (5) המטרה הושגה במידה רבה מאוד. להלן מובאים העיבודים הסטטיסטיים שנערכו לתשובות ותוצאותיהם.

ד.2. סווג מטרות הוראת הגיאוגרפיה בזיקה להשגתן: ניתוח גורמים

כדי לוודא שניתן להשליך את ההבחנה בין מטרות מתחום הידע ומטרות מתחום הערכים גם על תשובות התלמידים, ביצענו ניתוח גורמים נפרד גם לתשובות התלמידים (ראה נספח ח). מבנה הגורמים שהתקבל היה כמעט זהה בחלוקתו הפנימית לסולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה בקרב המורים. כלומר, ניתן לומר כי גם מורים וגם תלמידים רואים במבנה מטרות המקצוע מבנה המורכב מגורם המבטא את תחום הידע הגיאוגרפי ומגורם המבטא את התחום הערכי (ההבדל בין מורים לתלמידים בא לידי ביטוי בתפיסת המטרה "מודעות לממד הגלובלי והשפעתו על הלוקלי": מטרה זו נתפסה בעיני המורים כשייכת לגורם הידע יותר מאשר לגורם הערכי ובעיני התלמידים נתפסה כשייכת לגורם הערכי יותר מאשר לגורם הידע).

ד.3. השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה: תיאור הממצאים

כאמור, מידת השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה נמדדה באמצעות סולם ובו שני רכיבים: מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי ומטרות מתחום הערכים. בלוחות 53-56 להלן מופיעה התפלגות ציוני הסולם לפי רכיביו, בכלל המדגם ולפי מבחר משתני רקע.

לוח 53: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה בגיאוגרפיה, בכלל המדגם (תלמידי יא-יב)

ממוצע	ס"ת	N	
3.39	0.76	140	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
3.21	0.97	139	מטרות מתחום הערכים
3.31	0.75	140	ציון כולל

מלוח 53 עולה כי הציון הממוצע בסולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה הוא 3.31 (כלומר המידה הממוצעת של השגת מטרות הוראת המקצוע לפי דעת התלמידים היא בינונית עד רבה). מאחר שלא קיימות בשלב זה נורמות של השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה, יש לראות בתוצאות אלה תוצאות יחסיות בלבד. כך, אף שטווח הסולם ידוע (1-5) וכיוון שהציון המתקבל ידוע (ככל שהציון גבוה יותר כך גבוהה מידת השגת מטרה זו או אחרת), אין ציון מסוים מגדיר מידת השגה גבוהה או נמוכה באופן מוחלט אלא באופן יחסי.

לוח 54: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה, לפי דרגת הכיתה (תלמידי יא-יב)

כיתה יב			כיתה יא			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
3.21	0.79	29	3.43	0.75	111	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
3.08	0.70	29	3.25	1.03	110	מטרות מתחום הערכים
3.16	0.69	29	3.35	0.77	111	ציון כולל

לוח 55: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה, לפי פיקוח (תלמידי יא-יב)

חינוך ממלכתי-דתי			חינוך ממלכתי			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
3.07	1.20	13	3.33	0.71	95	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
2.98	1.35	13	3.08	0.97	94	מטרות מתחום הערכים
3.02	1.17	13	3.23	0.71	95	ציון כולל
חינוך ערבי			חינוך יהודי			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
3.67	0.63	32	3.30	0.78	108	מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי
3.68	0.64	32	3.07	1.01	107	מטרות מתחום הערכים
3.68	0.52	32	3.21	0.78	108	ציון כולל

לוח 56: ממוצעים וסטיית תקן של ציוני סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה, לפי ארץ מוצא (תלמידי יא-יב)

יליד הארץ			אינו יליד הארץ		
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
117	3.40	0.77	23	3.32	0.72
116	3.25	1.00	23	3.04	0.82
117	3.34	0.76	23	3.20	0.71

בלוח 57 להלן מופיעה התפלגות שכיחות התשובות לפריטי הסולם.

לוח 57: התפלגות שכיחות התשובות לפריטי סולם השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה (תלמידי יא-יב, באחוזים, מעוגל)

תוכן פריט	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	1+2	4+5	N	ממוצע	ס"ת
מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי										
פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית (הבנה של מצבים מורכבים מנקודות מבט שונות)	7.4	13.3	40.0	26.7	12.6	20.7	39.3	135	3.24	1.07
הבנת התופעות במרחב הגיאוגרפי	4.3	8.6	33.6	38.6	15.0	12.9	53.6	140	3.51	0.99
זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי	3.6	9.3	36.4	42.1	8.6	12.9	50.7	140	3.43	0.90
הבנה והכרה בשונות המרחבית בין מקומות והבנה של הסיבות לשונות זו	4.6	13.0	29.8	43.5	9.2	17.6	52.7	131	3.40	0.98
פיתוח מיומנויות גיאוגרפיות (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)	6.5	18.7	25.9	27.3	21.6	25.2	48.9	139	3.39	1.20
מודעות להשפעת הממד הגלובלי (העולמי) על הממד הלוקלי (המקומי)	5.9	19.9	24.3	33.1	16.9	25.7	50.0	136	3.35	1.15
מטרות מתחום הערכים										
עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה	14.6	20.0	35.4	21.5	8.5	34.6	30.0	130	2.89	1.16
טיפוח המודעות לאחריותנו לסביבה הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה	8.8	10.3	20.6	39.7	20.6	19.1	60.3	136	3.53	1.19
חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל	15.5	15.5	26.4	24.0	18.6	31.0	42.6	129	3.15	1.32
מודעות לשונות החברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר	10.1	22.5	20.3	27.5	19.6	32.6	47.1	138	3.24	1.28

מלוח 57 עולה כי המטרה המושגת ביותר בעיני רוב התלמידים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") היא טיפוח המודעות לאחריותנו לסביבה הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה (כ-60% מהתלמידים), בעוד שהמטרה המושגת פחות (לפי אותו מדד) היא עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה (כ-30% מהתלמידים).

ד. הקשר בין משתני הרקע של התלמידים לבין השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה

הקשר בין משתני הרקע של תלמידי יא-יב (דרגת כיתה, פיקוח, ארץ מוצא – כל אחד מהם בנפרד) לבין השגת מטרות הוראת המקצוע נבדק באמצעות ניתוח שונות רב-משתני MANOVA. ניתוח השונות הרב-משתני העלה כי קיים קשר מובהק סטטיסטית בין סוג החינוך (חינוך יהודי וחינוך ערבי) לבין השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה בכיתתם, $Wilks' \Lambda = .925$, $F(2,136) = 5.512$, $p < .05$; גודל האפקט של הבדל זה $\eta^2 = .06$. שונות זו נובעת מכך שתלמידים בחינוך הערבי דיווחו על השגה של מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי ומטרות מתחום הערכים, יותר מתלמידים בחינוך היהודי.

ניתוח השונות הרב-משתני העלה כי אין קשר מובהק סטטיסטית בין השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה לבין ארץ המוצא של התלמידים, $Wilks' \Lambda = .994$, $F(2,136) = 0.445$, $p > .05$; ובין דרגת הכיתה, $Wilks' \Lambda = .986$, $F(2,136) = 0.949$, $p > .05$.

כדי ללמוד על תוכן הפריטים הספציפיים בתחום השגת מטרות התכנית, שנמצא בהם הבדל מובהק בקרב תלמידי יא-יב בעלי משתני רקע שונים, ערכנו מבחן t בין שתי קבוצות: חינוך יהודי לעומת חינוך ערבי, וחינוך ממלכתי לעומת חינוך ממלכתי-דתי. להלן מופיעים הממצאים (הבדלים מובהקים בלבד).

השוואה בין תלמידים בחינוך היהודי לתלמידים בחינוך הערבי (מגמת גיאוגרפיה)

תלמידים במגמת גיאוגרפיה בחינוך הערבי ציינו לגבי השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה כי הם פיתחו ראייה וחשיבה מרחבית מערכתית, רכשו מיומנויות גיאוגרפיות, פיתחו מודעות לשונות חברתית-תרבותית, כבוד לאחר ואחריות כלפי הסביבה הפיזית והאנושית וכן היו פעילים בסביבתם הקרובה והרחוקה יותר מתלמידים במגמת גיאוגרפיה במגזר היהודי. בהשוואה בין תלמידים בחינוך הממלכתי לתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי (מגמת גיאוגרפיה) לגבי השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה לא נמצא הבדל מובהק בין תלמידים בחינוך הממלכתי לתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי.

ה. עמדות בנוגע ללימודי גיאוגרפיה

ה.1. חשיבותן של עמדות שונות בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה בעיני תלמידי יא-יב

שאלון התלמידים כלל 16 פריטים שבטאו עמדות שונות כלפי לימודי הגיאוגרפיה:

1. יש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל.
2. יש ללמוד על הגיאוגרפיה של המזרח התיכון.
3. יש ללמוד על ההיבטים המדעיים של הגיאוגרפיה (אקלים, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה).
4. יש ללמוד על ההיבטים החברתיים של הגיאוגרפיה (חברות במקומות שונים בעולם).
5. יש ללמוד על ההיבטים התרבותיים של הגיאוגרפיה (תרבויות במקומות שונים בעולם).
6. יש ללמוד את מושגי היסוד של שפת הגיאוגרפיה.
7. יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים אקטואליים.
8. יש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (מחשבות על קשרים בין מקומות ואנשים, על מסעות ועוד).
9. יש ללמוד נושאים מתחום איכות הסביבה.
10. יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים הקשורים לפוליטיקה (כמו המאבק על המים).
11. צריך שיהיו סיורים לימודיים רבים.
12. צריך לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות בעבודת חקר מעשית.
13. יש להתעדכן בהתפתחויות האחרונות בתחום הגיאוגרפיה.
14. יש לשלב אינטרנט בהוראת הגיאוגרפיה.
15. יש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים.
16. בסך הכול חשוב ללמוד גיאוגרפיה בבית הספר.

התלמידים התבקשו לציין את חשיבותה של כל עמדה בעיניהם, בסולם ובו חמש דרגות: (1) העמדה כלל לא חשובה; (2) העמדה חשובה במידה מועטה; (3) העמדה חשובה במידה בינונית; (4) העמדה חשובה במידה רבה; (5) העמדה חשובה במידה רבה מאוד. להלן מובאים העיבודים הסטטיסטיים שנערכו לתשובות, ותוצאותיהם.

ה.2. סיווג העמדות בזיקה לחשיבותן בעיני התלמידים: ניתוח גורמים

ניתוח הגורמים לרשימת מטרות התכנית, בזיקה למידת החשיבות שמייחסים להן תלמידי יא ו-יב, כלל 16 פריטים. ניתוח הגורמים בוצע בהטיה אורתוגונלית בפרוצדורת ורימקס והעלה סולם ובו שלושה גורמים: (1) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים; (2) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים; (3) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות. בלוח 58 להלן מופיע ניתוח הגורמים, כולל מקדמי הגורמים של הפריטים.

לוח 58: מקדמי הגורמים בסולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה (תלמידי יא-יב)

תוכן הפריט	גורם 1	גורם 2	גורם 3
גורם ראשון: עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים			
יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים הקשורים לפוליטיקה (כמו המאבק על המים)	.762	-.119	.015
יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים אקטואליים	.687	.239	-.160
יש ללמוד על ההיבטים החברתיים של הגיאוגרפיה (חברות במקומות שונים בעולם)	.671	.254	.112
יש ללמוד נושאים מתחום איכות הסביבה	.642	.037	.332
יש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (מחשבות על קשרים בין מקומות ואנשים, על מסעות ועוד)	.623	-.008	.338
יש ללמוד את מושגי היסוד של שפת הגיאוגרפיה	.617	.395	.155
יש ללמוד על ההיבטים התרבותיים של הגיאוגרפיה (תרבויות במקומות שונים בעולם)	.573	.281	.040
יש להתעדכן בהתפתחויות האחרונות בתחום הגיאוגרפיה	.484	.267	.348
יש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים	.300	.009	.282
גורם שני: עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים			
יש ללמוד על הגיאוגרפיה של המזרח התיכון	.254	.772	-.144
יש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל	-.036	.767	.116
יש ללמוד על ההיבטים המדעיים של הגיאוגרפיה (אקלים, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה)	.229	.652	.313
בסך הכול חשוב ללמוד גיאוגרפיה בבית הספר	.233	.443	.311
גורם שלישי: עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות			
יש לשלב אינטרנט בהוראת הגיאוגרפיה	.059	.096	.787
צריך לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות בעבודת חקר מעשית	.220	.047	.772
צריך שיהיו סיורים לימודיים רבים	-.057	.394	.535

מהימנותו הפנימית של הסולם כפי שהיא מתבטאת בהומוגניות הפריטים נמדדה באמצעות פרוצדורת אלפא לפי קרונברך – $\alpha = .81$, מהימנות תת-הסולם עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים – $\alpha = .70$, עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים – $\alpha = .64$ ועמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות – $\alpha = .84$.

ה.3. סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה: תיאור הממצאים

כאמור, החשיבות שמייחסים התלמידים לעמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה נמדדה באמצעות סולם ובו שלושה רכיבים: (1) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים; (2) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים; (3) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות. בלוחות 59-63 להלן מופיעה התפלגות ציוני הסולם לפי רכיביו, בכלל המדגם ולפי מבחר משתני רקע.

לוח 59: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה (תלמידי יא-יב), בכלל המדגם

ס"ת	ממוצע	N	
0.78	3.46	143	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים
0.76	4.00	143	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים
0.92	3.87	139	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות
0.63	3.67	143	ציון כולל

הציון הממוצע בסולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה הוא 3.67 (כלומר המידה הממוצעת של השגת מטרות התכנית בעיני תלמיד המגמה היא בינונית עד רבה). מאחר שלא קיימות בשלב זה נורמות של עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, יש לראות בתוצאות אלה תוצאות יחסיות בלבד. כך, אף שטווח הסולם ידוע (1-5) וכיוון שהציון המתקבל ידוע (ככל שהציון גבוה יותר כך גבוהה מידת החשיבות המיוחסת לעמדה זו או אחרת), אין ציון מסוים מגדיר מידת חשיבות גבוהה או נמוכה באופן מוחלט אלא באופן יחסי.

לוח 60: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, לפי דרגת כיתה (תלמיד יא-יב)

כיתה יב			כיתה יא			
ס"ת	ממוצע	N	ס"ת	ממוצע	N	
0.72	3.22	29	0.78	3.52	114	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים
0.74	3.83	29	0.76	4.04	114	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים
0.82	3.61	29	0.94	3.93	110	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות
0.60	3.45	29	0.63	3.73	114	ציון כולל

לוח 61: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, לפי פיקוח (תלמידי יא-יב)

חינוך ממלכתי-דתי			חינוך ממלכתי			
ס"ת	ממוצע	N	ס"ת	ממוצע	N	
1.02	3.39	13	0.70	3.31	98	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים
0.98	3.69	13	0.71	3.91	98	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים
1.24	3.01	13	0.85	3.80	94	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות
0.96	3.39	13	0.52	3.55	98	ציון כולל
חינוך ערבי			חינוך יהודי			
ס"ת	ממוצע	N	ס"ת	ממוצע	N	
0.72	3.96	32	0.74	3.32	111	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים
0.67	4.40	32	0.75	3.88	107	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים
0.65	4.41	32	0.90	3.70	111	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות
0.57	4.15	32	0.58	3.53	111	ציון כולל

לוח 62: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, לפי ארץ מוצא (תלמידי יא-יב)

אינו יליד הארץ			יליד הארץ			
ס"ת	ממוצע	N	ס"ת	ממוצע	N	
0.65	3.39	23	0.80	3.48	120	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים
0.64	3.83	23	0.78	4.03	120	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים
0.66	3.70	22	0.96	3.90	117	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות
0.47	3.55	23	0.66	3.70	120	ציון כולל

בלוח 63 להלן מופיעה התפלגות שכיחות התשובות לפריטי הסולם.

לוח 63: עמדות תלמידים כלפי לימודי הגיאוגרפיה (תלמידי יא-יב)

עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים	כלל לא חשוב	חשוב במידה מעטה	חשוב במידה בינונית	חשוב במידה רבה	חשוב במידה רבה מאוד	1+2	4+5	N	ממוצע	ס"ת
יש להתעדכן בהתפתחויות האחרונות בתחום הגיאוגרפיה	5.1	7.9	26.4	36.4	24.2	6.5	60.6	138	4.01	0.98
יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים אקטואליים	6.8	14.2	23.3	31.3	24.4	15.6	63.1	141	3.73	1.24
יש ללמוד את מושגי היסוד של שפת הגיאוגרפיה	7.3	20.8	27.0	21.9	23.0	16.9	59.2	142	3.66	1.20
יש ללמוד על ההיבטים החברתיים של הגיאוגרפיה (חברות במקומות שונים בעולם)	3.9	12.3	34.1	34.1	15.6	15.6	55.3	141	3.58	1.09
יש ללמוד על ההיבטים התרבותיים של הגיאוגרפיה (תרבויות במקומות שונים בעולם)	6.2	16.3	28.6	34.3	14.6	17.3	52.5	139	3.53	1.08
יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים הקשורים לפוליטיקה (כמו המאבק על המים)	10.7	19.2	22.6	27.7	19.8	28.8	48.9	139	3.35	1.33
יש ללמוד נושאים מתחום איכות הסביבה	11.4	21.4	27.4	22.2	17.6	21.6	46.8	139	3.35	1.23
יש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (מחשבות על קשרים בין מקומות ואנשים, על מסעות ועוד)	19.3	27.3	23.3	19.3	10.8	37.4	38.1	139	3.03	1.33
יש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים	23.2	24.9	26.4	15.3	10.2	39.4	36.5	137	2.94	1.40
עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים										
יש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל	2.8	2.8	16.2	30.2	48.0	4.9	84.5	142	4.35	0.97
בסה"כ, חשוב ללמוד גיאוגרפיה בבית הספר	3.9	6.2	23.0	31.5	35.4	8.7	72.5	138	4.02	1.05
יש ללמוד על הגיאוגרפיה של המזרח התיכון	2.2	9.5	21.2	42.5	24.6	7.0	73.2	142	3.97	0.98
יש ללמוד על ההיבטים המדעיים של הגיאוגרפיה (אקלים, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה)	7.9	16.3	37.1	24.7	14.0	15.7	60.7	140	3.64	1.11
עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות										
צריך שיהיו סיורים לימודיים רבים	2.8	8.4	12.4	22.5	53.9	6.5	84.9	139	4.43	0.97
יש לשלב אינטרנט בהוראת הגיאוגרפיה	14.2	11.9	16.5	24.4	33.0	15.9	63.0	138	3.75	1.18
צריך לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות בעבודת חקר מעשית	12.4	18.0	25.2	16.9	27.5	30.1	50.0	136	3.40	1.43

מלוח 63 עולה כי העמדות החשובות יותר בעיני התלמידים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") הן שעל התכנית לכלול סיורים לימודיים רבים (כ-85% מהתלמידים), שיש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל (כ-85% מהתלמידים), ושיש להתעדכן בהתפתחויות האחרונות בתחום הגיאוגרפיה (כ-75% מהתלמידים). העמדות החשובות פחות (באופן יחסי) בעיני התלמידים הן שיש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים (כ-37% מהתלמידים) ושיש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (כ-38% מהתלמידים).

ה. הקשר בין משתני הרקע של התלמידים לבין עמדותיהם בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה

הקשר בין משתני הרקע של תלמידי יא-יב (דרגת כיתה, פיקוח, ארץ מוצא) לבין עמדותיהם כלפי לימודי המקצוע נבדק באמצעות ניתוח שונות רב-משתני – MANOVA. בשל המספר הקטן יחסית של תלמידים בכיתות יא-יב המשתייכים לחינוך הממלכתי-דתי לא ניתן היה להקנות משמעות לתוצאות עיבוד זה. לכן צרפנו תלמידים אלה לתלמידי בתי הספר בחינוך הממלכתי, ובדקנו את משתנה הרקע "פיקוח" על שתי קבוצות: החינוך היהודי והחינוך הערבי.

ניתוח השונות הרב-משתני העלה כי קיים קשר מובהק סטטיסטית בין סוג הפיקוח שאליו משתייך בית הספר שבו התלמיד לומד לבין נקיטת עמדות בנוגע ללימודי המקצוע, $Wilks' \Lambda = .824, F(3,135) = 9.606, p < .01$; גודל האפקט של הבדל זה $\eta^2 = .15$. הבדל זה מתייחס לשוני בעמדות התלמידים בנוגע לכל גורמי הסולם. שונות זו נובעת מכך שתלמידים הלומדים בחינוך הערבי ייחסו חשיבות רבה יותר לעמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים, לעמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים, ולעמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות יחסית לתלמידי החינוך היהודי.

לא נמצא קשר מובהק סטטיסטית בין מידת החשיבות שהתלמיד מייחס לעמדות בנושא לימודי המקצוע לבין ארץ המוצא, $Wilks' \Lambda = .991, F(3,135) = 0.392, p > .05$; ודרגת הכיתה, $Wilks' \Lambda = .966, F(3,135) = 1.592, p > .05$.

כדי ללמוד על תוכן הפריטים הספציפיים בתחום עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה בהם נמצא הבדל מובהק בקרב תלמידי יא-יב בעלי משתני רקע שונים ערכנו מבחן t בין קבוצות שונות.

השוואה בין תלמידים בחינוך היהודי ותלמידים בחינוך הערבי (מגמת גיאוגרפיה)

תלמידים במגמת גיאוגרפיה בחינוך הערבי ציינו לגבי עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה כי חשוב ללמוד על הגיאוגרפיה של המזרח התיכון, על ההיבטים המדעיים והחברתיים של הגיאוגרפיה, איכות הסביבה, גיאופוליטיקה והפילוסופיה של הגיאוגרפיה, ואת מושגי היסוד של הגיאוגרפיה יותר מתלמידים בחינוך היהודי. נוסף לזאת ציינו תלמידי מגמת גיאוגרפיה בחינוך הערבי כי חשוב שהתלמידים יתנסו בעבודת חקר מעשית בגיאוגרפיה, שלימודי המקצוע יהיו מעודכנים שישולב אינטרנט בהוראת המקצוע ושיהיו סיורים רבים, יותר מתלמידים בחינוך היהודי. לבסוף, תלמידים במגמת גיאוגרפיה בחינוך הערבי ציינו כי חשוב ללמוד גיאוגרפיה יותר מתלמידים

בחינוך היהודי (ממוצע 3.91 שמשמעותו בין חשיבות בינונית לרבה, לעומת 4.41 שמשמעותו בין חשיבות רבה לרבה מאוד).

השוואה בין תלמידים בחינוך הממלכתי לתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי (מגמת גיאוגרפיה)
 לגבי עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה ציינו תלמידים בחינוך הממלכתי כי חשוב לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות בעבודת חקר מעשית, יותר משצינו זאת תלמידים בחינוך הממלכתי-דתי.

ו. ההיבט הערכי בלימודי הגיאוגרפיה

ו.1. שאלות ערכיות בלימודי הגיאוגרפיה

התלמידים נשאלו אילו שאלות ערכיות מתעוררות בהם בזיקה ללימודי הגיאוגרפיה. בלוח 64 להלן מפורטות מחשבותיהם בנוגע לכך.

לוח 64: שאלות ערכיות בזיקה ללימודי הגיאוגרפיה (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

שאלות ערכיות בזיקה ללימודי הגיאוגרפיה N תשובות = 53, N עונים = 35	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
שאלות מוסריות הנוגעות לכלכלה			54.3
המים וחלוקתם במזה"ת	10	18.9	28.6
היחס בין המדינות המפותחות למתפתחות, כיצד נוצר ההבדל המשמעותי בין העולם המפותח למתפתח	6	11.3	17.1
עוני בעולם	2	3.8	5.7
הגירה בעולם	1	1.9	2.9
שאלות ציוניות ופוליטיות			42.9
גבולות ושטחי מדינת ישראל	4	7.5	11.4
חלוקת האדמות בישראל	4	7.5	11.4
אהבת הארץ	3	5.7	8.6
ייהוד הגליל	3	5.7	8.6
פערים בין יהודים לערבים	2	3.8	5.7
איכות הסביבה			42.9
איכות הסביבה	10	18.9	28.6
בעיית זיהום האוויר בארץ	2	3.8	5.7
מודעות למצב הטבע	2	3.8	5.7
זיהום הקישון	1	1.9	2.9
מלחמות, יחסים בין מדינות			8.6
הסכמי שלום	1	1.9	2.9
יחסים בין מדינות	1	1.9	2.9
יחסי יהודים-ערבים	1	1.9	2.9

מלוח 64 עולה כי לימוד מקצוע הגיאוגרפיה מעורר בתלמידים שאלות מוסריות הנוגעות לכלכלה (כ-54% מהתלמידים), שאלות ציוניות ופוליטיות (כ-43% מהתלמידים), שאלות הנוגעות לאיכות הסביבה (כ-43% מהתלמידים) ושאלות הנוגעות ליחסים בין מדינות (כ-9% מהתלמידים).

2.1. התמודדות עם שאלות ערכיות שעלו בלימודי הגיאוגרפיה

בלוח 65 להלן מופיעות הדרכים שבאמצעותן התלמידים מציעים להתמודד עם השאלות הערכיות שהובאו לעיל.

לוח 65: התמודדות עם שאלות ערכיות שעלו בלימודי הגיאוגרפיה (תלמידי יא-יב)
[שאלה פתוחה]

דרכי התמודדות שעלו בלימודי הגיאוגרפיה	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים	שכיחות
$N = 38$, $N = 31$ עונים			
לימוד הנושא		67.7	
לקיים דו שיח עם מורים ותלמידים מבתי ספר אחרים, להסתכל על הדברים ממבט רחב ומכיוונים שונים, להתייעץ עם אחרים	29.0	23.7	9
ללמוד את הנושא היטב, להבין את השאלות שעל הפרק, להסתכל על הדברים ממבט רחב ולכיוונים שונים.	25.8	21.1	8
להמחיש את הדילמות הערכיות באמצעות צפייה בסרטים הקשורים לנושא, להסביר בצורה שהכי נגישה לתלמידים, הרצאות, המלצות על ספרים	19.4	15.8	6
להוסיף שיעורי גיאוגרפיה, לקיים יותר דיונים	9.7	7.9	3
מעורבות מעשית ורגשית		29	
להזמין לבי"ס נציגים מתחום איכות הסביבה, להיות מעורבים בפרויקטים של איכות הסביבה	9.7	7.9	3
להיות פעילים, להתחיל לבצע את הפתרונות הקיימים	6.5	5.3	2
להסביר שאין מקום כמו ישראל כי מראים לנו שחול"ל זה גן עדן וזה מושך להיות שם. צריכים להפוך אותנו לציונים	6.5	5.3	2
לפנות לעולם שיעשה משהו	3.2	2.6	1
לגבש דעה עצמאית, לקרוא תגר על המורה	3.2	2.6	1
התרחקות		9.7	
אין דרך להתמודד, זה תפקיד המדענים ולא תפקידי, עדיף לא ללמוד גיאוגרפיה	9.7	7.9	3

מלוח 65 עולה כי הצעותיהם של התלמידים בנוגע להתמודדות עם שאלות ערכיות העולות מלימודי הגיאוגרפיה כללו את לימוד הנושא (כ-68% מהתלמידים), מעורבות מעשית ורגשית (כ-29% מהתלמידים) ונקיטה בדרך של התרחקות מהבעיה (כ-10% מהתלמידים).

3.1. היבטים ייחודיים

התלמידים התבקשו להצביע על היבטים ייחודיים של הוראת הגיאוגרפיה, האופייניים לזרם החינוכי שהם משתייכים אליו. תלמיד אחד מהחינוך הממלכתי-דתי ציין את לימוד "הבעיה הדמוגרפית" בנוגע לישראל, ותלמיד אחד מהחינוך הערבי סבור שמאחר שספרי הלימוד אינם

מתורגמים לערבית, הוראת הגיאוגרפיה מחזקת את שליטת התלמידים בשפה העברית. אף לא אחד מן התלמידים ציין שלדעתו קיימת סתירה בין הוראת הגיאוגרפיה לבין הזרם החינוכי שבית הספר משתייך אליו.

ז. שביעות רצון מלימודי הגיאוגרפיה

ז.1. מידת שביעות הרצון מלימודי גיאוגרפיה השנה

בלוח 66 להלן מפורטת מידת שביעות הרצון מלימודי הגיאוגרפיה (השאלון הועבר לקראת סיום שנת הלימודים).

לוח 66: שביעות רצון מלימודי הגיאוגרפיה (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

שביעות רצון $N = 148$	שכיחות	אחוז
כלל לא	4	2.7
במידה מעטה	18	12.2
במידה בינונית	24	16.2
במידה רבה	64	43.2
במידה רבה מאוד	34	23.0
לא ענו על שאלה זו	4	2.7

מלוח 66 עולה כי כ-66% מהתלמידים מרוצים מלימודי הגיאוגרפיה השנה במידה רבה או רבה מאוד.

ז.2. מידת השגת הציפיות מלימודי הגיאוגרפיה

בלוח 67 להלן מפורטת מידת השגת הציפיות שהיו לתלמידים מלימודי המגמה.

לוח 67: השגת הציפיות מלימודים במגמת גיאוגרפיה (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

מידת השגת הציפיות $N = 148$	שכיחות	אחוז
כלל לא	9	6.1
במידה מעטה	9	6.1
במידה בינונית	22	14.9
במידה רבה	52	35.1
במידה רבה מאוד	35	23.6
לא היו לי ציפיות	16	10.8
לא ענו על שאלה זו	5	3.4

מלוח 67 עולה כי כ-59% מהתלמידים ציינו כי ציפיותיהם מן המגמה הוגשמו.

3.ז. המלצה על לימודים במגמת גיאוגרפיה

בלוח 68 להלן מופיעים נימוקי התלמידים לבחירה במגמת גיאוגרפיה.

לוח 68: המלצות התלמידים על לימוד גיאוגרפיה ונימוקיהם (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

המלצות התלמידים ללימוד גיאוגרפיה ונימוקיהם	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 132, N עונים = 93			
אהבה למקצוע: אנו חיים את החומר והנושא, מלהיב ומעניין, מי שלא בוחר – מפסיד! "כף" ומהנה	49	37.1	52.7
דרך מצוינת להשיג חמש יחידות וליהנות מזה, בגרות קלה, אפשר להצליח בהשקעה לא גדולה, אין הרבה עומס, נושא פשוט עם הרבה נקודות, קל יחסית למקצועות אחרים, קליט, כמה שנראה קשה ומשעמם זה לא ככה	38	28.8	40.9
אנו צריכים להכיר את המדינות השכנות ואת המקומות החשובים בעולם, מועיל ללמוד את הנושא, רלוונטי לחיינו ולעולמנו.	25	18.9	26.9
כל אדם צריך לדעת גיאוגרפיה	17	12.9	18.3
אדם שחי בארץ ישראל צריך לדעת את הגיאוגרפיה וההיסטוריה שלה, "כף" ללמוד על הארץ	3	2.3	3.2

מלוח 68 עולה כי כ-53% מהתלמידים שהמליצו על בחירה במגמה ציינו כנימוק לבחירה במגמה את העניין וההנאה שהסב להם הלימוד, כ-41% מהם ציינו שהמקצוע קל וכך גם הבגרות, וכ-27% ציינו כהמלצה להצטרפות למגמה את הצורך להכיר את המדינות השכנות ואת המקומות החשובים בעולם, וכן את הרלוונטיות של המקצוע לחיים.

4.ז. אי המלצה על לימודים במגמת גיאוגרפיה

בלוח 69 להלן מופיעים נימוקי התלמידים נגד בחירה במגמת גיאוגרפיה.

לוח 69: המלצות התלמידים שלא ללמוד גיאוגרפיה ונימוקיהם (תלמידי יא-יב) [שאלה פתוחה]

המלצות התלמידים שלא ללמוד גיאוגרפיה ונימוקיהם	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 16, N עונים = 13			
מקצוע משעמם	9	56.3	69.2
אין אופק מקצועי: מקצועות עיוניים אחרים יותר שימושיים וניתן להרחיבם לאחר סיום בית הספר	4	25	30.8
מקצוע עמוס: הרבה חומר ללמוד – כמעט כמו היסטוריה	3	18.8	23.1

מלוח 69 עולה כי הסיבות שציינו 13 התלמידים שהמליצו שלא לבחור במגמת גיאוגרפיה נוגעות להיותו של המקצוע משעמם (9 תלמידים) נטול אופק מקצועי (4 תלמידים), ומטיל עומס על הלומדים (3 תלמידים).

כלי שלישי: שאלון לתלמידי כיתה י**א. מאפייני המשיבים**

במחקר השתתפו 179 תלמידים בכיתה י.

התפלגות המשיבים לפי סוג פיקוח: 100 (55.9%) תלמידים למדו בחינוך הממלכתי, 43 (24%) למדו בחינוך הערבי ו-36 (20.1%) למדו בחינוך הממלכתי-דתי.

התפלגות המשיבים לפי ארץ מוצא: 152 (84.9%) תלמידים ילידי ישראל ו-27 (15.1%) תלמידים אינם ילידי ישראל.

התפלגות המשיבים לפי ותק בארץ: מתוך התלמידים שאינם ילידי ישראל, תלמיד אחד (3.7%) נמצא בארץ עד שנה, תלמיד אחד (3.7%) נמצא בארץ בין ארבע לשבע שנים ו-25 תלמידים (92.6%) נמצאים בארץ מעל שבע שנים.

ב. חוות דעת על תכנית הלימודים**ב. 1. היבטים אהובים בלימודי הגיאוגרפיה**

בלוח 70 להלן מופיעים ההיבטים האהובים על התלמידים בלימודי הגיאוגרפיה.

לוח 70: היבטים אהובים בלימודי הגיאוגרפיה (תלמידי י) [שאלה פתוחה]

היבטים אהובים בלימודי הגיאוגרפיה			אחוז מתוך העונים	אחוז מתוך התשובות
$N=329$, $N=152$ עונים				
נושאי לימוד אהובים ⁹			92.2	49.9
גיאוגרפיה של המזרח התיכון/ישראל במזרח התיכון: פונדמנטליזם, גיאופוליטיקה של המזה"ת, דמוגרפיה של המזה"ת, נפט, המים במזה"ת, כלכלה במזה"ת, טורקיה, חברה במזה"ת, אקלים במזה"ת, תפרוסת אוכלוסין במזה"ת, גידול טבעי במזה"ת, מבנה הערים במזה"ת, חקירה של ארץ במזה"ת, כלכלת מצרים היום ובעבר, מצרים			50.0	23.1
גיאוגרפיה חבלית: חבלי ארץ ספציפיים, מדינות מתפתחות ומדינות מפותחות			8.6	4.0
אקלים: אטמוספירה, עונות השנה			7.9	3.6
כל נושאי הלימוד אהובים, מרתקים ומעניינים			7.2	3.3
גיאוגרפיה של ארץ ישראל: ארץ ישראל, דמוגרפיה, הגירה, תפרוסת אוכלוסין.			6.6	3.0
גיאוגרפיה פיזית, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה: גיאולוגיה, רעידות אדמה, הרי געש, תהליכי בליה, גשר בין שלוש יבשות, כדור הארץ והשמש, נושאים בגיאוגרפיה פיזית			4.6	2.1
מיומנויות גיאוגרפיות: קווי אורך ורוחב, קנה מידה			2.0	0.9

⁹ מורים שמלמדים בכיתה י בלבד לא לימדו את היחידות גיאוגרפיה חבלית ונושאת. מורים שמלמדים בכיתות י וגם בכיתות יא או יב לימדו נושאים אלה. כלומר לא כל התלמידים "בחרו" את נושאי הלימוד האהובים מאותו "מצאיי".

לוח 70 (המשך)

אחוז מתוך העונים	אחוז התשובות	שכיחות	היבטים אהובים בלימודי הגיאוגרפיה N תשובות = 329, N עונים = 152
13.8	6.4	21	נושא אחר: גלובליזציה, אקטואליה, אמריקניזציה, ניצול ילדים, גיאוגרפיה אנושית
84.3			דרכי הוראה אהובות
46.7	21.6	71	שביעות רצון מן המורה: הסברים טובים ומעמיקים, המורה מלמד מצוין, דרך ההוראה גורמת לי ללמוד יותר
35.5	16.4	54	סרטים ודיונים עליהם
7.2	3.3	11	עבודה עם אטלס ומפות
3.9	1.8	6	הכתבה למחברת ע"י המורה, העתקה מהלוח
3.9	1.8	6	עבודות כיתה, עבודות ספרייה
3.3	1.5	5	עבודות בית
2.6	1.2	4	עבודה בקבוצות לימוד
2.6	1.2	4	דיונים כיתתיים
2.0	0.9	3	סיכומי המורה
2.0	0.9	3	גלישה באינטרנט
2.0	0.9	3	קישור לאקטואליה
1.3	0.6	2	עבודה עם ספר הלימוד
1.3	0.6	2	פעילויות מיוחדות
0.7	0.3	1	הרצאות של מרצי חוץ
0.7	0.3	1	בכל שיעור המורה רושם את "משפט היום" הכולל מסר

מלוח 70 עולה כי כ-92% מהתלמידים ציינו נושאי לימוד אהובים עליהם וכ-84% מהתלמידים ציינו דרכי הוראה אהובות. נושאי הלימוד האהובים על התלמידים היו באופן בולט נושאי הלימוד מתוך "גיאוגרפיה של המזרח התיכון" או הנושא בגרסה החדשה, "ישראל בגיאוגרפיה של המזרח התיכון" (כ-50% מהתלמידים). דרכי ההוראה האהובות שצוינו היו שביעות רצון מדרך ההוראה של המורה לגיאוגרפיה (כ-47% מהתלמידים), וצפייה בסרטים וקיום דיון בעקבותיהם (כ-36% מהתלמידים).

ב.2. היבטים בלתי אהובים בלימודי הגיאוגרפיה

בלוח 71 להלן מופיעים ההיבטים הבלתי אהובים בלימודי המקצוע.

לוח 71: היבטים בלתי אהובים בלימודי הגיאוגרפיה (תלמידי י) [שאלה פתוחה]

היבטים בלתי אהובים בלימודי הגיאוגרפיה			
אחוז מתוך העונים	אחוז מתוך התשובות	שכיחות	N תשובות = 148, N עונים = 96
83.3			נושאים בלתי אהובים
			גיאוגרפיה של המזרח התיכון/ישראל במזרח התיכון:
35.4	23.0	34	גיאופוליטיקה, נפט במזה"ת, המים במזה"ת, כלכלה של המזה"ת, טורקיה, טופוגרפיה של המזה"ת, לימוד על ארצות ערב, קולוניאליזם במזה"ת, נושאים פוליטיים
			גיאוגרפיה פיזית, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה: גיאוגרפיה טבעית, הרי געש, מבנה כדור הארץ, תהליכי בליה, היווצרות רכסי הרים בעולם
10.4	6.8	10	
9.4	6.1	9	אין נושאים שלא אהובים
8.3	5.4	8	אקלים: משקעים
7.3	4.7	7	מיומנויות גיאוגרפיות: קווי אורך ורוחב, קנה מידה, פענוח גרפים, התמצאות באטלס
4.2	2.7	4	גיאוגרפיה של ארץ ישראל: אוכלוסיות, תעשייה בישראל, אחוזי ילודה, תמותה
4.2	2.7	4	גיאוגרפיה חבלית: כלכלה ותעשייה במדינות מפותחות ומתפתחות, מדינות העולם השלישי
3.1	2.0	3	גלובליזציה
2.1	1.4	2	גיאוגרפיה כלכלית: תעשייה, משאבים
1.0	0.7	1	נושאים שלא קשורים אלינו ואל ארץ ישראל
54.2			דרכי הוראה לא אהובות
28.1	18.2	27	העדר פעילות חוץ
14.6	9.5	14	הנושאים מלומדים בצורה שטחית ופשטנית מדי, הרבה חזרות, הרבה הרצאות
13.5	8.8	13	הכתבה, העתקה מהלוח
5.2	3.4	5	עבודות כיתה, עבודה עם דפי עמדה, "עבודות יצירתיות"
4.2	2.7	4	בספר הלימוד יש הרבה טבלאות לא מובנות
2.1	1.4	2	סרטים
1.0	0.7	1	דיונים כיתתיים

מלוח 71 עולה כי כ-83% מהתלמידים ציינו נושאי לימוד מתחום הגיאוגרפיה שאינם אהובים עליהם וכ-54% מהתלמידים ציינו דרכי הוראה שאינן אהובות. הנושא הבלתי אהוב על התלמידים הוא גיאוגרפיה של המזרח התיכון (כ-35% מהתלמידים), מעניין לציין כי נושא זה הוערך כנושא אהוב בקרב כ-50% מהתלמידים בדרגת כיתה זו. דרכי ההוראה הלא אהובות התמקדו בהעדר פעילות חוץ (כ-28% מהתלמידים) בלימוד הנושאים בצורה שטחית ופשטנית מדי, ובריבוי חזרות והרצאות (כ-15% מהתלמידים).

3. הצעות להוספת נושאי לימוד

התלמידים התבקשו להציע נושאי לימוד נוספים ואולם הם כללו בתשובותיהם גם נושאים הנמצאים בתכנית הלימודים. לא השמטנו את הנושאים האלה משום שהם עשויים להוות אינדיקציה לרצון להרחיב נושא מסוים שנלמד בכיתה באופן חלקי, או שלא נלמד כלל (בעקבות בחירה של מורה, ולעתים משום שנושא זה לא נלמד טרם העברת שאלוני המחקר).

בלוח 72 להלן מופיעות הצעות שהעלו התלמידים לגבי הוספת נושאי לימוד.

לוח 72: הצעות להוספת נושאי לימוד (תלמידי י) [שאלה פתוחה]

אחוז מתוך העונים	אחוז מתוך התשובות	שכיחות	הצעות להוספת נושאי לימוד $N=121$, $N=99$ עונים
49.5	40.5	49	ארץ ישראל: ישובים, הטבע, חקלאות, אזורים וגבולות, אופי החיים בארץ, המגזר הערבי, תעשייה, רמת הגולן, העיר שלנו, מעיינות בארץ, לימוד מוחשי של הטבע בארץ באמצעות סיורים וטיולים, הסכסוך הישראלי-ערבי
27.3	22.3	27	מדינות ואזורים: מדינות המזרח הרחוק, מדינות באפריקה, מדינות פרימיטיביות, ארצות הברית, עיראק, אזור הקטבים, יבשת אירופה, היסטוריה של מדינות
17.2	14.0	17	גיאוגרפיה פיזית: רעידות אדמה, הרי געש, היווצרות היבשות, מבנה כדור הארץ, אסטרונומיה, גיאולוגיה, טופוגרפיה, גיאוגרפיה תת-ימית
10.1	8.3	10	גיאוגרפיה אנושית: אורח החיים בארצות שונות, אוכלוסייה בעולם, סיבות לתמותה וילודה בכל יבשת, מחלות וטיפול בחולים בעולם המתפתח, שמירה על איכות הסביבה, תרבויות בעולם, ארכיאולוגיה
8.1	6.6	8	אקלים: עננים, ברקים ורעמים, הסיבות להוריקנים, אטמוספירה, תמונות לוויין
6.1	5.0	6	היבטים פוליטיים: גיאופוליטיקה עולמית, יחסים בין-לאומיים, פוליטיקה ביפן
3.0	2.5	3	מיומנויות גיאוגרפיות: ניווט, התמצאות במפה, התמצאות בעולם
1.0	0.8	1	אקטואליה

מלוח 72 עולה כי כ-50% מהתלמידים מעוניינים בהרחבה והעמקה של לימודי ארץ ישראל, כ-27% מעוניינים ללמוד על מדינות ואזורים בעולם וכ-17% מהתלמידים מבקשים להרחיב את לימודי הגיאוגרפיה הפיזית.

ג. עמדות בנוגע ללימודי גיאוגרפיה**ג.1. חשיבות עמדות שונות בלימודי הגיאוגרפיה בעיני תלמידי י**

שאלון התלמידים כלל 16 פריטים שביטאו עמדות שונות כלפי לימודי הגיאוגרפיה (כמו בשאלון תלמידי יא-יב):

- יש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל.
- יש ללמוד על הגיאוגרפיה של המזרח התיכון.

3. יש ללמוד על ההיבטים המדעיים של הגיאוגרפיה (אקלים, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה).
4. יש ללמוד על ההיבטים החברתיים של הגיאוגרפיה (חברות במקומות שונים בעולם).
5. יש ללמוד על ההיבטים התרבותיים של הגיאוגרפיה (תרבויות במקומות שונים בעולם).
6. יש ללמוד את מושגי היסוד של שפת הגיאוגרפיה.
7. יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים אקטואליים.
8. יש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (מחשבות על קשרים בין מקומות ואנשים, על מסעות ועוד).
9. יש ללמוד נושאים מתחום איכות הסביבה.
10. יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים הקשורים לפוליטיקה (כמו המאבק על המים).
11. צריך שיהיו סיורים לימודיים רבים.
12. צריך לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות בעבודת חקר מעשית.
13. יש להתעדכן בהתפתחויות האחרונות בתחום הגיאוגרפיה.
14. יש לשלב אינטרנט בהוראת הגיאוגרפיה.
15. יש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים.
16. בסך הכול, חשוב ללמוד גיאוגרפיה בבית הספר.

תלמידי כיתות יא-יב התבקשו אף הם, כמו תלמידי כיתה י, לחוות את דעתם בנוגע למידת החשיבות של העמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, לפי אותו מפרט עמדות. התלמידים התבקשו לציין את חשיבותה של כל עמדה בעיניהם בסולם ובו חמש דרגות: (1) העמדה כלל לא חשובה; (2) העמדה חשובה במידה מועטה; (3) העמדה חשובה במידה בינונית; (4) העמדה חשובה במידה רבה; (5) העמדה חשובה במידה רבה מאוד. להלן מובאים העיבודים הסטטיסטיים שנערכו לתשובות ותוצאותיהם.

ג.2. סווג עמדות בזיקה לחשיבותן בעיני התלמידים: ניתוח גורמים

כדי לוודא שניתן להשליך את ההבחנה בין עמדות הנוגעות לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה מורכבים ובסיסיים לנושאים הכוללים יישום והתנסות, ביצענו ניתוח גורמים נפרד גם לתשובות תלמידי כיתה י (ראו נספח ט). מבנה הגורמים שהתקבל כלל שלושה גורמים: (1) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים; (2) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים; (3) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות. מבנה זה היה דומה מאוד בחלוקתו הפנימית לסולם עמדות תלמידי יב. כלומר, ניתן לומר כי תלמידי שתי דרגות הכיתה (תלמידי יא-יב נכללו בקבוצה אחת) תופסים באופן דומה את מבנה לימודי הגיאוגרפיה, כפי שהוא משתקף במבנה "סולם העמדות כלפי לימודי גיאוגרפיה". (ההבדל בין תלמידי יא-יב לבין תלמידי י בא לידי ביטוי באופן שבו הם רואים את העמדות "יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים הקשורים לפוליטיקה (כמו המאבק על המים)" ו-"יש ללמוד נושאים מתחום איכות הסביבה". תלמידי יא-יב התייחסו לנושאים אלה כנושאים מורכבים ואילו תלמידי י התייחסו אליהם כנושאים כלליים).

3.ג. סולם עמדות כלפי לימודי גיאוגרפיה: תיאור הממצאים

כאמור, החשיבות אותה מייחסים התלמידים לעמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה נמדדה באמצעות סולם בעל שלושה רכיבים: (1) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים, (2) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים (3) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות. בלוחות 73-75 להלן מופיעה התפלגות ציוני הסולם לפי רכיביו, בכלל המדגם ולפי מבחר משתני רקע.

לוח 73: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה בכלל המדגם (תלמידי י)

עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים	N	ממוצע	ס"ת
עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים	179	3.23	0.70
עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים	179	3.76	0.75
עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות	178	3.65	0.95
ציון כולל	179	3.45	0.59

הציון הממוצע בסולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה הוא 3.45 (כלומר המידה הממוצעת של חשיבות העמדות הנוגעות לאופי לימודי הגיאוגרפיה בעיני התלמידים בינונית עד רבה). מאחר שלא קיימות בשלב זה נורמות של עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, יש לראות בתוצאות אלה תוצאות יחסיות בלבד. כך, אף שטווח הסולם ידוע (1-5) וגם כיוון שהציון המתקבל ידוע (ככל שהציון גבוה יותר כך גבוהה מידת החשיבות המיוחסת לעמדה זו או אחרת), אין ציון מסוים מגדיר מידת חשיבות גבוהה או נמוכה באופן מוחלט אלא באופן יחסי.

לוח 74: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, לפי פיקוח (תלמידי י)

חינוך ממלכתי			חינוך ממלכתי-דתי		
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
100	3.19	0.67	36	3.17	0.51
100	3.63	0.73	36	3.77	0.61
100	3.45	0.89	36	3.80	0.99
100	3.35	0.58	36	3.44	0.38
ציון כולל			ציון כולל		
חינוך יהודי			חינוך ערבי		
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת
136	3.19	0.63	43	3.37	0.87
136	3.67	0.70	43	4.06	0.85
136	3.54	0.93	42	3.98	0.96
136	3.37	0.53	43	3.67	0.69
136	3.37	0.53	43	3.67	0.69

לוח 75: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, לפי ארץ מוצא (תלמידי י)

אינו יליד הארץ			יליד הארץ			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
3.01	0.68	27	3.27	0.70	152	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים
3.37	0.80	27	3.83	0.73	152	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים
3.33	0.98	27	3.70	0.94	151	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים ישום והתנסות
3.16	0.65	27	3.50	0.56	152	ציון כולל

בלוח 76 להלן מופיעה התפלגות שכיחויות התשובות לפריטי הסולם.

לוח 76: עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה (תלמידי י, באחוזים במעוגל)

ס"ת	ממוצע	N	4+5	1+2	חשוב במידה רבה מאוד (5)	חשוב במידה רבה (4)	חשוב במידה בינונית (3)	חשוב במידה מעטה (2)	כלל לא חשוב (1)	
עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים										
1.08	3.67	178	60.6	12.9	24.2	36.4	26.4	7.9	5.1	יש להתעדכן בהתפתחויות האחרונות בתחום הגיאוגרפיה
1.20	3.52	176	55.7	21.0	24.4	31.3	23.3	14.2	6.8	יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים אקטואליים
1.02	3.45	179	49.7	16.2	15.6	34.1	34.1	12.3	3.9	יש ללמוד על ההיבטים החברתיים של הגיאוגרפיה (חברות במקומות שונים בעולם)
1.10	3.35	178	48.9	22.5	14.6	34.3	28.6	16.3	6.2	יש ללמוד על ההיבטים התרבותיים של הגיאוגרפיה (תרבויות במקומות שונים בעולם)
1.24	3.33	178	44.9	28.1	23.0	21.9	27.0	20.8	7.3	יש ללמוד את מושגי היסוד של שפת הגיאוגרפיה
1.28	3.27	177	47.5	29.9	19.8	27.7	22.6	19.2	10.7	יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים הקשורים לפוליטיקה (כמו המאבק על המים)
1.26	3.13	176	39.8	33.0	17.6	22.2	27.2	21.6	11.4	יש ללמוד נושאים מתחום איכות הסביבה
1.27	2.75	176	30.1	46.6	10.8	19.3	23.3	27.3	19.3	יש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (מחשבות על קשרים בין מקומות ואנשים, על מסעות ועוד)
1.27	2.64	177	25.4	47.9	10.2	15.3	26.6	24.7	23.2	יש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים
עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים										
0.99	4.18	179	78.2	5.6	48.0	30.2	16.2	2.8	2.8	יש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל
1.09	3.88	178	66.9	10.1	35.4	31.5	23.0	6.2	3.9	בסה"כ, חשוב ללמוד גיאוגרפיה בבית הספר

לוח 76 (המשך)

ס"ת	ממוצע	N	4+5	1+2	חשוב במידה רבה מאוד (5)	חשוב במידה רבה (4)	חשוב במידה בינונית (3)	חשוב במידה מעטה (2)	כלל לא חשוב (1)	
1.00	3.78	179	67.0	11.7	24.6	42.5	21.2	9.5	2.2	יש ללמוד על הגיאוגרפיה של המזרח התיכון
1.11	3.78	179	61.4	11.7	24.6	36.8	21.2	9.5	7.9	יש ללמוד על ההיבטים המדעיים של הגיאוגרפיה (אקלים, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה)
עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות										
1.11	4.16	178	76.4	11.2	53.9	22.5	12.4	8.4	2.8	צריך שיהיו סיורים לימודיים רבים
1.42	3.50	176	57.4	26.1	33.0	24.4	16.5	11.9	14.2	יש לשלב אינטרנט בהוראת הגיאוגרפיה
1.37	3.29	178	44.3	30.3	27.4	16.9	25.3	18.0	12.4	צריך לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות בעבודת חקר מעשית

מלוח 76 עולה כי העמדות החשובות ביותר בעיני רוב תלמידי י (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") הן שיש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל (78%) ושיש להרבות בסיורים לימודיים (76%). העמדות הפחות חשובות (באופן יחסי) בעיני התלמידים הן שיש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים (כ-25% מהתלמידים) ושיש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (כ-30% מהתלמידים).

4. הקשר בין משתני הרקע של תלמידי כיתה י לבין עמדותיהם בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה

הקשר בין משתני הרקע של התלמידים (פיקוח, ארץ מוצא) לבין עמדות שהם נוקטים כלפי לימודי הגיאוגרפיה נבדק באמצעות ניתוח שונות רב-משתני – MANOVA. ניתוח השונות הרב-משתני העלה כי קיים קשר מובהק סטטיסטית בין סוג הפיקוח אליו משתייך בית הספר שבו לומד התלמיד (החינוך הממלכתי, החינוך הממלכתי דתי, החינוך הערבי) לבין העמדות שהתלמיד נוקט בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה, $F(3,174) = 4.822$, $p < .01$, Wilks' Lambda = .923; גודל האפקט של הבדל זה $\eta^2 = 0.5$. הבדל זה מתייחס להבדלים בעמדות התלמידים בנוגע לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה בסיסיים ובנוגע לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות. בבדיקת קונטרסטים על פי שפה (Scheffé) נמצא כי שונות זו נובעת מכך שתלמידים הלומדים בחינוך הערבי ייחסו חשיבות רבה יותר לעמדות שצידדו בלימוד נושאים המבטאים תהליכי למידה בסיסיים ובעמדות שצידדו בלימוד הכולל יישום והתנסות יחסית לחשיבות שייחסו לעמדות אלה תלמידים הלומדים בחינוך הממלכתי של המגזר היהודי.

ניתוח השונות הרב-משתני העלה כי נמצא לכאורה קשר מובהק סטטיסטית בין ארץ המוצא של התלמיד לבין מידת החשיבות שהוא מייחס לעמדות שהוצגו בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה, אלא שקשר זה אינו תקף בשל הפער בין מספר העונים המושווים (151 ילידי הארץ לעומת 27 שאינם

ילידי הארץ), אשר אינו "מפוצה" על ידי גודל אפקט "בינוני" לפחות, $Wilks' \Lambda = .939$, $F(3,174) = 3.745, p < .05$.

כדי ללמוד על תוכן הפריטים הספציפיים בתחום העמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה שבהם נמצא הבדל מובהק בקרב תלמידי י בעלי משתני רקע שונים, ערכנו מבחן t בין שתי קבוצות: חינוך יהודי לעומת חינוך ערבי, וחינוך ממלכתי לעומת חינוך ממלכתי-דתי. להלן מופיעים הממצאים.

השוואה בין תלמידים בחינוך היהודי לתלמידים בחינוך הערבי (כיתה י)

תלמידים בכיתה י בחינוך הערבי ציינו לגבי עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה כי חשוב ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל ושל המזרח התיכון, על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה, על איכות הסביבה וגיאופוליטיקה, ועוד ציינו כי חשוב להתנסות בעבודת חקר מעשית, יותר מתלמידים בחינוך היהודי.

השוואה בין תלמידים בחינוך הממלכתי לתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי (כיתה י)

תלמידי י בחינוך הממלכתי ציינו לגבי עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה כי צריך שיהיו סיורים רבים ויש לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות בעבודת חקר מעשית יותר מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי. תלמידי י בחינוך הממלכתי-דתי ציינו לגבי עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה כי יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים אקטואליים.

ד.היבט הערכי בלימודי הגיאוגרפיה

ד.1. שאלות ערכיות בלימודי הגיאוגרפיה

התלמידים נשאלו אילו שאלות ערכיות מתעוררות בהם בזיקה ללימודי הגיאוגרפיה. בלוח 77 להלן מפורטות השאלות הערכיות העולות מלימודי המקצוע.

לוח 77: שאלות ערכיות בלימודי הגיאוגרפיה (תלמידי י) [שאלה פתוחה]

שאלות ערכיות			אחוז מתוך העונים	אחוז מתוך התשובות
N תשובות = 54, N עונים = 50			שכיחות	
שאלות מוסריות הנוגעות לכלכלה			46.0	
שאלות מוסריות כלכליות			18.0	15.0
מעמדות ופערים חברתיים			14.0	11.7
רעב בעולם – כיצד העולם שותק?			10.0	8.3
ניצול אוכלוסיות העולם השלישי			6.0	5.0
פגיעה ברכוש תאגידי ענק – מוסרי?			2.0	1.7

לוח 77 (המשך)

שאלות ערכיות N תשובות = 54, N עונים = 50	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
המצב בארצות המפרץ הפרסי – העשירים עשירים מאוד והעניים עניים מאוד	1	1.7	2.0
שאלות ציוניות ופוליטיות			22.0
שאלות ציוניות ופוליטיות	6	10.0	12.0
מחזק את ערך אהבת הארץ	2	3.3	4.0
בעיית המים בישראל	1	1.7	2.0
ירידה מהארץ	1	1.7	2.0
יש תלמידים שלא רוצים ללמוד על מדינות ערב בשל המצב כיום	1	1.7	2.0
זכויות אדם			22.0
זכויות אדם	3	5.0	6.0
שאלות בנוגע לשוויון בין בני אדם	2	3.3	4.0
כפייה מינית, זנות	2	3.3	4.0
זכויות אדם במדינות פונדמנטליסטיות	1	1.7	2.0
הבורות במזרח התיכון (הזדמנות שווה להשכלה)	1	1.7	2.0
מלחמות, יחסים בין מדינות			10.0
מלחמות	2	3.3	4.0
שאלות אקטואליות של יחסים בין מדינות	2	3.3	4.0
היחסים בין המדינות השונות	1	1.7	2.0
איכות הסביבה			8.0
איכות הסביבה	4	6.7	8.0

מלוח 77 עולה כי לימוד מקצוע הגיאוגרפיה מעורר בתלמידים שאלות מוסריות הנוגעות לכלכלה (כ-45% מהתלמידים), שאלות ציוניות ופוליטיות (כ-22%) ושאלות הנוגעות לזכויות אדם (כ-22%).

2.4. התמודדות עם שאלות ערכיות שעלו מלימודי הגיאוגרפיה

בלוח 78 להלן מופיעות דרכי ההתמודדות שהתלמידים מציעים לבעיות שצוינו לעיל.

לוח 78: התמודדות עם שאלות ערכיות שעלו מלימודי הגיאוגרפיה (תלמידי י) [שאלה פתוחה]

התמודדות עם שאלות ערכיות N תשובות = 44, N עונים = 38	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
לימוד של הנושא			65.8
להמחיש את הדילמות הערכיות באמצעות דיונים בנושא, סרטים, הרצאות, עבודה בזוגות, ספרים מעבר לחומר הלימוד	13	29.5	34.2
לחקור באופן מעמיק את הנושאים הקשורים לשאלות הערכיות והבנת מהותם ומקורם	9	20.5	23.7

לוח 78 (המשך)

התמודדות עם שאלות ערכיות	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
N תשובות = 44, N עונים = 38			
לשאול את המורה לגיאוגרפיה וללמוד מתשובותיו, להסתמך על המורה	3	6.8	7.9
מעורבות מעשית ורגשית			34.2
להציע דרכים לפתרון הבעיות, להתמודד, להיות מעורב ופעיל חברתית	7	15.9	18.4
לנסות להבין את כל הצדדים המעורבים בקונפליקטים ערכיים	3	6.8	7.9
ללמוד את הפרטים ולגבש דעה באופן עצמאי, שהמורה לא יכפה את דעתו	3	6.8	7.9
להפיק לקחים לפעילות בעתיד, לפתח מודעות לדילמות ערכיות	2	4.5	5.3
התרחקות			10.5
להתרחק: לא לפתוח לדיון את הנושא, שכל אחד יחיה עם דעותיו, אין דרך להתמודדות, שאלות פילוסופיות שאין עליהן מענה	4	9.1	10.5

מלוח 78 עולה כי הצעותיהם של התלמידים בנוגע להתמודדות עם שאלות ערכיות העולות בלימודי הגיאוגרפיה כללו את לימוד הנושא (כ-66% מהתלמידים), מעורבות מעשית ורגשית (כ-34% מהתלמידים) או נקיטה בדרך של התרחקות מהבעיה (כ-11% מהתלמידים).

3.4. היבטים ייחודיים בהוראת הגיאוגרפיה

התלמידים התבקשו להצביע על היבטים ייחודיים של הוראת הגיאוגרפיה, האופייניים לזרם החינוכי שהם משתייכים אליו. בלוח 79 להלן מופיעה התפלגות תשובותיהם.

לוח 79: היבטים ייחודיים בלימוד גיאוגרפיה (תלמידי י) [שאלה פתוחה]

היבטים ייחודיים בלימודי גיאוגרפיה	החינוך הממלכתי	החינוך הממלכתי דתי	החינוך הערבי
	$N = 17$	$N = 5$	$N = 8$
דגש על הקשר לארץ	3		
דגש על פתיחות בהוראת המקצוע	13		
התייחסות לאקטואליה	1		
התייחסות לגיאופוליטיקה באמצעות הוראת המקצוע	2		
הלימוד מתאפיין בדעות "שמאלניות"	1		
שילוב גיאוגרפיה ותנ"ך		2	
לימוד על דתות אחרות בהשוואה ליהודים			1
הדרוזים, מורשתם, הכפרים הדרוזיים הנטושים והמוחרבים			7

מלוח 79 עולה כי תלמידי החינוך הממלכתי חשים שבית ספרם מצטיין בפתיחות בנוגע להוראת המקצוע (13 תלמידים), שקיימת התייחסות לפוליטיקה באמצעות הוראת המקצוע (2 תלמידים) שקיימת התייחסות לאקטואליה (תלמיד אחד) ושהלימוד הוא בעל זיקה לדעות "שמאליות" (תלמיד אחד). תלמידי החינוך הממלכתי-דתי סבורים שלימוד הגיאוגרפיה במוסדם מדגיש את הקשר לארץ (3 תלמידים) ומקשר את לימוד הגיאוגרפיה לתנ"ך (2 תלמידים), ותלמידי החינוך הערבי ציינו את העיסוק במורשת הדרוזית כולל נטישת והחרבת כפרים דרוזים (7 תלמידים) ואת הלימוד של דתות אחרות מלבד הדת היהודית במסגרת זו (תלמיד אחד). לשאלה האם קיימת סתירה בין ההיבטים שלעיל לבין הוראת הגיאוגרפיה בבתי ספר המשתייכים לזרם חינוכי שונה, השיב תלמיד אחד מן החינוך הממלכתי-דתי שצריך ללמד נושאים עולמיים ופחות נושאים מקומיים, ותלמיד אחד בחינוך הממלכתי טען את הטענה ההפוכה, שיש ללמוד יותר על ישראל ופחות על העולם.

ה. שביעות רצון מלימודי הגיאוגרפיה

ה.1. חשיבות לימודי הגיאוגרפיה בעיני תלמידי כיתה י והנימוקים לכך

התלמידים התבקשו לחוות את דעתם בנוגע לחשיבות לימוד מקצוע הגיאוגרפיה. התלמידים אף התבקשו לנמק את דעתם. בלוח 80 להלן מוצגת ההתפלגות של דעתם של התלמידים על חשיבות לימוד מקצוע הגיאוגרפיה.

לוח 80: חשיבות לימוד מקצוע הגיאוגרפיה (תלמידי י)

חשיבות לימוד מקצוע הגיאוגרפיה $N = 179$		
שכיחות	אחוז	
157	91.3	כן
9	5.2	לא
6	3.5	חלקי במידה מסוימת, ברמה בסיסית
7	3.9	לא ענו על שאלה זו

מלוח 80 עולה כי כ-91% מהתלמידים סבורים שחשוב ללמוד גיאוגרפיה, לדעת כ-4% מהם חשוב ללמוד גיאוגרפיה במידה מסוימת, ולדעת כ-5% מהתלמידים לא חשוב ללמוד את המקצוע.

בלוח 81 להלן מופיעים נימוקיהם של התלמידים לגבי חשיבות המקצוע.

לוח 81: נימוקים התומכים בלימודי הגיאוגרפיה (תלמידי י)

נימוקים התומכים בלימודי הגיאוגרפיה $N = 125$, עונים = 97	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים
"חשוב לדעת את העולם": דברים המתרחשים, אורחות חיים, התמצאות במה שקורה בטבע, צריך להכיר את הקשרים בין מדינות העולם, מפתח להבנת תהליכים סביבתיים-חברתיים-כלכליים בעולם, נותן פרספקטיבה רחבה על העולם	46	36.8	47.4
מקצוע הגיאוגרפיה מהווה חלק מההשכלה הבסיסית שצריכה להיות לכל אדם	29	23.2	29.9
חשוב להכיר את מה שקורה סביבנו ולהיות מודעים לסביבתנו. רק אם נכיר – נדע לשמור	21	16.8	21.6
צריך להכיר את הארץ והמדינה, ואת סביבתנו	13	10.4	13.4
עבודה עם האטלס עוזרת להתמצא בעולם	7	5.6	7.2
הגיאוגרפיה יכולה להיות מקצוע לעתיד	6	4.8	6.2
המקצוע עוזר לגבש דעה אישית ב"ענייני העולם"	3	2.4	3.1

מלוח 81 עולה כי כ-47% מהתלמידים ציינו כי יש ללמוד גיאוגרפיה משום שיש להכיר את העולם ואת המתרחש בו. כ-30% מהם ציינו כי מקצוע הגיאוגרפיה מהווה חלק מההשכלה הבסיסית שכל אדם צריך לרכוש לעצמו, וכ-22% מהתלמידים ציינו כי לימוד הגיאוגרפיה מרחיב את המודעות לסביבה ולשמירה עליה.

ה.2. מידת שביעות הרצון מלימודי גיאוגרפיה השנה

בלוח 82 להלן מוצגת ההתפלגות של מידת שביעות הרצון מלימודי גיאוגרפיה השנה.

לוח 82: שביעות רצון מלימודי הגיאוגרפיה השנה (תלמידי י)

מרוצה השנה $N = 179$	שכיחות	אחוז
כלל לא	5	2.8
במידה מעטה	9	5.0
במידה בינונית	60	33.5
במידה רבה	67	37.4
במידה רבה מאוד	37	20.7
לא ענו על שאלה זו	1	0.6

מלוח 82 עולה כי כ-58% מהתלמידים היו מרוצים במידה רבה או במידה רבה מאוד מלימודי הגיאוגרפיה בשנת הלימודים הנוכחית.

ה.3. עניין ללמוד במגמת גיאוגרפיה

בלוח 83 להלן מוצגת ההתפלגות של מידת העניין להמשיך בלימודי גיאוגרפיה במסגרת מגמה.

לוח 83: עניין ללמוד במגמת גיאוגרפיה (תלמידי י)

מעוניין להמשיך	$N = 179$	שכיחות	אחוז
כלל לא	26	14.5	
במידה מעטה	30	16.8	
במידה בינונית	39	21.8	
במידה רבה	34	19	
במידה רבה מאוד	28	15.6	
אינני יודע	19	10.6	
לא ענו על שאלה זו	3	1.7	

מלוח 83 עולה כי כ-35% מהתלמידים מעוניינים במידה רבה או במידה רבה מאוד להמשיך בלימודי גיאוגרפיה במסגרת המגמה.

קשרים סטטיסטיים בין שאלונים ומבחר השוואות מן השאלות הפתוחות**א. איחוד שאלוני תלמידי יא-יב ותלמידי כיתה י בנושא עמדות כלפי לימוד הגיאוגרפיה****1. שאלון תלמידים מאוחד: תיאור הממצאים**

בלוחות 84-88 להלן מופיעים ממוצעי סולם העמדות המאוחד בכלל המדגם ולפי משתני רקע.

לוח 84: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, (תלמידי י-יא-יב) בכלל המדגם

ממוצע	N	סטיות
0.74	322	3.33
0.76	322	3.87
0.94	317	3.74
0.62	322	3.55

הציון הממוצע בסולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה הוא 3.55 (כלומר המידה הממוצעת של חשיבות העמדות הנוגעות לאופי לימודי הגיאוגרפיה בעיני התלמידים היא בינונית עד רבה). מאחר שלא קיימות בשלב זה נורמות של עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, יש לראות בתוצאות אלה תוצאות יחסיות בלבד. כך, אף שטווח הסולם ידוע (1-5) ומכיוון שהציון המתקבל ידוע (ככל שהציון גבוה יותר כך גבוהה מידת החשיבות המיוחסת לעמדה זו או אחרת), אין ציון מסוים מגדיר מידת חשיבות גבוהה או נמוכה באופן מוחלט אלא באופן יחסי.

לוח 85: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, לפי דרגת כיתה (תלמידי י-א-יב)

כיתה יא			כיתה יב			כיתה י			
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	
114	3.52	0.78	29	3.22	0.72	179	3.23	0.70	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה מורכבים
114	4.04	0.76	29	3.83	0.74	179	3.76	0.75	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה בסיסיים
110	3.93	0.94	29	3.61	0.82	178	3.65	0.95	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות
114	3.73	0.63	29	3.45	0.60	179	3.45	0.59	ציון כולל

לוח 86: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, לפי פיקוח (תלמידי י-א-יב)

חינוך ממלכתי			חינוך ממלכתי-דתי			
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	
198	3.25	0.69	49	3.23	0.68	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה מורכבים
198	3.77	0.73	49	3.75	0.72	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה בסיסיים
194	3.62	0.89	49	3.59	1.10	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות
198	3.45	0.56	49	3.42	0.58	ציון כולל
חינוך יהודי			חינוך ערבי			
N	ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	
247	3.25	0.68	75	3.62	0.86	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה מורכבים
247	3.77	0.73	75	4.20	0.79	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה בסיסיים
243	3.62	0.93	74	4.17	0.86	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות
247	3.45	0.56	75	3.87	0.68	ציון כולל

לוח 87: ממוצעים וסטיות תקן של ציוני סולם עמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה, לפי ארץ מוצא (תלמידי י-יא-יב)

אינו יליד הארץ			יליד הארץ			
ממוצע	ס"ת	N	ממוצע	ס"ת	N	
3.18	0.69	50	3.36	0.75	272	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה מורכבים
3.58	0.76	50	3.92	0.75	272	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה בסיסיים
3.50	0.86	49	3.79	0.95	268	עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים ישום והתנסות
3.34	0.60	50	3.59	0.61	272	ציון כולל

לוח 88: עמדות תלמידים כלפי לימודי הגיאוגרפיה (תלמידי י-יא-יב)

ממוצע	ס"ת	N	4+5	1+2	חשוב במידה רבה מאוד (5)	חשוב במידה רבה (4)	חשוב במידה בינונית (3)	חשוב במידה מעטה (2)	כלל לא חשוב (1)	
4.25	0.98	321	81.0	5.3	52.7	28.3	13.7	2.2	3.1	יש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל
3.86	0.99	321	69.7	9.7	28.7	41.0	20.6	7.2	2.5	יש ללמוד על הגיאוגרפיה של המזרח התיכון
3.40	1.13	318	48.4	20.4	18.6	29.9	31.1	13.8	6.6	יש ללמוד על ההיבטים המדעיים של הגיאוגרפיה (אקלים, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה)
3.51	1.05	320	52.1	15.9	18.8	33.3	31.9	11.9	4.1	יש ללמוד על ההיבטים החברתיים של הגיאוגרפיה (חברות במקומות שונים בעולם)
3.43	1.10	317	50.6	20.2	17.7	32.9	29.3	15.1	5.0	יש ללמוד על ההיבטים התרבותיים של הגיאוגרפיה (תרבויות במקומות שונים בעולם)
3.47	1.23	320	51.2	23.1	26.2	25.0	25.6	16.3	6.9	יש ללמוד את מושגי היסוד של שפת הגיאוגרפיה
3.62	1.22	317	59.0	18.6	28.7	30.3	22.4	11.0	7.6	יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים אקטואליים
2.87	1.30	315	33.7	42.4	14.0	19.7	23.8	24.7	17.8	יש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (מחשבות על קשרים בין מקומות ואנשים, מסעות ועוד)
3.23	1.25	315	42.9	27.9	18.7	24.1	29.3	16.8	11.1	יש ללמוד נושאים מתחום איכות הסביבה
3.30	1.30	316	48.0	29.4	22.5	25.5	22.5	18.7	10.8	יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים הקשורים לפוליטיקה (כמו המאבק על המים)
4.28	1.06	317	80.2	9.1	59.7	20.5	10.7	6.6	2.5	צריך שיהיו סיורים לימודיים רבים
3.34	1.39	314	46.9	30.3	30.0	16.9	22.9	17.5	12.7	צריך לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות בעבודת חקר מעשית

לוח 88 (המשך)

ס"ת	ממוצע	N	4+5	1+2	חשוב במידה רבה מאוד (5)	חשוב במידה רבה (4)	חשוב במידה בינונית (3)	חשוב במידה מעטה (2)	כלל לא חשוב (1)	
1.05	3.82	316	66.8	10.1	29.1	37.7	23.1	6.0	4.1	יש להתעדכן בהתפתחויות האחרונות בתחום הגיאוגרפיה
1.32	3.61	314	59.8	21.7	33.1	26.7	18.5	11.5	10.2	יש לשלב אינטרנט בהוראת הגיאוגרפיה
1.33	2.77	314	30.3	44.3	13.7	16.6	25.4	22.0	22.3	יש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים
1.07	3.94	316	69.3	9.5	38.0	31.3	21.2	6.0	3.5	בסך הכול חשוב ללמוד גיאוגרפיה בבית הספר

מלוח 88 עולה כי העמדות החשובות ביותר בעיני רוב התלמידים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד" הן שיש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל (81%) ושישי להרבות בסיוורים לימודיים (80%). העמדות החשובות פחות בעיני התלמידים הן שיש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים (כ-30% מהתלמידים) ושיש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (כ-34% מהתלמידים).

א.2. הקשר בין משתני הרקע של כלל התלמידים לבין עמדותיהם בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה

הקשר בין משתני הרקע של התלמידים (פיקוח, כיתה, ארץ מוצא) לבין עמדותיהם כלפי לימודי הגיאוגרפיה נבדק באמצעות ניתוח רב-משתני – MANOVA. ניתוח השונות הרב-משתני העלה כי קיים קשר מובהק סטטיסטית בין סוג הפיקוח שאליו משתייך בית הספר שבו התלמיד לומד (החינוך הממלכתי, החינוך הממלכתי דתי, החינוך הערבי) לבין העמדות שהתלמיד נוקט בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה, $Wilks' \Lambda = .896$, $F(3,313) = 12.108$, $p < .01$; גודל האפקט של הבדל זה $\eta^2 = 0.4$. הבדל זה מתייחס לשוני בעמדות התלמידים בנוגע לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה מורכבים, בסיסיים ובנוגע לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות. בבדיקת קונטרסטים על פי שפה (Scheffé) נמצא כי שונות זו נובעת מכך שתלמידים הלומדים בחינוך הערבי ייחסו חשיבות רבה יותר לעמדות שצידדו בלימוד נושאים המבטאים תהליכי למידה מורכבים ובסיסיים ובעמדות שצידדו בלימוד הכולל יישום והתנסות, יחסית לחשיבות שייחסו לעמדות אלה תלמידים הלומדים בחינוך הממלכתי ובחינוך הממלכתי-דתי.

מלבד זאת, ניתוח השונות הרב-משתני העלה כי נמצא לכאורה קשר מובהק סטטיסטית בין דרגת הכיתה שהתלמיד משתייך אליה (י, יא או יב) לבין עמדותיו לגבי לימודי הגיאוגרפיה, $Wilks' \Lambda = .949$, $F(6,624) = 2.764$, $p < .01$, אלא שקשר זה אינו תקף בשל הפער בין מספר העונים המשווים זה לזה (110 תלמידי כיתות י, 29 תלמידי כיתות יא ו-178 תלמידי כיתות יב) אשר אינו "מפוצה" על ידי גודל אפקט "בינוני" לפחות.

ניתוח השונות הרב משתני גם העלה כי נמצא לכאורה קשר מובהק סטטיסטית בין ארץ המוצא של התלמיד לבין עמדותיו לגבי לימודי הגיאוגרפיה, $Wilks' \Lambda = .972$, $F(3,313) = 3.010$, $p < .05$, אלא שקשר זה אינו תקף בשל הפער בין מספר העונים המשווים זה לזה (268 ילידי הארץ ו-49 שאינם ילידי הארץ) אשר אינו "מפוצה" על ידי גודל אפקט "בינוני" לפחות.

ב. השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה – השוואה בין מורים לתלמידי יא-יב

מורים ותלמידי כיתות יא-יב התבקשו לחוות את דעתם בנוגע להשגת מטרות הוראת המקצוע שסווגו למטרות מתחום הידע הגיאוגרפי ולמטרות מתחום הערכים. ההשוואה נערכה באמצעות מבחן t ומבחן הממוצעים $Cohen's d$ (במבחן זה משתמשים כאשר מספר התצפיות קטן מ-30).

בלוחות 89-92 להלן מופיעה השוואה בין ממוצע ציוני התלמידים לממוצע ציוני המורים בכלל המדגם ולפי פיקוח.

לוח 89: השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה – השוואה בין מורים ותלמידי יא-יב, בכלל המדגם (מבחן t)

תוכן הפריט	ממוצע מורים	סטיית תקן	ממוצע תלמידים	סטיית תקן	t	df
פריטים בהם ממוצע ציוני המורים גבוה מממוצע ציוני התלמידים						
זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי	3.74	0.79	3.43	0.91	-3.07**	273
פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת הידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)	3.75	0.93	3.39	1.20	-2.79**	259
הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן	3.78	0.71	3.51	0.99	-2.60*	251
הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו	3.72	0.85	3.40	0.98	-2.88**	273
פריטים בהם לא נמצא הבדל מובהק בין הקבוצות						
עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה	2.97	1.14	2.89	1.16	-0.56	267
מודעות לממד הגלובאלי והשפעתו על הלוקאלי	3.42	1.04	3.35	1.15	-0.49	273
פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים	3.30	0.85	3.24	1.07	-0.54	255
חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל	3.43	1.06	3.15	1.32	-1.95	254
מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר	3.36	0.88	3.24	1.28	-0.95	242
טיפול המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה	3.35	0.99	3.53	1.19	1.39	262

לוח 89 (המשך)

תוכן הפריט	ממוצע מורים	סטיית תקן	ממוצע תלמידים	סטיית תקן	t	df
השוואה לפי גורמים						
מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי	3.63	0.62	3.39	0.76	-2.93 **	283
מטרות מתחום הערכים	3.27	0.79	3.21	0.97	-0.59	266
השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה	3.49	0.59	3.31	0.75	-2.14 *	264

* $p < .05$ ** $p < .01$

מלוח 89 עולה כי מורים מקנים חשיבות גבוהה יותר מתלמידים למרבית המטרות: זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי, פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד), הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן, הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו. בשאר הפריטים לא נמצא הבדל מובהק בין מורים לתלמידים.

**לוח 90: השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה – השוואה בין מורים ותלמידי יא-יב
בחינוך הממלכתי (מבחן t)**

תוכן הפריט	ממוצע מורים	סטיית תקן	ממוצע תלמידים	סטיית תקן	t	df
פריטים בהם ממוצע ציוני המורים גבוה ממוצע ציוני התלמידים						
הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן	3.85	0.70	3.48	0.92	3.13 **	175
זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי	3.79	0.73	3.43	0.86	3.17 **	184
הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו	3.72	0.87	3.40	0.97	-2.40 *	191
פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)	3.84	0.95	3.24	1.12	-4.05 **	182
פריטים בהם לא נמצא הבדל מובהק בין הקבוצות						
מודעות לממד הגלובאלי והשפעתו על הלוקאלי	3.54	1.04	3.34	1.11	-1.28	187
פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים	3.32	0.89	3.10	1.05	-1.57	188
עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה	2.88	1.12	2.69	1.10	-1.16	181
מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר	3.30	0.87	3.05	1.25	-1.57	164
טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה	3.26	1.00	3.43	1.20	1.05	176
חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל	3.44	1.08	3.09	1.32	-1.96	182

לוח 90 (המשך)

תוכן הפריט	ממוצע מורים	סטיית תקן	ממוצע תלמידים	סטיית תקן	t	df
השוואה לפי גורמים						
מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי	3.69	0.62	3.33	0.71	-3.79 **	196
מטרות מתחום הערכים	3.21	0.80	3.08	0.97	-1.01	194
השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה	3.50	0.59	3.23	0.71	-2.88 **	196

 $p < .05$ * $p < .01$ **

מלוח 90 עולה כי הפריטים בהם ממוצע ציוני המורים גבוה ממוצע ציוני התלמידים הם: הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן, זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו, פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד).

**לוח 91: השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה – השוואה בין מורים ותלמידי יא-יב
בחינוך הממלכתי-דתי**

תוכן הפריט	ממוצע מורים	סטיית תקן	ממוצע תלמידים	סטיית תקן	Cohen's D
חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל	4.57	0.54	3.09	1.76	-1.29
זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי	3.67	0.52	2.92	1.26	-0.85
פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים	3.17	0.75	3.00	1.29	-0.16
הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו	3.50	0.84	3.00	1.41	-0.44
טיפול המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה	3.50	1.05	3.15	1.46	-0.28
הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן	3.71	0.49	3.31	1.44	-0.41
עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה	2.14	1.07	2.50	1.57	-0.48
פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)	3.57	0.79	3.23	1.48	-0.3
מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר	3.17	0.75	3.08	1.66	-0.07
מודעות לממד הגלובאלי והשפעתו על הלוקאלי	3.00	0.58	2.85	1.41	-0.15

לוח 91 (המשך)

תוכן הפריט	ממוצע מורים	סטיית תקן	ממוצע תלמידים	סטיית תקן	Cohen's D
השוואה לפי גורמים					
מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי	3.43	0.50	3.07	1.21	-0.42
מטרות מתחום הערכים	3.62	0.64	2.98	1.35	-0.65
השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה	3.50	0.53	3.02	1.17	-0.56

מלוח 91 עולה כי בחינוך הממלכתי דתי מורים מייחסים חשיבות רבה יותר מתלמידים לחיזוק תחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל. יש לסייג ממצא זה במספר התצפיות הנמוך.

לוח 92: השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה – השוואה בין מורים לתלמידי יא-יב בחינוך הערבי (מבחן t)

תוכן הפריט	ממוצע מורים	סטיית תקן	ממוצע תלמידים	סטיית תקן	t	df
פריטים בהם ממוצע ציוני התלמידים גבוה מממוצע ציוני המורים						
פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים	3.26	0.75	3.72	0.92	*2.20	64
פריטים בהם לא נמצא הבדל מובהק בין הקבוצות						
הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן	3.59	0.74	3.69	1.00	0.46	64
זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי	3.60	0.98	3.63	0.83	0.11	65
הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו	3.74	0.82	3.52	0.85	-1.10	64
טיפול המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה	3.57	0.92	3.97	0.90	1.79	65
חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל	3.18	0.95	3.31	1.20	0.49	63
עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה	3.20	1.21	3.59	0.84	1.56	61
מודעות לממד הגלובלי והשפעתו על הלוקלי	3.15	1.05	3.59	1.13	1.66	64
פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)	3.49	0.85	3.88	1.21	1.53	65
מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר	3.61	0.90	3.87	1.02	1.10	62
השוואה לפי גורמים						
מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי	3.48	0.80	3.67	0.63	1.22	65
מטרות מתחום הערכים	3.39	0.8	3.68	0.64	1.66	65
השגת מטרות הוראת הגיאוגרפיה	3.45	0.63	3.68	0.52	1.61	65

* $p < .05$ ** $p < .01$

מלוח 92 עולה כי בחינוך הערבי, תלמידים מייחסים חשיבות רבה יותר ממורים לפיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית.

ג. מבחר השוואות מן השאלות הפתוחות

לוח 93: היבטים אהובים עיקריים בלימודי הגיאוגרפיה: השוואה בין תלמידי י, תלמידי יא-יב ומורים

שכיחות	אחוז מתוך העונים	
היבטים אהובים עיקריים בלימודי הגיאוגרפיה – תלמידי י $N = 152$		
76	50.0	גיאוגרפיה של המזרח התיכון/ישראל במזרח התיכון: פונדמנטליזם, גיאופוליטיקה של המזה"ת, דמוגרפיה של המזה"ת, נפט, המים במזה"ת, כלכלה במזה"ת, טורקיה, חברה במזה"ת, אקלים במזה"ת, תפוסת אוכלוסין במזה"ת, גידול טבעי במזה"ת, מבנה הערים במזה"ת, חקירה של ארץ במזה"ת, כלכלת מצרים היום ובעבר, מצרים
71	46.7	שביעות רצון מן המורה: הסברים טובים ומעמיקים, המורה מלמד מצוין, דרך ההוראה גורמת לי ללמוד יותר
54	35.5	סרטים ודיונים עליהם
17	11.2	גיאוגרפיה חבלית: חבלי ארץ ספציפיים, מדינות מתפתחות ומדינות מפותחות
21	13.8	נושא אחר: גלובליזציה, אקטואליה, אמריקניזציה, ניצול ילדים, גיאוגרפיה אנושית
היבטים אהובים עיקריים בלימודי הגיאוגרפיה – תלמידי יא-יב $N = 129$		
68	52.7	גיאוגרפיה חבלית: חבלי ארץ ספציפיים, אזורים, מדינות מתפתחות ומדינות מפותחות, עולם שלישי, ארה"ב, ארה"ב הבתר-תעשייתית, כלכלת ארה"ב, אקלים ארה"ב, אזורים בארה"ב, מערב אירופה
66	51.2	טיולים וסיורים גיאוגרפיים (הוזכרו: חיפה, מפעל "עלית" בנצרת, חברת חשמל, הנגב)
54	41.9	המורה מעבירה את החומר בצורה טובה מאד, המורה מהנה, כולם מבנים את החומר, הסברים של המורה, שאלות המורה, לימוד פרונטאלי
25	19.4	גיאוגרפיה של ארץ ישראל: דמוגרפיה, אוכלוסייה, ישובים, כלכלת ישראל, תחבורה בארץ ישראל, יחידות נוף בארץ ישראל, תושבים בארץ ישראל
21	16.3	גיאוגרפיה כלכלית: כלכלה, תחבורה, תעשייה, תעשייה עתירת ידע, מקורות אנרגיה
18	14	גיאוגרפיה פיזית, גיאולוגיה וגיאומורפולוגיה: גיאוגרפיה טבעית (פני השטח), הרי געש, רעידות אדמה, מחצבים
היבטים אהובים עיקריים בלימודי הגיאוגרפיה – מורים $N = 129$		
49	38.0	התכנית טובה, מעניינת ומאתגרת (הוזכרו: המזרח התיכון, ארץ ישראל, עולם שלישי, אנסין)
55	42.6	התכנית רלוונטית לתלמידים (צוינו: ארץ ישראל והמזרח התיכון, גיאוגרפיה אנושית)
39	30.2	התכנית אקטואלית ומעודכנת, מאפשרת קישורים אקטואליים
31	24.0	התכנית מקנה ידע רחב, בינתחומי, מקומי, עולמי

לוח 93 (המשך)

שכיחות	אחוז מתוך העונים	
20	15.5	התכנית ערכית (צוינו: קבלת השונה, קשר לארץ, עיסוק בדילמות ערכיות)
19	14.7	התכנית מגוונת
15	11.6	התכנית בנויה היטב ואינטגרטיבית, מאפשרת צירופים ייחודיים
15	11.6	התכנית מאפשרת הבנת תהליכים גלובליים והשפעות במרחב
14	10.9	התכנית נגישה לקבוצות תלמידים השונים ביכולתם
13	10.1	התכנית מקנה מיומנויות גיאוגרפיות (כגון עבודה עם מפה) ומיומנויות כלליות
13	10.1	התכנית מאפשרת בחירה רחבה

מלוח 93 עולה כי ההיבטים האהובים העיקריים בלימודי הגיאוגרפיה הם נושאים מתחום הגיאוגרפיה של המזרח התיכון (כ-50% מתלמידי י) נושאים מתחום הגיאוגרפיה החבלית וכ-53% מתלמידי יא-יב) והיותה של התכנית מעניינת ומאתגרת (כ-38% מהמורים).

לוח 94: שיקולי בחירה עיקריים במגמת גיאוגרפיה: השוואה בין תלמידי יא-יב ומורים

שכיחות	אחוז מתוך העונים	
שיקולי בחירה עיקריים במגמת גיאוגרפיה – תלמידי יא-יב $N = 127$		
46	36.2	מקצוע שמעניין אותי או שחשבתי שיעניין אותי, מלהיב אותי
31	24.4	אוהב ומעריך את המקצוע
24	18.9	קל ללמידה ביחס למקצועות אחרים, אני קולט את המקצוע מהר
19	15.0	לא בחרתי באופן ישיר- המגמה שבחרתי נסגרה עקב מחסור בתלמידים ונאלצתי לבחור גיאוגרפיה, במב"ר לומדים גיאוגרפיה
16	12.6	נסיבות אישיות: עזבתי את המגמה הקודמת, קיבלתי המלצה, לא היה מגוון רחב לכן בחרתי כך
13	10.2	המורה, אווירה טובה, במגמה משקיעים בדך
שיקולי בחירה עיקריים במגמת גיאוגרפיה – מורים $N = 139$		
69	49.6	לגיאוגרפיה דימוי של מקצוע קל
64	46.0	התלמידים מגלים עניין בנושאי ההוראה
29	20.9	שיעור הצלחה גבוה בבחינת הבגרות
21	15.1	איכות ההוראה

מלוח 94 עולה כי שיקול הבחירה העיקרי במגמת גיאוגרפיה לדעת התלמידים הוא ציפייה לעניין (כ-36% מתלמידי המגמה) ושיקול הבחינה העיקרי לדעת המורים הוא דימויו הקל של המקצוע (כ-50% מהמורים).

**לוח 95: היבטים בלתי-אהובים עיקריים בלימודי הגיאוגרפיה:
השוואה בין תלמידי י, יא-יב, ומורים**

שכיחות	אחוז מתוך העונים	
היבטים בלתי-אהובים עיקריים בלימודי הגיאוגרפיה – תלמידי י $N = 96$		
34	35.4	גיאוגרפיה של המזרח התיכון/ישראל במזרח התיכון: גיאופוליטיקה, נפט במזה"ת, המים במזה"ת, כלכלה של המזה"ת, טורקיה, טופוגרפיה של המזה"ת, לימוד על ארצות ערב, קולוניאליזם במזה"ת, נושאים פוליטיים
27	28.1	אין פעילות חוץ וחבל
14	14.6	הנושאים מלומדים בצורה שטחית ופשטנית מדי, הרבה חזרות, הרבה הרצאות
13	13.5	הכתבה, העתקה מהלוח
היבטים בלתי אהובים בלימודי הגיאוגרפיה – תלמידי יא-יב $N = 101$		
27	26.7	גיאוגרפיה חבלית: מדינות מתפתחות ומדינות מפותחות, ארה"ב, ארה"ב הבתר-תעשייתית, שכבות גיאולוגיות של ארה"ב, מערב אירופה
26	25.7	גיאוגרפיה כלכלית: כלכלה, תחבורה, חקלאות, מסחר, תעשייה, תעסוקה, חומרי גלם ומיקום תעשיות, חקלאות בעולם השלישי
14	13.9	גיאוגרפיה של ארץ ישראל: הגירה, תפרוסת אוכלוסין, אוכלוסייה, ישובים
12	11.9	הכתבה
11	10.9	מיעוט סיורים ופעולות חוץ
היבטים בלתי אהובים (טעוני שיפור) בלימודי הגיאוגרפיה – מורים $N = 85$		
20	23.5	התוכנית אינה מעוררת עניין בתלמידים בהתייחס לתכנים (הוזכרו): גיאוגרפיה עירונית, ארץ ישראל, רקע היסטורי, גיאופוליטיקה, אנסין ולרצף ההוראה
14	16.5	חסרה העמקה בהקניית היבטים יישומיים של המקצוע: מיומנויות גיאוגרפיות (כמו שימוש במפה) ומיומנויות חקר בנושאים גיאוגרפיים
14	16.5	התכנית עמוסה מדי, הוראתה אינה אפשרית במסגרת השעות המוקצות להוראת המקצוע
11	12.9	התכנית מיושנת ולא רלוונטית (הודגש: עולם שלישי)
10	11.8	התכנית סובלת מהעדר מיקוד ולכידות: חסרה זיקה בין נושאים שונים וחסרה זיקה בין תת נושאים של אותו נושא

מלוח 95 עולה כי ההיבטים הבלתי אהובים בלימודי הגיאוגרפיה הם נושאי לימוד מתוך גיאוגרפיה של המזרח התיכון (כ-35% מתלמידי י; השווה ללוח 93), נושאי לימוד מתוך גיאוגרפיה חבלית (כ-27% מתלמידי יא-יב) והעדר עניין בתוכני הלימוד וברצף ההוראה בקרב התלמידים (כ-24% מהמורים).

לוח 96: הצעות לתוספת נושאי לימוד: תלמידי י, יא-יב ומורים

שכיחות	אחוז מתוך העונים	
הצעות לתוספת נושאי לימוד- תלמידים י N = 99		
49	49.5	ארץ ישראל: ישובים, הטבע, חקלאות, אזורים וגבולות, אופי החיים בארץ, המגזר הערבי, תעשייה, רמת הגולן, העיר שלנו, מעיינות בארץ. לימוד מוחשי של הטבע בארץ באמצעות סיורים וטיולים, הסכסוך הישראלי-ערבי
27	27.3	מדינות ואזורים: מדינות המזרח הרחוק, מדינות באפריקה, מדינות פרימיטיביות, ארצות הברית, עיראק, אזור הקטבים, יבשת אירופה, היסטוריה של מדינות
17	17.2	גיאוגרפיה פיזית: רעידות אדמה, הרי געש, היווצרות היבשות, מבנה כדור הארץ, אסטרונומיה, גיאולוגיה, טופוגרפיה, גיאוגרפיה תת-ימית
10	10.1	גיאוגרפיה אנושית: אורח החיים בארצות שונות, אוכלוסייה בעולם, סיבות לתמותה וילודה בכל יבשת, מחלות וטיפול בחולים בעולם המתפתח, שמירה על איכות הסביבה, תרבויות בעולם, ארכיאולוגיה
הצעות לתוספת נושאי לימוד- תלמידים יא-יב N = 67		
31	46.3	גיאוגרפיה פיזית: אוקיינוגרפיה, הרי געש, לוחות יבשתיים, גיאומורפולוגיה, ימים בעולם, אוצרות טבע, איים בעולם, אסונות טבע, גיאוגרפיה תת-ימית, אסטרונומיה, החלל החיצון
21	31.3	ארץ ישראל: מאפיינים דמוגרפים של תושבי המדינה, הכלכלה במדינת ישראל כיום, המים בישראל, מישור החוף, החרמון, הנגב
10	14.9	מדינות ואזורים: דרום אמריקה, ברזיל, אפריקה הצפונית, תוניס ואלג'יריה, רוסיה, ארצות אירופה, האזור הטרופי, אירופה, אוסטרליה
8	11.9	גיאוגרפיה אנושית: תרבויות שונות ומנהגים, דתות, שמירה על איכות הסביבה, כלכלה בעולם
הצעות לתוספת נושאי לימוד – מורים N = 59		
20	33.9	איכות הסביבה
10	16.9	תוספת מדינות: אמריקה הדרומית, מזרח אסיה, סין, יפן, מזרח אפריקה, ברה"מ לשעבר, צפון אפריקה, פקיסטן ואפגניסטן, מדינות בעולם השלישי, מדינות המפרץ
8	13.6	קונפליקטים גיאוגרפיים (דמוגרפיה, שימושי קרקע), יחסים בינלאומיים ומשברים ביחסים, גיאופוליטיקה
6	10.2	אקטואליה: חשיפה לאקטואליה, ניתוח אירועים מהעולם בהקשר הגיאוגרפי

מלוח 96 עולה כי תוספת נושאי הלימוד המוצעים לתכנית הקיימת הם בתחום התוכן של ארץ ישראל (כ-50% מתלמידי י) – בתחום הגיאוגרפיה הפיזית (כ-46% מתלמידי יא-יב) ובתחום איכות הסביבה (כ-34% מהמורים).

לוח 97: שאלות ערכיות בלימודי הגיאוגרפיה: השוואה בין תלמידי י לתלמידי יא-יב

שכית	שכיחות	אחוז מתוך העונים
שאלות ערכיות בלימודי הגיאוגרפיה – תלמידי י $N = 50$		
שאלות מוסריות כלכליות	9	18.0
מעמדות ופערים חברתיים	7	14.0
שאלות ציוניות ופוליטיות	6	12.0
רעב בעולם- כיצד העולם שותק?	5	10.0
איכות הסביבה	4	8.0
ניצול אוכלוסיות העולם השלישי	3	6.0
זכויות אדם	3	6.0
מחזק את ערך אהבת הארץ	2	4.0
מלחמות	2	4.0
שאלות אקטואליות של יחסים בין מדינות	2	4.0
שאלות בנוגע לשוויון בין בני אדם	2	4.0
כפייה מינית, זנות	2	4.0
פגיעה ברכוש תאגידי ענק- מוסרי?	1	2.0
המצב בארצות המפרץ הפרסי- העשירים עשירים מאוד והעניים עניים מאוד	1	2.0
בעיית המים בישראל	1	2.0
ירידה מהארץ	1	2.0
יש תלמידים שלא רוצים ללמוד על מדינות ערב בשל המצב כיום	1	2.0
היחסים בין המדינות השונות	1	2.0
זכויות אדם במדינות פונדמנטליסטיות	1	2.0
הבורות במזרח התיכון (הזדמנות שווה להשכלה)	1	2.0
שאלות ערכיות בלימודי הגיאוגרפיה – תלמידי יא-יב $N = 35$		
המים וחלוקתם במזה"ת	10	28.6
איכות הסביבה	10	28.6
היחס בין המדינות המפותחות למתפתחות, כיצד נוצר ההבדל המשמעותי בין העולם המפותח למתפתח	6	17.1
גבולות ושטחי מדינת ישראל	4	11.4
חלוקת האדמות בישראל	4	11.4
אהבת הארץ	3	8.6
ייחוד הגליל	3	8.6
עוני בעולם	2	5.7
פערים בין יהודים לערבים	2	5.7
בעיית זיהום האוויר בארץ	2	5.7
מודעות למצב הטבע	2	5.7

לוח 97 (המשך)

שכיחות	אחוז מתוך העונים	
1	2.9	זיהום הקישון
1	2.9	הסכמי שלום
1	2.9	יחסים בין מדינות
1	2.9	ההגירה בעולם
1	2.9	יחסי יהודים-ערבים

מלוח 97 עולה כי בזיקה לשאלות ערכיות שמעוררים לימודי המקצוע, תלמידי י מתעניינים בעיקר בשאלות מוסריות-כלכליות (כ-18% מתוכם) ותלמידי יא-יב מתעניינים בנושא הספציפי של חלוקת המים במזה"ת (כ-29% מהם).

לוח 98: התמודדות עם שאלות ערכיות שעלו מלימודי הגיאוגרפיה: השוואה בין תלמידי י, יא-יב

שכיחות	אחוז מתוך העונים	
התמודדות עם שאלות ערכיות – תלמידי י $N = 38$		
13	34.2	להמחיש את הדילמות הערכיות באמצעות דיונים בנושא, סרטים, הרצאות, עבודה בזוגות, ספרים מעבר לחומר הלימוד
9	23.7	לחקור באופן מעמיק את הנושאים הקשורים לשאלות הערכיות והבנת מהותם ומקורם
7	18.4	להציע דרכים לפתרון הבעיות, להתמודד, להיות מעורב ופעיל חברתית
3	7.9	לנסות להבין את כל הצדדים המעורבים בקונפליקטים ערכיים
4	10.5	להתרחק: לא לפתוח לדיון את הנושא, שכל אחד יחיה עם דעותיו, אין דרך להתמודדות, שאלות פילוסופיות שאין עליהן מענה
3	7.9	לשאול את המורה לגיאוגרפיה וללמוד מתשובותיו, להסתמך על המורה
3	7.9	ללמוד את הפרטים ולגבש דעה באופן עצמאי, שהמורה לא יכפה את דעתו
2	5.3	להפיק לקחים לפעילות בעתיד, לפתח מודעות לדילמות ערכיות
התמודדות עם שאלות ערכיות – תלמידי יא-יב $N = 31$		
9	29.0	לקיים דו שיח עם מורים ותלמידים מבתי-ספר אחרים, להסתכל על הדברים ממבט רחב ומכיוונים שונים, להתייעץ עם אחרים
8	25.8	ללמוד את הנושא היטב, להבין את השאלות שעל הפרק, להסתכל על הדברים ממבט רחב ולכיוונים שונים
6	19.4	להמחיש את הדילמות הערכיות באמצעות צפייה בסרטים הקשורים לנושא, להסביר בצורה שהכי נגישה לתלמידים, הרצאות, המלצות על ספרים
3	9.7	להוסיף שיעורי גיאוגרפיה, לקיים יותר דיונים
3	9.7	להזמין לבי"ס נציגים מתחום איכות הסביבה, להיות מעורבים בפרויקטים של איכות הסביבה
3	9.7	אין דרך להתמודד, זה תפקיד המדענים- לא תפקידי, לא ללמוד לא ללמוד גיאוגרפיה
2	6.5	להיות פעילים, להתחיל לבצע את הפתרונות הקיימים
2	6.5	להסביר שאין מקום כמו ישראל כי מראים לנו שחז"ל זה גן עדן וזה מושך להיות שם. צריכים להפוך אותנו לציונים
1	3.2	לפנות לעולם שיעשה משהו
1	3.2	לגבש דעה עצמאית, לקרוא תגר על המורה

מלוח 98 עולה כי תלמידי י סבורים כי יש להתמודד עם דילמות ערכיות המתעוררות בזיקה לשיעורי גיאוגרפיה, באמצעות המחשת הדילמות התדיינות כיתתית ופעילות חוץ-קוריקולארית (כ-34% מתוכם). תלמידי יא-יב סבורים כי נכון לקיים בהקשר זה דו-שיח עם מורים ותלמידים מבתי ספר אחרים ולרכוש פרספקטיבה רחבה על הנושאים הערכיים (כ-29% מהם).

כלי רביעי: ביקורים בבתי ספר

במסגרת המחקר ביקרנו בשמונה בתי ספר שהומלצו על ידי המפמ"ר כבתי ספר פעילים בתחום הגיאוגרפיה. ביקרנו בשלושה בתי ספר בחינוך הממלכתי, בשלושה בתי ספר בחינוך המלכתי-דתי ובשני בתי ספר בחינוך הערבי.¹⁰

מה נעשה כיום בתחום הגיאוגרפיה בבית הספר (היקף הוראה, גודל כיתות, מגמה)? מהו היקף הלימודים הפורמליים והפעילות הלא פורמלית (פעילות מחוץ לכיתה)?

ברוב בתי הספר (לעיתים למעט כיתת מב"ר) מקצוע הגיאוגרפיה הינו מקצוע חובה בכיתה י (שעתיים עד שלוש בשבוע). במעבר לכיתה יא נעשית בחירה במגמות, ביניהן גיאוגרפיה, בהכוונת מורים, יועצים ורכזי המגמות. מגמת הגיאוגרפיה פועלת ככיתה נפרדת, או משולבת עם מקצועות נוספים (בדרך כלל יש בין כיתה אחת לשתיים במקצוע). נושאי הלימוד: ארץ ישראל, ארצות הברית, גיאומורפולוגיה, אנסין, גיאולוגיה, אקלים, ישובים במרחב, ירושלים ויו"ש, אנשים במרחב, אזור הנגב, אירופה, גיאוגרפיה כלכלית, עבודה עם אטלס.

יעדי סיורים הנערכים במסגרת המגמה: רמת הגולן, תמנע, מפעלי ים המלח, המכתש הגדול, צריף בן-גוריון, עין-נטיפים, חדרה (תחנת הכוח), תל אביב-יפו (התפתחות העיר למטרופולין), סיור בנושא מים והתיישבות בגליל, כביש מספר 6 (חינוך ממ"ד), נתב"ג (חינוך ממ"ד), חיפה – הנמל ואזור התעשייה (חינוך ממ"ד).

בבתי ספר רבים נעשה שימוש בסרטים כאמצעי הוראה, למשל סרטים על תופעות גיאוגרפיות, הגירה, המזרח הרחוק ותעשיית השוקולד ב"עלית". במספר בתי ספר צוין שימוש באינטרנט לשם איסוף חומר וכתבות, בניית אתר בנושא גיאוגרפיה ובניית מצגות.

דוגמאות לפעילות לא פורמלית:

- שילוב גיאוגרפיה ותיאטרון: המחזות קטעים על-אודות עיר המגורים של התלמידים בתקופות שונות לאורך ההיסטוריה, בשילוב סיורים בנקודות מפתח היסטוריות בעיר.
- "עירוטופ": עבודה של יחידת לימוד אחת בנושא גיאוגרפיה עירונית שנעשתה במועצה לארץ ישראל יפה בתל אביב (חינוך ממ"ד). חיבור שאלון בנושא סביבה והפצתו, ועיבוד נתונים באמצעות תוכנת אקסל (חינוך ממ"ד).
- שיעורים המועברים במעבדה לזיהוי סלעים (חינוך ערבי).

¹⁰ אם לא צוין אחרת, הציטוטים הם מבתי ספר המשתייכים לחינוך הממלכתי.

- הקמת מחלקה ערבית בחברה להגנת הטבע (חינוך ערבי) – איתור מורים מוכשרים בתחומי הגיאוגרפיה, ההיסטוריה והארכיאולוגיה, לשם בניית השתלמות עם משרד החינוך. עריכת טיולים המדגישים את הקשר הרגשי לארץ ישראל, כולל טיולי מורשת (ביקור בצריף בן-גוריון).

מורים רבים ציינו רצון ליזום פרויקטים ייחודיים שאינם מיושם עקב מגבלות תקציב ושעות.

באיזה אופן משתלב לימוד הגיאוגרפיה עם מקצועות אחרים? עד כמה הגיאוגרפיה דומיננטית בשילובים אלה? מהי גישת בית הספר להוראת המקצוע?

בחלק מבתי הספר הבהירו המרואיינים כי גישת בית הספר אינה אינטר-דיסציפלינארית מובהקת, ולכן אין שילוב מתוכנן או מכוון עם מקצועות אחרים. עם זאת, מקצוע הגיאוגרפיה מוגדר על ידם כרב-תחומי מטבעו, ולכן הוא רלוונטי למקצועות רבים כגון היסטוריה, יהדות, אקטואליה, איכות הסביבה, ארכיאולוגיה, אקלים, כימיה, ביולוגיה ופיזיקה. כמו כן נעשה ניסיון להקנות למקצוע פן יישומי באמצעות צירוף אנשי מקצוע (מתכנן ערים, רכז קיבוץ, מטאורולוג) כשותפים לסיורים.

יחד עם זאת, ישנם בתי ספר שבהם מקצוע הגיאוגרפיה משולב במכוון בתחומי לימוד אחרים, כגון תנ"ך (ירושלים לאורך הדורות), אקטואליה (משק המים, אסונות טבע, עולם שלישי) והיסטוריה (מיפוי שטחים שבהם התרחשו אירועים היסטוריים) (חינוך ממ"ד). בבית ספר מקיף שפרעם (חינוך ערבי) לימוד הגיאוגרפיה משולב עם תחומי התיירות (מאפיינים תיירותיים ודתות) לימודי מורשת, ציונות ומולדת (היבט פיזי, היסטורי ואנושי, תולדות היהדות).

מורה אחת ציינה שמאפיין הרב-תחומיות של הגיאוגרפיה לעיתים "מפיל בין הכיסאות", מפני שנכללים במקצוע תחומים רבים מדי. עוד נאמר שנושאי לימוד מסורתיים של הגיאוגרפיה השתלבו בתכניות לימודים אחרות, כגון מדעים, ולכן תכנית הלימודים בגיאוגרפיה עוסקת בעיקר בגיאוגרפיה אנושית.

מה דעתך על תכנית הלימודים ועל הדרך ליישמה?

מרואיינים רבים ציינו לטובה את הגיוון בתכנית וטווח הבחירה הרחב הקיים בין נושאי הלימוד: "כל מורה יכול למצוא את הנושא אליו הוא מתחבר", וכמו כן ציינו לטובה כי מתאפשר במסגרת הוראת מקצוע הגיאוגרפיה ללמד נושאים עכשוויים יותר כמו דמוגרפיה, גיאוגרפיה כלכלית, תעשיות וחברות רב-לאומיות. מורים מציינים שקל להתחבר לנושאים כלליים יותר. צוין שבתכנית כמו שהיא ניתן לשלב אקטואליה וכן שהתלמידים רוכשים ידע נרחב על-אודות המתרחש בעולם כולו. חלקים ספציפיים בתכנית צוינו לטובה, ביניהם הקניית מושגי יסוד הרלוונטית לכל התחומים. בנוסף, חיבור נושא הגיאוגרפיה האנושית עם גיאוגרפיה פיזית הוגדר כ"מצויין". במגזר הערבי הובעה הערכה לכך שאותה תכנית נלמדת בשני המגזרים. כמעט כל המרואיינים ציינו לטובה את הספר "תמורות בגיאוגרפיה של המזרח התיכון" מאת ארנון סופר.

בין היתר צוין לגבי הספר שהוא "תוקף גם בעיות ערביות", וכן שהוא "ספר שחייבים ללמד על-פיו" (חינוך ממ"ד).

הביקורת על התכנית נבעה בעיקר מאי שביעות הרצון מהספרים הקיימים, ומהמחסור בספרים בנושאים מסוימים. ספרים שצוינו כישנים ולא עדכניים הם ספרים בנושאי גיאוגרפיה עירונית וגיאוגרפיה של ארצות הברית. התחומים בהם עלתה בעיית המחסור בספר לימוד הם ארץ ישראל וגיאוגרפיה פיזית. מרואיינים רבים הסבירו שבעיית ספרי הלימוד הופכת קריטית לקראת בחינת הבגרות, והעלו את הצורך בסטנדרטיזציה של ספרי הלימוד. מנכ"ל מקיף שפרעם ציין שהמגזר היהודי נהנה מיותר ספרות ומקורות. המנכ"ל, יחד עם מורים אחרים, תרגם את "גיאוגרפיה של המזה"ת" של ארנון סופר לערבית. מורה אחר אמר כי "האקטואליה משיגה את הספרים והמפות, הנתונים לא עדכניים, וכי יש ללמד דברים אמיתיים". מורים מהמגזר הערבי התלוננו בנוגע למחסור בספרי לימוד בערבית, תרגומים לא טובים של הספרים הקיימים ואי-התייחסות למגזר הערבי בספרי הלימוד.

בנושא בחינות הבגרות, הועלתה הבעיה כי השאלות בבגרות הן ספציפיות למקרים, למשל שאלה בנושא כביש שש, אבל אין במסגרת התכנית הקניית כלים לניתוח מקרה.

מספר מרואיינים התייחסו למבנה התכנית ולתכנים ספציפיים: מורה אחד טען שחלוקת תכנית הלימודים לחבליית ונושאים אינה מוצדקת. לדעתו, יש לבנות תכנית שתשלב נושאים ולא תפריד. מורה אחר טען שניתן להוסיף חבלים אחרים, כגון אפריקה וקו המשווה, וכן את נושא תכנון הערים, אשר לטענת המורה תלמידים כלל אינם מודעים לקיומו. מורה במקיף שפרעם טען שנושא הערבים בישראל נוגע בגיאוגרפיה של ארץ ישראל מנקודת מבט יהודית, והציע ללמד נושא זה מנקודת המבט הערבית. כמו כן הציע לשלב מאמרי מקור של סופרים ערבים, ולא רק תרגומים.

חסרון אחר שהועלה הינו העובדה שתלמידים מגיעים לכיתה י עם רמות שונות של ידע, ולעיתים ברשותם ידע דל מאוד בנושאים גיאוגרפיים. מורים נאלצים להקדיש זמן ניכר להוראת מושגים בסיסיים כדי להגיע לנקודת התחלה אחידה, לפני שאפשר להתחיל בהוראת התכנית עצמה.

מורה אחרת העלתה כבעיה את העובדה שגיאוגרפיה אינה נחשבת מקצוע מדעי. ישנם בתי ספר בהם התלמידים חייבים להבחין במקצוע מדעי על מנת להיות זכאים לתעודת בגרות, ולכן תלמידי גיאוגרפיה נאלצים להוסיף מקצוע מדעי, דבר שמקשה עליהם.

מה חשוב/תורם בלימודי הגיאוגרפיה? מה לימודי הגיאוגרפיה תורמים לתלמיד כאדם?

כל המרואיינים ציינו את העובדה שלימודי הגיאוגרפיה מקנים ידע כללי נרחב. כמו כן, לימודי הגיאוגרפיה אופיינו כבעלי זיקה קרובה לנושאים אקטואליים יומיומיים, כגון דמוגרפיה וכלכלה. התלמידים קושרים את הנלמד לחייהם-שלהם, למשל בנושאי גבולות ומלחמות. התלמידים

לומדים לזהות סדר התרחשויות והתפתחות תהליכים. בהתייחס לנושא לימודי ארץ ישראל, צוין שהוראת הנושא נתנה הזדמנות לשוחח על היסטוריה, ציונות ודת (חינוך ממ"ד). עוד נאמר כי התלמידים לומדים הסתכלות ביקורתית: "התלמידים מקבלים כלים להיות אזרחי העולם הגדול- הכפר הגלובלי הקטן" (חינוך ממ"ד).

מהם הקשיים בהוראת המקצוע?

מרואיינים רבים העלו את הסטיגמה הבעייתית שהתפתחה בנוגע למקצוע הגיאוגרפיה. המקצוע נתפס בקרב תלמידים כ"קל", כמקצוע המיועד לתלמידים חלשים, ולכן נוצרת התחושה שתלמידים רבים לומדים את המקצוע בליט ברירה. דבר זה מאלץ את המורה להתמודד עם תלמידים חלשים רבים, עם בעיות משמעת, ועם קשיי למידה. עם זאת, ישנם מורים שאמרו שהמקצוע אכן קל מאחרים, ושהם מנצלים מאפיין זה על מנת "לשווק" את מגמת הגיאוגרפיה. מורים אלו יצרו צוות מורים מבוסס ו"קנאי למקצוע" שאינו מוכן לקיצוץ בשעות ובהיקף חומר הלימוד.

מרואיינים רבים העלו בעיות טכניות הקשורות בהוראת המקצוע. בעיות אלו נגעו בעיקר לציוד חסר: שקפים, ויאוגרף, וידאו, מחשב וחיבור לאינטרנט צוין שבקרב אוכלוסיות מחתך סוציו-אקונומי נמוך אין אוריינות מחשב כלל, (חינוך ממ"ד). מספר מורים הזכירו את הקושי בהקניית מושגי יסוד, הן בשל הגיל הצעיר של התלמידים, והן משום שהמושגים מופשטים ולא ברורים, מעין "שפה" חדשה.

האם מיושם חינוך ערכי באמצעות הוראת המקצוע?

התלמידים לומדים להכיר ולהאזין את הטבע ואת סביבת מחייתם (חינוך ערבי). הם נעשים מודעים להבדלים בין מדינות מתפתחות למפותחות, מודעים לצורך בחסכון במים, לאקולוגיה, לפיתוח מול שימור. לעיתים הדיון בנושאים האקטואליים כגון ההתיישבות וסלילת כביש מספר 6 מעלה חילוקי דעות פוליטיים. חילוקי דעות כאלו מאפשרים למורים לחנך לאיסוף מידע לפני גיבוש דעה, למודעות מרחבית ולביקורתיות.

מה ראוי שילמדו במקצוע זה? לאן אתם מציעים להתרחב? מה מיותר?

המרואיינים מציעים להוסיף את הנושאים הבאים: אקטואליה, יחסי ישראל-מזה"ת (כנושא חובה), תופעות טבע, שילוב בין גיאוגרפיה פיזית וגיאוגרפיה אנושית, ביולוגיה (תעשייה-גשם חומצי-הרס קרקעות וימים), איכות סביבה בישראל (נושא-חובה) אוריינות מחשב (מיפוי ממוחשב ב GIS), מזרח אסיה, החלל.

בנוגע להוראת המקצוע, נטען שצריך להתרכז במהות, ליישם את אותם העקרונות על מקרים שונים במקום ללמד לפי מדינות מתפתחות ומפותחות. לא ללמד מתוך נקודת מבט רגיונלית, אלא ללמד בעזרת חקר מקרה. מרואיינים טענו שמלמדים תיאוריות מאוד ישנות שכבר אינן רלוונטיות, למשל בתחום הגידולים החקלאיים. צוין שאם יהיה פחות חומר יהיה אפשר להגיע עם

התלמידים לרבדים הרבה יותר משמעותיים וחשובים. עוד נאמר כי יש לאפשר למורי המגזר הערבי לכתוב טקסטים, ספרים וחברות, ולא רק לתרגם. מורה בשפרעם ציין שחשוב להרחיב על נושא הערבים בישראל, לשלב בתכנית סיורים בכפר ערבי ושיחות עם זקני הכפר (חינוך ערבי).

היבטים מיוחדים למגזר

החינוך הממלכתי-דתי: השתדלות להכניס קטעים מהמקורות, למשל מקורות תנ"כיים כאשר נלמד נושא המדבר. הגישה כלפי לימודי ארץ ישראל היא גישה ערכית. בזיקה לכך צויין כי הספר "ישראל אדם ומרחב" הינו כללי מדי וחסר היבטים דתיים ומתחה ביקורת על כך שאין התייחסות לגבולות ארץ ישראל כארץ המובטחת לעם היהודי, וההתייחסות לגבולותיה הינה רק להקמתה ב-1948 ולא לפני כן. הטענה היא, שהגיאוגרפיה מתייחסת לאוכלוסייה במונחים גיאוגרפיים ולא במונחים ערכיים ויש מקום להכניס תכנים הנוגעים לקשר בין האדם למקום. נאמר שהלימוד "כאילו אובייקטיבי" מדי.

החינוך הערבי: נאמר שלימודי הגיאוגרפיה חיזקו במגזר הערבי את תחושת ההשתייכות למדינה, ואת אהבת הארץ, עמעמו את נקודות החינוך הפוליטיות והגבירה את ה"ישראליות" של המגזר.

תמצית

המוראיינים אפיינו את מקצוע הגיאוגרפיה כתחום המקנה ידע כללי נרחב ונושק לתחומים אחרים כמו אקטואליה, דמוגרפיה, כלכלה, איכות הסביבה, היסטוריה, ציונות ודת. מאפיין זה מאפשר עיצוב ערכי של התלמיד על ידי קישור לחיי היום-יום, הרחבת אופקים והקניית מיומנויות חשיבה ביקורתית. עם זאת, מאפיין מרכזי של המקצוע שהוצג על ידי רוב המורים כבעייתי ביותר הוא דימויו כמקצוע קל, הפוגע ביכולתם למשוך תלמידים "חזקים" יותר למגמת הגיאוגרפיה ומקשה על הוראת התחום.

בנוסף להוראה לפי נושאי לימוד השייכים לתכנית הלימודים ויציאה לסיורים לימודיים, מורים רבים דיווחו על הוראה באמצעות סרטים ואינטרנט. המורים ציינו גם פעילויות ייחודיות ולא-פורמאליות בתחום, כגון שילוב גיאוגרפיה ותיאטרון, עבודת "עירוטופ" והקמת מחלקה ערבית בחברה להגנת הטבע. מורים רבים ציינו רצון ליזום פרויקטים ייחודיים שאינם מיושם עקב מגבלות תקציב ושעות. ישנם בתי ספר שבהם מקצוע הגיאוגרפיה מיושם באופן אינטרדיסציפלינרי מובנה, בין היתר הוזכרו שילוב עם תנ"ך, אקטואליה, היסטוריה, תיירות וציונות. בבתי ספר אחרים המקצוע משולב עם הוראת מקצועות אחרים לפי הצורך.

מורים מהמגזר הממלכתי דתי סבורים שיש מקום לכלול תכנים ערכיים בתחום הקשר בין אדם למקום ולהוסיף נימה סובייקטיבית להוראת הנושא. נטען כי יחידת הלימוד "ישראל אדם ומרחב" הינה כללית מדי וחסרים בה היבטים דתיים, וכן שאין בה התייחסות לגבולות ארץ ישראל כארץ מובטחת לעם היהודי. מרואיין מהמגזר הערבי ציין את תרומתה של התכנית ביצירת תחושת שייכות למדינה, ובאהבת הארץ.

נושא מרכזי שעלה במסגרת הראיונות הוא נושא ספרי הלימוד. כמעט כל המרואיינים ציינו לטובה את הספר "תמורות בגיאוגרפיה של המזרח התיכון" מאת ארנון סופר. אך עיקר הביקורת על התכנית נבעה מאי שביעות רצון מהספרים הקיימים, שהוגדרו פעמים רבות "כישנים ולא עדכניים", ומתחושה שקיים מחסור בספרי לימוד על נושאים ספציפיים כגון גיאוגרפיה פיזית. הבעיה הועלתה כחמורה אף יותר במסגרת ראיונות עם מורים ומנהל מהמגזר הערבי, שהתלוננו על מחסור בספרי לימוד בערבית, תרגומים גרועים של הספרים הקיימים ואי-התייחסות למגזר הערבי בספרי הלימוד. מורים רבים טענו שהעובדה שאין סטנדרטיזציה של הספרים מקשה על ההגשה לבחינה.

המורים הביעו שביעות רצון ממגוון הנושאים הקיים בתכנית הלימודים הקיימת, והציעו לימוד נושאים נוספים: אקטואליה, יחסי ישראל-המזרח התיכון (כנושא חובה), איכות סביבה בישראל (כנושא-חובה), אוריינות מחשב (מיפוי ממוחשב), מזרח אסיה והחלל.

פרק רביעי: סיכום הממצאים, דיון והמלצות

המטרה הכוללת של מחקר זה הייתה לאסוף מידע ממורים ותלמידים בנוגע לתכנית הלימודים בגיאוגרפיה ובנוגע ללימודי הגיאוגרפיה בכלל, אשר יסייע לאגף לתכנון ופיתוח תכניות לימודים בפיתוח תכנית לימודים חדשה למקצוע זה. מורים ותלמידים בכיתות י-יב התבקשו לחוות את דעתם בנוגע לרבדים שונים של תכנית הלימודים משנת תשל"ו ובנוגע לדרך הפעלתה בבתי הספר. בדיון החותם את המחקר נעסוק במספר סוגיות מרכזיות לתכנית הלימודים מתוך נקודת מבט המשלבת את דעותיהם של מורים ותלמידים.

א. מטרות בהוראת הגיאוגרפיה ומידת השגתן

המטרות של תכנית לימודים מכוונות בדרך כלל לבניית הכרות והבנה של התלמידים את תחום הדעת בו עוסקת התכנית, ובמקביל הן מכוונות למטרות חינוך כלליות. בפני המורים הוצגו עשר מטרות להוראת גיאוגרפיה אשר גובשו על בסיס המטרות שהופיעו בתכניות לימודים קודמות במהלך דיוני הוועדה שליוותה את מחקר ההערכה.

המורים התבקשו לדרג את המטרות לפי מידת חשיבותן ולפי מידת השגתן, ותלמידי כיתות יא-יב התבקשו לדרג רק לפי מידת השגתן. באמצעות ניתוחי גורמים מצאנו שהמורים וגם התלמידים הבחינו בין מטרות מתחום הידע ומטרות מתחום הערכים.

מידת החשיבות הממוצעת שייחסו המורים למטרות הוראת הגיאוגרפיה הייתה רבה עד רבה מאוד והם ייחסו חשיבות גדולה יותר למטרות מתחום הידע בהשוואה למטרות מתחום הערכים. המורים העריכו את מידת השגתן של מטרות הוראת הגיאוגרפיה כבינונית עד רבה ואת מידת השגתן של מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי כגבוהה מרמת השגתן של מטרות מתחום הערכים.

גם תלמידי כיתות יא-יב (מאחר שלמעלה מ-92% מן התלמידים בקבוצה זו דיווחו כי הם לומדים במסלול של 5 יחידות ניתן להגדיר קבוצה זו כתלמידי מגמה) העריכו את מידת השגתן של מטרות הוראת הגיאוגרפיה כבינונית עד רבה, אם כי במידה נמוכה מזו של הערכת המורים, ואף הם העריכו את מידת השגתן של מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי כגבוהה מרמת השגתן של מטרות מתחום הערכים. במבחן t נמצא כי המורים העריכו את מידת השגת מטרות הידע במידה גבוהה יותר מן המידה שהעריכו את השגתן התלמידים (ההבדל מובהק סטטיסטית).

לוח 99 להלן משווה בין ציוני מורים ותלמידים בנוגע למטרות הוראת המקצוע.

לוח 99: דעות המורים בנוגע לחשיבות מטרות הוראת גיאוגרפיה, והשוואה בין דעת מורים ותלמידים בנוגע להשגתן (באחוזים, ובממוצע)

מידת חשיבות המטרות לדעת המורים			מידת השגת המטרות לדעת המורים			מידת השגת המטרות לדעת המורים			
נמוכה ונמוכה מאוד	רבה ורבה מאוד	ממוצע חשיבות	נמוכה ונמוכה מאוד	גבוהה וגבוהה מאוד	ממוצע	נמוכה ונמוכה מאוד	רבה ורבה מאוד	ממוצע	
תוכן המטרה									
גורם ראשון : מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי									
3.5	78.5	4.24	14.3	37.9	3.30	20.7	39.3	3.24	פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית : הבנה של מצבים מורכבים
-	91.0	4.54	2.8	67.6	3.78	12.9	53.6	3.51	הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן
1.4	93.8	4.52	4.9	64.8	3.74	12.9	50.7	3.43	זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי
2.1	84.9	4.27	5.6	59.0	3.72	17.6	52.7	3.40	הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו
2.1	91.7	4.52	8.5	62.7	3.75	25.2	48.9	3.39	פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)
1.4	80.6	4.21	18.0	47.5	3.42	25.7	50.0	3.35	מודעות לממד הגלובאלי והשפעתו על הלוקאלי
גורם שני : מטרות מתחום הערכים									
5.6	65.3	3.94	35.3	33.8	2.97	34.6	30.0	2.89	עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה
4.1	82.9	4.30	18.4	40.4	3.35	19.1	60.3	3.53	טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה
9.7	77.1	4.19	18.8	50.7	3.43	31.0	42.6	3.15	חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל
2.7	83.6	4.30	14.3	40.7	3.36	32.6	47.1	3.24	מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר
ממוצע כללי			4.30			3.49			3.31

מלוח 99 אנו למדים כי המורים הזדהו במידה רבה מאוד עם חשיבות מטרות התכנית ואף השתדלו להשיגן במסגרת ההוראה (אף שמטרות אלה בניסוחן המדויק לא עמדו לנגד עיניהם). נמצא פער ממוצע של כ-33% בין ייחוס חשיבות רבה או רבה מאוד למטרה מסוימת לבין השגתה במידה רבה או רבה מאוד בקרב המורים. המטרות שלגביהן נמצא הפער הגדול ביותר בין חשיבות להשגה, להערכת המורים, היו בתחום הערכי: טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה, פיתוח של המודעות לשונות החברתית תרבותית וכבוד לאחר, ובתחום הידע: פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית מערכתית והבנה של מצבים מורכבים.

הסיבה הנראית לעין לכך שמורים מעדיפים להתמקד בהשגת מטרות ידע על פני מטרות ערך היא כמובן ההישגיות אליה תלמידיהם נדרשים, והעובדה שהם מופקדים בלעדית על הוראת הדיסציפלינה הגיאוגרפית בעוד שהם חולקים את האחריות לחינוך הערכי עם גורמים נוספים בבית הספר.

הסיבות העיקריות שבאמצעותן הסבירו המורים עצמם את אי השגת המטרות הן רמתם הנמוכה יחסית של התלמידים וחוסר העניין שלהם במקצוע וכן העומס הרב של התכנית יחסית לשעות המוקצות להוראת המקצוע.

ואולם יתכן שהסיבה לכך שדווקא מטרות אלה, מכלל המטרות, זכו למידת השגה נמוכה, יחסית לחשיבות שהוקנתה להן נובעת גם מסיבות ספציפיות לכל מטרה לעצמה: המטרה של **פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים** השייכת לתחום הידע שנתפסה כחשובה במידה רבה ולא הושגה במידה זו, בולטת בין מטרות הידע במורכבותה ויתכן שזו הסיבה שהקשתה על השגתה יחסית למטרות אחרות, מורכבות פחות.

המטרה של **טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבה הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה** רחבה מאוד ואולי גם אינה מוגדרת בבהירות מספקת (לא ברור במה יכולה לבוא לידי ביטוי האחריות לסביבה הרחוקה) ויתכן שמורים שהשיגו פיתוח אחריות לגבי הסביבה הקרובה ולא עשו כך לגבי הסביבה הרחוקה הגדירו את מידת השגת המטרה כנמוכה יחסית. אותה הנחה נכונה גם לגבי **פיתוח המודעות לשונות חברתית תרבותית** אשר נכרכה יחד עם **פיתוח הכבוד לאחר** ויתכן שאי השגה של אחת מן השתיים פגעה בהגדרת השגת המטרה בכללותה.

הפער הממוצע בין הערכת התלמידים והמורים (לשני הכיוונים, הערכת יתר או הערכת חסר) את השגת המטרות נופל מ-10%. מעניין לציין כי המטרות שאותן תפסו התלמידים כמושגות יותר משראו זאת המורים היו בתחום הערכי. הפער הבולט ביותר נגע למטרה של **טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבה הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה**. מטרה זו הושגה במידה הפחותה ביותר בעיני המורים – ומאידך זו המטרה שהושגה במידה הרבה ביותר בעיני התלמידים (הפער הוא של כ-20%). יתכן שניתן להסביר את הפער בין שתי העמדות בכך שגם אם המורים חשו שלא השקיעו מאמץ רב וישיר כדי לקדם מטרה זו, היא הוגשמה בכל זאת באמצעות יצירת הקשר ל"מודעות ההיקפית" הקיימת בעיקר בנושאים סביבתיים (גופים ואינטרסים "ירוקים", עידוד הנתינה לחברה, תפיסת "הכפר הגלובלי" וכו') ומתחברת לסולידאריות ולאידאליזם המאפיינים קבוצת גיל זו.

ב. הפעלת תכנית הלימודים והצעות לשינויים

כאמור, תכנית הלימודים עצמה עוצבה לפני כמעט שלושה עשורים אולם היא מעודכנת מעת לעת ומקיימת משא ומתן (לא פורמאלי) עם "הגיאוגרפיה בת-זמננו" הן מבחינת התכנים והן מבחינת המתודות. כך אנו רואים שבין שיקולי הדעת בבחירת נושאי הלימוד החבליים ונושאים הזכירו המורים כשיקול משמעותי את מידת האקטואליות והרלוונטיות של נושא הלימוד ואת המידה

שבה אפשר ללמדו מנקודת מבט בינתחומית (בהתאמה עם גישתו של שניל בנוגע להוראת המקצוע).

קרוב למחצית המורים ציינו כי הם מעשירים את ההוראה באמצעות לימוד סוגיות הניתנות למיון לפי תכנים: הנושאים העיקריים של הסוגיות הלימודיות שמחוץ לתכנית הלימודים שבחרו המורים היו היבטים גלובליים/בינלאומיים (כ-52% מהמורים), קרקע ומים (כ-44% מהמורים), נושאים הקשורים למזרח התיכון (כ-23% מהמורים), נושאים הנוגעים לישראל (כ-12% מהמורים), נושאי כלכלה וחברה (כ-12% מהמורים), ותופעות טבעיות (כ-11% מהמורים).

המורים דיווחו גם על שפע מרשים של פעולות ייחודיות הכוללות פעולות חוץ בית ספריות מסוגים שונים, אסטרטגיות למידה ייחודיות, פיתוחים של תכניות שיצרו המורים באופן עצמאי ווולונטרי ויוזמה של פרויקטים בית ספריים וכיתתיים שנעשו כולם במקביל ובנוסף לתכנית הלימודים הפורמאלית (בגוף המחקר הבאנו את הפירוט המלא של הסוגיות הלימודיות והפעולות הייחודיות שחלקן יוכלו אולי להיות משולבות בתכנית החדשה).

מורי הגיאוגרפיה הציעו כ-400 התייחסויות לשינויים ספציפיים בכל יחידות הלימוד: הגיאוגרפיה של ארץ ישראל, הגיאוגרפיה של המזרח התיכון וגיאוגרפיה נושאית וחבלית. השינויים המוצעים כללו הרחבה או צמצום של פרקים ונושאים בתוך יחידות הלימוד וכן הצעות לשינויים מבניים ונקודות מבט חדשות על נושאי היחידות. יש לציין את המגוון הרב של ההצעות ולהצביע על מכנה משותף רחב של רצון לעדכן את הלימוד ואת דרכי ההוראה ולקרב אותם אל המציאות העכשווית גם בהיבטה הכללי וגם במובנה היומיומי.

אנו מבקשים לציין כאן את המלצותיהם של המורים בנוגע ללימודי החובה: חלק ניכר מן המורים ביקשו לשמר את יחידות הלימוד הקיימות בתכנית הלימודים למעט יחידת הלימוד בגיאוגרפיה חבלית¹¹ ולעתים המליצו על הוספת נושאים חדשים לאותן יחידות. מלבד זאת הציעו המורים לכלול במסגרת לימודי החובה נושאי לימוד נוספים כמו סוגיות באיכות הסביבה, נושאים בגיאוגרפיה אנושית ומושגים בסיסיים בגיאוגרפיה וכן עמדו על הצורך בהקניית מיומנויות גיאוגרפיות לתלמידיהם.

נושאי הלימוד זכו להתייחסויות קוטביות של התלמידים. כך למשל יותר ממחצית מכלל תלמידי המגמה ציינו את נושאי הגיאוגרפיה החבלית כאהובים, בעוד שקרוב לחמישית ציינו את מרבית הנושאים של היחידה החבלית כבלתי אהובים. באופן דומה ציינו כמחצית מתלמידי י את נושאי יחידת הלימוד הגיאוגרפיה של המזרח התיכון כנושא הלימוד האהוב עליהם ולעומת זאת כחמישית מהם ציינו את אותו מקבץ נושאים כבלתי אהובים.

¹¹ רק שני מורים המליצו על הכללה של לימודי "גיאוגרפיה חבלית" במסגרת לימודי החובה, עם זאת בתשובה לשאלה אחרת הציעו יותר מרבע מן המורים להרחיב את בחירת פרקי הלימוד לחבלי ארץ נוספים וכן להרחיב את זווית הראייה של ההוראה החבלית לכיוון של אקטואליזציה ואינטגרטיביות.

התלמידים מעוניינים בעיקר בהרחבה של לימודי הגיאוגרפיה הפיזית (תלמידי המגמה יותר מתלמידי י), בהרחבת לימודי ארץ ישראל (תלמידי י יותר מתלמידי המגמה) וכן היו רוצים ללמוד על אזורים ומקומות נוספים בעולם, בעיקר אזורים שיהוו בהמשך יעד לטיולים (תלמידי י יותר מתלמידי המגמה). תלמידי המגמה, להם ניתנה גם הפריבילגיה של הצעה להשמטת נושאים ציינו כי היו רוצים לצמצם את יחידת הלימוד גיאוגרפיה חבלית (הוזכרו כל הנושאים) ונושאים בגיאוגרפיה של המזרח התיכון וכן היו מעוניינים לצמצם חלק מן הנושאים ביחידת הגיאוגרפיה של ארץ ישראל.

בבחינה כללית של המקומות השונים במחקר אשר הזמינו התייחסות לשינויים ותוספות בתכנית הלימודים ניתן לומר שיש הרבה מן המשותף בין מורים לתלמידים. המורים מודעים יותר לאפשרויות הגלומות במקצוע ומנסחים ביתר בהירות את הצעותיהם ואולם הם משקפים במידה רבה גם את עניינם של התלמידים בהעמקה ובלמוד יסודי של המקצוע כמו גם את רצונם לעדכן ולחדש.

ג. מה חשוב למורים? מה חשוב לתלמידים?

בשאלוני המורים והתלמידים הוצגו עמדות שונות בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה (25 עמדות בשאלוני המורים, 16 עמדות בשאלוני התלמידים, 8 עמדות משותפות, בניסוחים מקורבים, למורים ותלמידים), והמשיבים התבקשו לדרג את מידת החשיבות של כל אחת מהעמדות.

בסך הכול דורגו כל העמדות על ידי המורים כחשובות במידה רבה או רבה מאוד. העמדות החשובות יותר בעיני המורים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") הן שעל תוכנית הלימודים להיות מעודכנת ולשקף את התפתחות תחום הגיאוגרפיה בשנים האחרונות שיש להדגיש את הקניית מושגי היסוד הגיאוגרפיים ושיש לחתור להוראה חווייתית.

העמדות שהוצגו בשאלוני התלמידים סווגו באמצעות ניתוח גורמים לשלוש קבוצות (בסדר יורד של חשיבות): (1) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד מורכבים (2) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד כלליים (3) עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות.

בסך הכול דירגו התלמידים את החשיבות הממוצעת של העמדות שהוצגו בפניהם כבינונית עד רבה. העמדות החשובות ביותר בעיני רוב התלמידים (הציון המשולב הגבוה ביותר לבחירה של "חשובה במידה רבה" ו"חשובה במידה רבה מאוד") הן שיש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל ושיש להרבות בסיוורים לימודיים.

לוח 100 להלן משווה בין מורים ותלמידים בנוגע לעמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה.

לוח 100: השוואה בין מידת החשיבות שמקנים מורים ותלמידים לעמדות כלפי לימוד גיאוגרפיה (באחוזים ובממוצע)

מידת חשיבות העמדות לדעת המורים			מידת חשיבות העמדות לדעת התלמידים			תוכן הפריט (העמדה)
רבה ורבה מאוד	נמוכה ונמוכה מאוד	ממוצע	רבה ורבה מאוד	נמוכה ונמוכה מאוד	ממוצע	
4.68	95.9	1.4	3.82	66.8	10.1	על תוכנית הלימודים להיות מעודכנת ולשקף את התפתחות תחום הגיאוגרפיה בשנים האחרונות
4.55	92.5	2.1	3.47	51.3	23.1	בתוכנית הלימודים יש לשים דגש על הקניית מושגי יסוד
4.47	91.1	2.1	3.62	59	18.6	על נושאי הלימוד בתוכנית הלימודים להיות רלוונטיים לחברה שבה אנו חיים
4.34	84.9	3.4	4.28	80.1	9.1	על תכנית הלימודים לכלול סיורים לימודיים רבים
4.31	82.8	4.1	3.23	42.9	27.9	על תכנית הלימודים לכלול נושאים מתחום איכות הסביבה
4.19	81.9	3.5	3.30	48.1	29.4	על תכנית הלימודים לכלול נושאים מתחום הגיאופוליטיקה
4.17	78.6	5.5	3.61	59.9	21.7	על תכנית הלימודים להדגיש את שילוב המחשב והאינטרנט בהוראה
3.66	52.4	10.3	2.77	30.3	44.3	בחירת הנושאים בתוכנית הלימודים צריכה להתאים לשילוב עם מקצועות אחרים

מהנתונים שהוצגו עד כה אנו למדים כי למעט בנושא הסיורים, המורים מייחסים חשיבות רבה יותר במידה ניכרת לעמדות שהוצגו בפניהם יחסית לחשיבות אותה מקנים לעמדות אלה התלמידים ועם זאת מעניין לציין כי הן מורים, הן תלמידים מיקמו את החדשנות של תכנית הלימודים גבוה בסולם החשיבות (מורים במקום הראשון ותלמידים במקום השני) וכן מיקמו את השילוב עם מקצועות אחרים במקום האחרון במדרג החשיבות. ייחדנו כבר את הדיבור בנוגע לצורך בחדשנות, ונראה שאת המיקום הנמוך של השילוב עם מקצועות אחרים ניתן לקשר עם הרצון להתמקד בשמירת הייחודיות של עולם הדעת של הגיאוגרפיה על פני השילוב עם מקצועות אחרים העלול לעמעם ייחודיות זו, וכן החשש מ"הפסד" שעות לימוד בגיאוגרפיה על חשבון לימוד בינתחומי.

ד. מעמד המקצוע

אף שהמורים מעריכים את ייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית בהיותה בינתחומית, עכשווית, מעשירה, מרחיבת אופקים, בעלת יכולת לפתח ראייה מערכתית, נוגעת לכל אדם, ועוד כהנה וכהנה, פחות מחמישית המורים סבורים כי מעמד המקצוע גבוה יחסית למקצועות בחירה אחרים, כשליש המורים סבור כי מעמדו של המקצוע דומה למעמד של מקצועות בחירה אחרים ואילו קרוב למחצית המורים (כ-45%) סבורים כי מעמדה של הגיאוגרפיה נמוך יחסית למקצועות בחירה אחרים.

לדעת המורים, תלמידים בוחרים במגמה ראשית משום שלגיאוגרפיה דימוי של מקצוע קל המאפשר הצלחה במבחני הבגרות ולצד זאת התלמידים מעוניינים בנושאי ההוראה. המורים אף סבורים כי ניתן יהיה למשוך תלמידים נוספים למגמה באמצעות העלאת המינון של הפעולות החווייתיות, העשרת התכנים והפיכת המקצוע ליישומי. רק מורים מעטים ממליצים להפוך את הכיוון אליו התקדם דימויה של הגיאוגרפיה כמקצוע נגיש לתלמידים, באמצעות העלאת סף הקבלה למגמה וחיוב התלמידים במטלות נוספות.

התלמידים שנשאלו מה משך אותם לבחור בזמנו במגמת גיאוגרפיה ציינו בראש ובראשונה עניין משמעותי בתחום הגיאוגרפיה ורק לאחר מכן התייחסו לשיקול המעשי. יחד עם זאת ציינו קצת פחות משליש התלמידים כי הם "נמצאים" במגמה שלא מבחירתם.

ציפיות התלמידים מלימודי המגמה שילבו ציפייה לרכישת ידע גיאוגרפי וידע כללי, ציפייה לעניין והנאה וגם ציפייה להישג. ציפיות אלה נענו עבור יותר ממחצית התלמידים במגמה במידה רבה או רבה מאוד. קרוב לשני שליש התלמידים במגמה גם ציינו כי הם שבעי רצון מלימודי הגיאוגרפיה השנה במידה רבה או רבה מאוד, וההמלצות למועמדים להצטרפות למגמה נשענו מעט יותר על האהבה למקצוע משנשענו על האפשרות להישג קל (יש לציין כי פחות משני שליש תלמידי המגמה התייחסו לשאלה זו).

אנו רואים, אם כן, שמורים ותלמידים הבוחרים במגמה תופסים את דימוי המקצוע בדרך דומה, אף שהמורים מייחסים חשיבות רבה מעט יותר לשיקול המעשי בעוד התלמידים נמשכים אל תוכני המקצוע במידה לא פחותה. ועם זאת, המקצוע קולט תלמידים רבים, לא תמיד בעלי רמה לימודית מספקת, שנקלעו אליו מסיבות שונות, בחלקן משום שלא הצליחו למצוא את מקומם במגמות אחרות, אולי רצויות יותר. השאלה האם לנקוט בצעדים להעלאה משמעותית של רמת הדרישות מתלמידי המגמה כדי ליצור סף כניסה גבוה שימנע את כניסתן של אוכלוסיות חלשות יחסית היא שאלה ערכית והדעת נותנת ששאלה זו תעמוד לפתחה של וועדת התכנית.

ה. ההיבט הערכי

כרבע מתלמידי המגמה וכרבע מתלמידי י ענו לשאלה אילו שאלות ערכיות מעלה בהם לימוד המקצוע. תשובותיהם כללו **שאלות מוסריות הנוגעות לכלכלה**: מעמדות ופערים חברתיים, ניצול אוכלוסיית העולם השלישי, עוני בעולם ועוד (תלמידי המגמה מעט יותר מתלמידי י), **שאלות ציוניות ופוליטיות**: גבולות הארץ, ירידה מהארץ, יהוד הגליל, פער בין יהודים לערבים ועוד (תלמידי המגמה במידה ניכרת יותר מתלמידי י) **שאלות הנוגעות לאיכות הסביבה** (תלמידי המגמה במידה ניכרת יותר מתלמידי י) **מלחמות, יחסים בין מדינות** (תלמידי י מעט יותר מתלמידי המגמה) **זכויות אדם**: שאלות הנוגעות לשוויון בין בני האדם, כפייה מינית, זכויות אדם במדינות פונדמנטליסטיות ועוד (רק תלמידי י).

בתשובה לשאלה כיצד הם מציעים להתמודד עם אותן שאלות ערכיות הציעו התלמידים **ללמוד את הנושא**: להמחיש את הדילמות הערכיות באמצעות דיונים וסרטים, לקיים רב שיח עם מורים

ותלמידים מבתי ספר אחרים ועוד, **לגלות מעורבות מעשית ורגשית**: להזמין לבית הספר נציגים מתחום איכות הסביבה, להיות מעורבים בפרויקטים, להציע דרכים לפתרון הבעיה, להיות פעילים חברתית ועוד או **להתרחק מן הבעיה**: לא לפתוח לדיון את הנושא, שכל אחד יחיה עם דעותיו, אין דרך להתמודדות, זה לא תפקידי ועוד (ללא הבדלים ניכרים בין תלמידי המגמה לתלמידי י).

הדברים שלעיל מהווים אילוסטרציה בלבד לרובד הערכי העובר כחוט השני בכל פרקי המחקר. כפי שאמר פרופ' שלהב בראיון המקדים למחקר זה, אין מרחב נטול ערכים והשאלות הערכיות עומדות להכרעתנו אם נרצה ואם נמאן. דברי התלמידים משקפים הן את הערך המוסף הגלום בלימוד המקצוע הן את הצורך להתייחס באופן שיטתי לשאלות הערכיות ולהציע דרכי התמודדות עם הנושא למורים ולתלמידים גם באמצעות תכנית הלימודים הפורמלית, ואולי באופן נרחב יותר ממה שנעשה עד כה.

1. היבטים ייחודיים

ככלל, לא נמצאו הבדלים מובהקים בחשיבות שמקנים מורים למטרות התכנית ולמידת הגשמתן בין מורים ממגזרים שונים. ברמת המטרה הבודדת ציינו **מורים בחינוך היהודי** שחשוב להבין את התופעות במרחב וחשוב לחזק את תחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל יותר ממורים בחינוך הערבי. בנוגע לעמדות כלפי לימודי הגיאוגרפיה ודרכי ההוראה נמצאו הבדלים סטטיסטיים מובהקים במידת החשיבות שייחסו המורים לעמדות ספציפיות: **מורים בחינוך היהודי** ציינו כי חשוב להדגיש את הקניית מושגי היסוד בגיאוגרפיה ומיומנויות גיאוגרפיות וכן שלימודי הגיאוגרפיה צריכים להוות מנוף להזדהות עם העם והמדינה יותר ממורים בחינוך הערבי ו**מורים בחינוך הערבי** ציינו כי חשוב לתת דגש ללימודי גיאוגרפיה אנושית ולכלול בלימודי הגיאוגרפיה התמחות במערכות מידע גיאוגרפיות, יותר ממורים בחינוך היהודי.

לשאלה האם קיימת סתירה בין תוכנית הלימודים בגיאוגרפיה לייחודיות של הזרם החינוכי ענו חמישה מורים **מהחינוך הערבי** כי הם חשים שחסרה בתכנית הלימודים בגיאוגרפיה התייחסות מספיקה למגזר הערבי המעוררת תחושה של אי-הזדהות עם החומר הנלמד, בעיקר בנושא ארץ ישראל. היבט זה עלה גם בהצעת שינויים בהוראת יחידת הלימוד בגיאוגרפיה של ארץ ישראל בהצעה של מורים מן המגזר הערבי להתייחס לאוכלוסייה הערבית בזיקה לנושא הפלשתינאי. מורה אחד **מהחינוך הממלכתי** ציין שהוראת יחידת הלימוד של ארץ ישראל אינה מעוררת הזדהות עם הארץ ומורה נוסף מהחינוך הממלכתי ציין שתוכנית הלימודים מעוררת רגישות בנושא דת ומדע.

תלמידי מגמת גיאוגרפיה **בחינוך הערבי** דיווחו על הגשמה של מטרות מתחום הידע הגיאוגרפי ועל מטרות מתחום הערכים יותר מתלמידים בחינוך היהודי. התלמידים **בחינוך הערבי** ציינו כי פיתחו ראייה וחשיבה מרחבית מערכתית, רכשו מיומנויות גיאוגרפיות, פיתחו מודעות לשונות חברתית-תרבותית, כבוד לאחר ואחריות כלפי הסביבה הפיזית והאנושית וכן היו פעילים בסביבתם הקרובה והרחוקה יותר מתלמידים במגמת גיאוגרפיה במגזר היהודי. מלבד זאת תלמידים הלומדים בחינוך הערבי ייחסו חשיבות רבה יותר לכלל העמדות הנוגעות ללימודי

המקצוע יחסית לתלמידים מן המגזר היהודי. אף לא אחד מתלמידי יא-יב ציין שלדעתו קיימת סתירה בין הוראת הגיאוגרפיה לבין הזרם החינוכי אליו משתייך בית הספר ובקרב תלמידי י ציין תלמיד אחד **בחינוך הממלכתי-דתי** שצריך ללמד נושאים עולמיים ופחות נושאים מקומיים, ותלמיד אחד **בחינוך הממלכתי** טען את הטענה ההפוכה – שיש ללמוד יותר על ישראל ופחות על העולם.

ז. מילות סיום

מספר המלצות מתבקשות מממצאי המחקר:

א. ההמלצה בנושא מטרות התכנית כוללת מספר היבטים: האחד, אם תכנית הלימודים מכילה מדרג משלה הנוגע לחשיבות מטרות המקצוע יש מקום להבהירו (יש להתייחס בהקשר זה לביקורתו של שגל על תכנית הלימודים). ההיבט השני מתייחס לצורך ביצירת כלי יישומי, שיהווה חלק אינטגרטיבי מתכנית הלימודים, ואשר יסייע בהגשמת מטרות התכנית, בעיקר אלו המורכבות יותר והנגישות פחות. ההיבט השלישי כולל את העלאת מודעותם של המורים לסוכנויות "הקניית הערך" הרלוונטיות לנושאי גיאוגרפיה הנמצאות בסביבתם ולדרכי השיתוף היעילות עמן.

ב. המורים מהווים את המשאב העיקרי בשימור החינוניות של הוראת הגיאוגרפיה. חלקם יצרו תכנים חדשים והתוו דרכי הוראה יצירתיות ורובם מעידים על החשיבות הרבה שהם מייחסים לכך שהלימוד יהיה מעודכן ועכשווי. כלומר, כדי להיענות לצורך מהותי זה של "הלקוחות העיקריים" של התכנית, צורך שאותו הם חולקים עם תלמידיהם, יש לדאוג לכך שהתכנית תאזן היטב בין אלמנטים קבועים ומתחדשים ואף תאפשר ביטוי אישי למעוניינים בכך במסגרת הוראת התכנית.

ג. ממצאי המחקר מאפשרים ללמוד על טעמים ועל צורכיהם של "צרכני הקצה" של תכנית הלימודים הבאה ולהתחשב בהם. כך, על תכנית הלימודים החדשה להתחשב באוכלוסיית התלמידים החלשה יחסית ה"נקלעת" לכיתות המגמה, ואולי אף לשקול בחיוב בנייה של יחידת לימוד חלופית אשר תהלום את הצרכים הייחודיים של אוכלוסיית זו. במקביל זוהתה באמצעות המחקר מרכזיותו של המרכיב הערכי ועל תכנית הלימודים להציע לכך מענה הולם. מתוך הקשר זה ניתן יהיה גם לקדם את האינטגרציה בין המגזרים השונים.

לסיום, ההיענות הרצינית והמעמיקה של המורים והתלמידים לשאלות המחקר הניבה מידע רב וזרקה אור על דעותיהם של מורים ותלמידים בשאלות מהותיות הנוגעות לתכנית הלימודים הראויה. מורים ותלמידים הביעו עניין בהוראה ובלמוד מעמיק של תכנים פיזיים ואנושיים לצד הקניית מיומנויות גיאוגרפיות, רצון בחדשנות, חיבור למציאות חיי ההווה ונגיעה בשאלות ערכיות. הם הציעו שפע של רעיונות היכולים, לפי שיקולי העושים במלאכה, להישזר בתוך תכנית לימודים חדשה או להעניק השראה לכיווני מחשבה נוספים.

נספחים

נספח א: סיכום ראיונות עם אנשי מפתח

במסגרת ראיונות אישיים ובמסגרת דיוני ועדת המקצוע חיוו אנשי מפתח בתחום הגיאוגרפיה את דעתם לגבי אופי המקצוע, יתרונותיו, קשיים בהוראתו ומבנה תכנית הלימודים הראוי.

מקצוע הגיאוגרפיה הוצג על ידי הדוברים כמקצוע בעל מספר מאפיינים מרכזיים המקנים לו חשיבות. מאפיינים אלו כוללים, בין היתר, את רוחב היריעה אותה הגיאוגרפיה חוקרת, המגוון המתודולוגי שבו נעשה שימוש והאפשרות למזג בלימוד המקצוע מידע וידע מתחומים שונים המבטאים את ההתעניינות בקשר בין אדם לסביבתו. המקצוע נמצא "בעין הסערה" וחוזה מהפכות ותהליכי שינוי גדולים חדשות לבקרים. חלק מהדוברים הצביעו על תחושה ש "הכול גיאוגרפיה" משום שזו נושקת לתחומים רבים. וכתוצאה מכך עולה, קושי להצביע על ייחודה של הדיסציפלינה, הובעה התלבטות עד כמה לקשר את הוראת המקצוע לתחומים אחרים. במקביל, הובע צורך בבניית תכנית לימודים גמישה שתישאר רלוונטית לאורך זמן.

מאפיין נוסף של המקצוע עליו דובר הוא העובדה כי הוא כולל בתוכו, מפאת היותו מקצוע העוסק גם בבני אדם, היבטים ערכיים. פן זה מעלה דילמות משמעותיות בקרב הדוברים לגבי אופן הוראת המקצוע. ההתנגשויות הערכיות העיקריות המעוררות התלבטות בקרב הדוברים נוגעות לתחומי היהדות, זיקה למדינה, מים, גבולות וההיבט המגזרי. השאלה הראשונית היא, אם יש צורך לנטרל את ההיבט הערכי – אידיאולוגי וללמד את הפן המדעי בלבד, או לכלול היבטים אלו בתכנית ולמצוא דרך להתמודד עמם. פרופ' שלהב מתייחס לדילמה זו במאמרו "על ספרי גיאוגרפיה וערכים: תשובה לרב יעקב אריאל": "הגיאוגרפיה, כתחום העוסק בארגון המרחבי של הפעילות האנושית, ובתוך כך בקשר בין האדם והמרחב, אינה יכולה לעשות את ההפרדה הזאת (בין תוכן מדעי והכרעות ערכיות). אין "מרחב נטול ערכים". אך בעוד שהידע אינו משתנה לפי תכונות האוכלוסייה הלומדת אותו, הערכים והתרבות הכרוכים בידע הגיאוגרפי הזה עשויים להשתנות מקבוצה לקבוצה. כך, אנו מחנכים את הדור הצעיר ל"אהבת הארץ" או "אהבת המולדת", ובאותה עת אנו מחויבים גם לפתח בו פתיחות לעולם המשתנה והמתכווץ. האיזון ביניהם נעשה בעייתי עם תהליכי הגלובליזציה, עד כי ישנם מחנכים השוללים את החינוך לערכים פרטיקולאריים".

בריאיון אמר שלהב כי קבוצות שונות מתייחסות בצורה שונה לריבונות על הארץ. הוא סבור כי הבעייתיות נעוצה בצורך לבטא את הקונפליקט בתוכנית הלימודים. שלהב סבור כאשר מלמדים מושגי הזדהות עם לאום, מדינה או ארץ, ישנם תכנים פרטיקולאריים של קבוצות השתייכות שונות. באיזו מידה אפשרי ללמד כך שהלימוד לא יראה כהטפה? מצד אחר אם מנטרלים את תכנית הלימודים ממערכת ערכית, נותרים עם ממד הליבה בלבד ועם מסרים אוניברסאליים כלליים שאינם מספקים.

בעיה נוספת שהועלתה הינה דימוי המקצוע. המרואיינים, בדומה למורים ולמנהלים אשר בטאו את דעתם בביקורים בבתי הספר, הלינו על כך שהמקצוע נתפס כבלתי אטרקטיבי, מיושן, ו"קל". לדבריהם המקצוע סובל מ"יחסי ציבור לא טובים", משום שלא רואים בו תחום ידע מעשי ושימושי. הדוברים הציעו מספר פתרונות לבעיות אלו. ראשית, הוצע שתכנית הלימודים תעוצב כך שתהיה אטרקטיבית עבור התלמידים. יש להקנות לה נופך יישומי, ולהדגיש את זיקתה לפן המדעי כמו לפן האנושי. יש להדגיש את האופק המקצועי של התחום כלומר, יש ליצור בקרב התלמידים מודעות לכך שהם לומדים למקצוע מדעי שאפשר בעתיד גם להתפרנס באמצעותו. שנית, יש להשקיע ביחסי ציבור למקצוע. מורים הזכירו את שלב בחירת המגמות כקריטי, והמליצו על העברת שיעור אטרקטיבי למשל בנושא הגלובליזציה, כשיעור לדוגמה, בשלב הבחירה. בנוסף, הדוברים המליצו להסביר לתלמידים כי הגיאוגרפיה היא אמנם שפה חדשה, אך כשלומדים אותה ניתן להשיג בה ציונים גבוהים. נקודה נוספת שהועלתה היא הצורך למצוא דרך למשוך גם תלמידים חזקים לתכנית, מפני שכרגע, מגיעים אליה תלמידים רבים שרמתם בינונית ומטה.

הדוברים הציעו מספר בעיות בתכנית הנוכחית. כפי שצוין, העמדה הכללית היא שהתכנית מיושנת ולא עדכנית. חלק מהדוברים טענו שמופיעות בה יותר מדי מליצות שכוונתן אינה ברורה. הועלתה תחושה של "דיבור בסיסמאות", ללא פן פרקטי-יישומי. דוברים רבים נגעו באופי התכנית הראוי והרצוי. נקודת המוצא הייתה: "מיהו הבוגר שמערכת החינוך רוצה לראות?". בהתייחס לשאלה זו, הדוברים סבורים כי על התכנית "להפיק" תלמיד סקרן, שואל שאלות ומציג תשובות, ומסוגל לעבור בין נושאים ובין תחומים. חשיבות מיוחדת יוחסה לנושא הקניית כלים לניתוח ופרשנות של ידע גיאוגרפי.

ד"ר סופר סיכם את המיומנויות אותם רצוי שהתלמידים ירכשו במסגרת התכנית:

- היכולת לחשוב ולהשתמש בנתונים מרחביים ומפות
- היכולת להתבונן, להבין ולפרש את המשמעויות של קשר בין תופעות ומקומות
- היכולת להכיר, להבין ולפרש את הקשר שבין דגמים מרחביים ותהליכים
- היכולת לתחם אזור ולהגדיר תופעות ותהליכים הקיימים ומתרחשים ברמה האזורית
- היכולת לאפיין ולנתח את הקשרים המרחביים בין מקומות ותופעות

בהתבסס על האמנה הבינלאומית לחינוך גיאוגרפיה, הציג ד"ר סופר בפני וועדת המקצוע את הכלים הנדרשים מהתלמיד להבנת העולם: ידע (מושגים, תופעות, דגמים, ארגון מרחבי, תהליכים, מקומות, אזורים), מיומנויות (קריאת מפה, ניתוח טקסטים, יכולת פרשנות והבנת תהליכים) וערכים (חברתיים, תרבותיים, הכרת האחר, בחינת פעולה אישית והשפעתה על הסובב האנושי והטבע, לקיחת אחריות, ערכים היסטוריים ולאומיים).

נושאי הוראה עליהם המליצו הדוברים הם גיאוגרפיה פוליטית, חברתית ועירונית, איכות הסביבה, נפט, פונדמנטליזם, דמוגרפיה, תכנון מרחבי, גלובליזציה ומיקומה של ישראל בתהליך,

ממ"ג (מערכות מידע גיאוגרפיות). עוד עלה הצורך בעידוד סיורים וכתובת עבודות גמר בתחום הגיאולוגי. בנוסף, עלתה החשיבות של בניית תכנית ידידותית הכוללת ניסוח מטרות, אופרטיביות להוראה והגדרה של הנדרש מהמורה, בתחום הוראת המקצוע בכדי שאלה יוכלו להיערך בהתאם. רוב המרואיינים גרסו כי עדיף לבנות תכנית ליבה של 3 יחידות.

נספח ב: כלי המחקר המלאים**א. שאלון למורה ולרכז גיאוגרפיה****א. כללי**

שם המורה/ הרכז/ת _____

שם בית הספר _____

הישוב _____

הוראה בחט"ע בתשס"ד (אפשר לסמן יותר משובה אחת): 1. בכיתה י 2. בכיתה יא 3. בכיתה יב

הוראה בחט"ב בתשס"ד: 1. כן 2. לא.

ריכוז מקצוע בתשס"ד: 1. כן 2. לא

אם אינך מרכז המקצוע נא רשום שם רכז המקצוע _____

ותק בהוראת המקצוע: 1. שנה ראשונה בהוראת המקצוע 2. שנתיים עד חמש שנים

3. שש שנים עד עשר שנים 4. מעל עשר שנים

הגשה לבגרות: 1. כן 2. לא

השכלה: (נא סמן אפשרות אחת בלבד): 1. תואר בוגר בגיאוגרפיה (דו חוגי או חד חוגי)

2. תואר מוסמך בגיאוגרפיה 3. אחר: _____

האם נולדת בישראל? 1. כן 2. לא

אם לא נולדת בישראל, כמה שנים אתה בארץ? 1. עד שנה 2. בין שנה לשלוש שנים 3. בין

ארבע לשבע שנים 4. מעל שבע שנים

פיקוח: 1. החינוך הממלכתי (יהודי) 2. החינוך הממלכתי-דתי (יהודי) 3. החינוך הערבי/דרוזי

(דוברי ערבית)

השתלמויות בגיאוגרפיה בשלוש השנים האחרונות: 1. לא השתתפתי בהשתלמויות

2. השתתפתי בהשתלמויות מטעם הפיקוח בנושאים:

3. השתתפתי בהשתלמויות מטעם גופים אחרים (נא רשום שם הגוף והנושא) _____

האם אתה מופיע **ברשימת התפוצה האלקטרונית** של מורי גיאוגרפיה ?

1. כן 2. לא , נא רשום את כתובתך האלקטרונית _____

האם אתה מופיע **ברשימת התפוצה באתר האינטרנט** למורים בגיאוגרפיה? 1. כן 2. לא , אם

הנך מעוניין, נא רשום את כתובתך האלקטרונית _____

ב. תכנית הלימודים הנוכחית והוראת הגיאוגרפיה

1. אילו נושאים מתוך תכנית הלימודים בחרת ללמד השנה? (התייחס לדרגת הכיתה המצוינת בעמוד הפותח) נא הקף/י בעיגול את מספרי הנושאים: 1. ארה"ב 2. ארה"ב הבתר-תעשייתית 3. מערב אירופה 4. העולם השלישי 5. גיאוגרפיה עירונית 6. גיאוגרפיה כלכלית 7. גיאולוגיה 8. גיאומורפולוגיה 9. אקלים

2. מה היו שיקולך בבחירת נושאי הלימוד בתחומי הגיאוגרפיה החבלית והנושאית? (נא התייחס לחומרי הלמידה, מידת העניין, הרלוונטיות, רמת הקושי, הקשר לעולמו של התלמיד וכיו"ב).

3. מהם לדעתך ההיבטים הטובים (עניין, רלוונטיות, קוהרנטיות, הממד הערכי וכיו"ב) של תוכנית הלימודים בגיאוגרפיה לחטיבה העליונה?

4. מהם לדעתך ההיבטים הטעונים שיפור (בשל חוסר עניין, חוסר רלוונטיות, ישימות נמוכה וכיו"ב) בתוכנית הלימודים בגיאוגרפיה לחטיבה העליונה? נא התייחס/י לתכנים באופן כללי, למבנה הלימוד, לחלוקה ליחידות לימוד ועוד .

5. אילו נושאים בתוכנית הלימודים רצוי לדעתך להשמיט או להחליף ואילו נושאים רצוי לתגבר ולהרחיב? נא התייחס/י גם לתת-נושאים השייכים לנושאים שלהלן:

1. גיאוגרפיה של ארץ ישראל

2. גיאוגרפיה של המזרח התיכון

3. גיאוגרפיה חבלית

4. גיאוגרפיה נושאית

6. מהם הנושאים שחשוב שכל תלמידי גיאוגרפיה ילמדו ("לימודי חובה")?

7. האם יש פרקים מרכזיים נוספים שלדעתך ראויים להיכלל בתוכנית הלימודים בגיאוגרפיה?
נא פרט/י ונמק/י

8. מהם הקשיים (אם ישנם) בהוראת המקצוע בכיתתך? נא פרט /י

9. היש המציעים לגוון את הוראת הגיאוגרפיה באמצעות לימוד סוגיות המשלבות מספר היבטים. האם יצרת או השתמשת בסוגיות לימודיות משלבות (הכוונה לסוגיות שלא הופיעו בתוכנית הלימודים)? 1. כן 2. לא
אם כן, נא רשום להלן את נושאי הסוגיות אותן לימדת:

במה תרם לימוד הסוגיות עליהן דיווחת לתהליך הלמידה?

10. יש המציעים ללמד גיאוגרפיה באמצעות יסודות מארגנים כמו "זיהום חוצה גבולות", "מאבקים על שימושי קרקע", וכיו"ב. האם השתמשת בדרך הוראה זו? 1. כן 2. לא
אם כן, נא רשום להלן את שמות היסודות המארגנים לפיהם לימדת:

במה תרם הלימוד באמצעות יסודות מארגנים אלה לתהליך הלמידה?

11. נא ספר על פעולות לימודיות ייחודיות שיזמת והסבר את תרומתם להוראת המקצוע

12. נא ספר על פעילויות חוץ-קוריקולריות בנושאים גיאוגרפיים שבהם השתתפו תלמידיך. נא התייחס למסגרת, לגוף המארגן, לנושא הפעילות, להשפעת ההשתתפות בפעילות על תלמידיך וכיו"ב.

13. כיצד היית מעריך את מעמדו של מקצוע הגיאוגרפיה בבית ספרך (מבין מקצועות הבחירה)?
1. מעמדו נמוך יחסית למקצועות בחירה אחרים 2. מעמדו גבוה יחסית למקצועות בחירה אחרים 3. מעמדו דומה למעמדם של מקצועות בחירה אחרים.

ג. מטרות בהוראת הגיאוגרפיה

14. לפניך שורה של מטרות ללימודי הגיאוגרפיה. נא סמן את בחירתך בנוגע למידת החשיבות של כל אחת מהן.

מטרות בהוראת הגיאוגרפיה	כלל לא חשובה	חשובה במידה מעטה	חשוב במידה בינונית	חשובה במידה רבה	חשובה במידה רבה מאוד
הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן	1	2	3	4	5
זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי	1	2	3	4	5
פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים	1	2	3	4	5
הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו	1	2	3	4	5
טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה	1	2	3	4	5
חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל	1	2	3	4	5
עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה	1	2	3	4	5
מודעות לממד הגלובאלי והשפעתו על הלוקאלי	1	2	3	4	5
פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)	1	2	3	4	5
מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר	1	2	3	4	5
מטרה אחרת: _____	1	2	3	4	5

15. באיזו מידה הושגו מטרות אלה באמצעות לימודי הגיאוגרפיה בכיתתך? (התייחס לשנה קודמת)

מטרות בהוראת הגיאוגרפיה	כלל לא הושגה	הושגה במידה מעטה	הושגה במידה בינונית	הושגה במידה רבה	הושגה במידה רבה מאוד
הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן	1	2	3	4	5
זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי	1	2	3	4	5
פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים	1	2	3	4	5
הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו	1	2	3	4	5
טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה	1	2	3	4	5
חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל	1	2	3	4	5
עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה	1	2	3	4	5
מודעות לממד הגלובאלי והשפעתו על הלוקאלי	1	2	3	4	5
פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)	1	2	3	4	5
מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר	1	2	3	4	5
מטרה אחרת: _____	1	2	3	4	5

16. במידה ולא הושגו בכיתתך מטרות החשובות לך, נא ציין/י מה הסיבה לכך? נא התייחס/י להיבטים ארגוניים, היבטים ערכיים, השתלמויות מורים, גישת בית-הספר ועוד. נא פרטי/ ככל האפשר.

17. מה תוכל/י להציע למורים כדי שמטרות אלה תושגנה?

18. אנו מבקשים ללמוד על **דרכי ההוראה הספציפיות שבאמצעותן מוגשמות המטרות שלעיל**. נא בחר/י שתי מטרות שהצלחת להשיג במידה רבה וספרי/י על דרכי הפעולה שנקטת לצורך כך :

מטרה 1 _____
 דרכי פעולה _____

מטרה 2 _____
 דרכי פעולה _____

ד. דעות ועמדות בנוגע לתכנית הלימודים בגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה

19. ההיגדים שלפניך כוללים דעות ועמדות בנוגע להיבטים שונים של תוכנית הלימודים ודרכי ההוראה. נא סמן את בחירתך לגבי כל אחד מהם.

חשוב במידה רבה מאוד	חשוב במידה רבה	חשוב במידה בינונית	חשוב במידה מעטה	כלל לא חשוב	
5	4	3	2	1	על נושאי הלימוד בתוכנית הלימודים להיות רלוונטיים לחברה שבה אנו חיים
5	4	3	2	1	על נושאי הלימוד בתוכנית הלימודים להיות רלוונטיים לתחומי העניין של התלמידים
5	4	3	2	1	על תוכנית הלימודים להיות מעודכנת ולשקף את התפתחות תחום הגיאוגרפיה בשנים האחרונות
5	4	3	2	1	בתוכנית הלימודים יש לשים דגש על הקניית מושגי יסוד
5	4	3	2	1	בתוכנית הלימודים יש לשים דגש על "גיאוגרפיה אנושית"
5	4	3	2	1	על תוכנית הלימודים לכלול הוראה של מיומנויות גיאוגרפיות
5	4	3	2	1	בחירת הנושאים בתוכנית הלימודים צריכה להתאים לשילוב עם מקצועות אחרים
5	4	3	2	1	תוכנית הלימודים צריכה לאפשר למורה בחירה רחבה
5	4	3	2	1	רצף הנושאים בתוכנית צריך להיות בעל רציונאל ברור
5	4	3	2	1	תוכנית הלימודים צריכה להיות בנויה באופן מודולרי כך שתתאפשר גמישות בארגון ההוראה
5	4	3	2	1	על תוכנית הלימודים לכלול סיורים רבים
5	4	3	2	1	תוכנית הלימודים צריכה לכלול הנחיות מפורטות בנוגע לתכנים ודרכי הוראה יותר מכפי שהדבר נעשה כיום

המשך הלוח בעמוד הבא

חשוב במידה רבה מאוד	חשוב במידה רבה	חשוב במידה בינונית	חשוב במידה מעטה	כלל לא חשוב	
5	4	3	2	1	על תכנית הלימודים לכלול היבטים ישומיים של המקצוע
5	4	3	2	1	על תכנית הלימודים להדגיש את שילוב המחשב והאינטרנט בהוראה
5	4	3	2	1	בתכנית הלימודים יש מקום להרחיב את העיסוק בגלובאלי על פני העיסוק בלוקאלי
5	4	3	2	1	על תכנית הלימודים לכלול נושאים מתחום איכות הסביבה
5	4	3	2	1	על תכנית הלימודים לכלול נושאים מתחום הגיאופוליטיקה
5	4	3	2	1	על תכנית הלימודים לכלול נושאים מתחום הגיאוגרפיה החברתית-תרבותית
5	4	3	2	1	על תכנית הלימודים לכלול התמחות במערכות מידע גיאוגרפיות
5	4	3	2	1	תכנית הלימודים צריכה לכלול גם את הפילוסופיה של הגיאוגרפיה
5	4	3	2	1	הוראת הגיאוגרפיה צריכה להיות חווייתית
5	4	3	2	1	הוראת הגיאוגרפיה צריכה להוות מנוף להזדהות עם הארץ והמדינה
5	4	3	2	1	הוראת הגיאוגרפיה צריכה לפתח בתלמידים רגישות תרבותית
5	4	3	2	1	תוכנית הלימודים צריכה להיות אטרקטיבית לתלמידים
5	4	3	2	1	על תוכנית הלימודים לכלול לימודי ליבה מחייבים

20. מה לדעתך ייחודה של הדיסציפלינה הגיאוגרפית? _____

21. מהן לדעתך הסיבות המביאות תלמידים לבחור בלימודי גיאוגרפיה כמגמה? _____

22. מה צריכה להכיל תוכנית לימודים בגיאוגרפיה כדי שתלמידים ירצו לבחור בה כמקצוע מורחב? _____

23. נא תאר את דמות "הבוגר האידיאלי" של מגמת לימודי הגיאוגרפיה, כפי שהיית רוצה לראותו. _____

ה. היבטים ייחודיים: החינוך המ"מ; החינוך הממ"ד; החינוך הערבי/דרוזי (דוברי ערבית)

24. מהם ההיבטים הייחודיים של הוראת הגיאוגרפיה בזרם החינוכי אליו משתייך בית-ספרך? _____

25. האם את/ה חש/ה כי קיימת לעתים סתירה בין תוכנית הלימודים הנוכחית לבין אותם היבטים ייחודיים? נא פרטי/והדגם/הדגימי. כיצד את/ה מציע להתמודד עם סתירה זו? _____

ב. שאלון לתלמידי כיתות יא-יב**א. כללי****שם בית הספר:** _____**כיתה:** 1. יא' 2. יב**בגרות בגיאוגרפיה:** 1. שלוש יחידות 2. חמש יחידות**האם נולדת בישראל?** 1. כן 2. לא**אם לא נולדת בישראל, כמה שנים אתה בארץ?** 1. עד שנה 2. בין שנה לשלוש שנים

3. בין ארבע לשבע שנים 4. מעל שבע שנים

השתייכות בית הספר: 1. לחינוך הממלכתי 2. לחינוך הממלכתי-דתי 3. לחינוך הערבי/דרוזי (דוברי ערבית)**ב. הבחירה במגמה ולימודי הגיאוגרפיה**

1. מדוע אתה לומד במגמת גיאוגרפיה? אם הייתה זו בחירתך מה היו שיקולך?

2. מה היו ציפיותך מן הלימוד המורחב במקצוע זה?

3. האם ציפיותך מלימוד המקצוע נענו?

1. כלל לא 2. במידה מעטה 3. במידה בינונית 4. במידה רבה 5. במידה רבה מאוד
6. לא היו לי ציפיות4. האם אתה מרוצה מלימודי הגיאוגרפיה שאתה לומד השנה? 1. כלל לא 2. במידה מעטה
3. במידה בינונית 4. במידה רבה 5. במידה רבה מאוד

5. מהם הדברים שאתה אוהב/ת בלימודי הגיאוגרפיה? נא פרטי והתייחסי למקצוע בכלל, לנושאים שעניינו אותך השנה, לדרכי ההוראה, לפעילויות מחוץ לכיתה ועוד.

נושאי הלימוד _____

דרכי ההוראה _____

פעילויות מחוץ לכיתה _____

אחר _____

6. מהם הדברים שאינך אוהב בלימודי הגיאוגרפיה? נא פרטי והתייחסי למקצוע בכלל, לנושאים שפחות עניינו אותך השנה, לדרכי ההוראה, לפעילויות מחוץ לכיתה ועוד.

נושאי הלימוד _____
 דרכי ההוראה _____
 פעילויות מחוץ לכיתה _____
 אחר _____

7. מהם הנושאים עליהם היית מעוניין ללמוד בגיאוגרפיה, שאינם נכללים כיום בתוכנית הלימודים? אילו נושאים כדאי לדעתך להשמיט? נא פרט ונמק

8. כיצד היית רוצה ללמוד גיאוגרפיה? _____

9. האם תמליץ לחברך לבחור בלימודי גיאוגרפיה מורחבים? אם כן, מדוע? אם לא, מדוע? נא פרט _____

10. אילו שאלות ערכיות או מוסריות עשוי לדעתך לעורר לימוד הגיאוגרפיה?

11. מהי הדרך המתאימה לדעתך להתמודד עם שאלות אלה? _____

ג. מטרות בהוראת הגיאוגרפיה

12. לפניך מטרות ללימודי הגיאוגרפיה, עליהן חשבו כותבי תוכנית הלימודים. באיזו מידה הושגו עד כה מטרות אלה באמצעות הוראת הגיאוגרפיה בכיתתך?

הושגה במידה רבה מאוד	הושגה במידה רבה	הושגה במידה בינונית	הושגה במידה מעטה	כלל לא הושגה	
5	4	3	2	1	הבנת התופעות במרחב הגיאוגרפי
5	4	3	2	1	זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי
5	4	3	2	1	פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית (הבנה של מצבים מורכבים מנקודות מבט שונות)
5	4	3	2	1	הבנה והכרה בשונות המרחבית בין מקומות והבנה של הסיבות לשונות זו
5	4	3	2	1	טיפוח המודעות לאחריותנו לסביבה הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה
5	4	3	2	1	חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל
5	4	3	2	1	עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה
5	4	3	2	1	מודעות להשפעת הממד הגלובאלי (העולמי) על הממד המקומי
5	4	3	2	1	פיתוח מיומנויות גיאוגרפיות (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)
5	4	3	2	1	מודעות לשונות החברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר

ד. דעות ועמדות בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה

13. ההיגדים שלפניך מתייחסים ללימודי הגיאוגרפיה בחטיבה העליונה, נא סמן עד כמה חשוב בעיניך תוכנו של כל היגד.

כלל לא חשוב	חשוב במידה מעטה	חשוב במידה בינונית	חשוב במידה רבה	חשוב במידה רבה מאוד	
1	2	3	4	5	יש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל
1	2	3	4	5	יש ללמוד על הגיאוגרפיה של המזרח התיכון
1	2	3	4	5	יש ללמוד על ההיבטים המדעיים של הגיאוגרפיה (אקלים, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה)
1	2	3	4	5	יש ללמוד על ההיבטים החברתיים של הגיאוגרפיה (חברות במקומות שונים בעולם)
1	2	3	4	5	יש ללמוד על ההיבטים התרבותיים של הגיאוגרפיה (תרבויות במקומות שונים בעולם)
1	2	3	4	5	יש ללמוד את מושגי היסוד של שפת הגיאוגרפיה
1	2	3	4	5	יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים אקטואליים
1	2	3	4	5	יש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (מחשבות על קשרים בין מקומות ואנשים, על מסעות ועוד)
1	2	3	4	5	יש ללמוד נושאים מתחום איכות הסביבה
1	2	3	4	5	יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים הקשורים לפוליטיקה (כמו המאבק על המים)
1	2	3	4	5	צריך שיהיו סיורים לימודיים רבים
1	2	3	4	5	צריך לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות בעבודת חקר מעשית
1	2	3	4	5	יש להתעדכן בהתפתחויות האחרונות בתחום הגיאוגרפיה
1	2	3	4	5	יש לשלב אינטרנט בהוראת הגיאוגרפיה
1	2	3	4	5	יש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים
1	2	3	4	5	בסה"כ, חשוב ללמוד גיאוגרפיה בבית הספר

ה. היבטים ייחודיים: החינוך המ"מ; החינוך הממ"ד; החינוך הערבי/דרוזי (דוברי ערבית)

14. מהם ההיבטים הייחודיים של הוראת הגיאוגרפיה בזרם החינוכי אליו משתייך בית-ספרך?

15. האם את/ה חש/ה כי קיימת לעתים סתירה בין תוכנית הלימודים הנוכחית לבין אותם היבטים ייחודיים? נא פרטי/והדגם/הדגימי. כיצד את/ה מציע להתמודד עם סתירה זו?

ג. שאלון לתלמידי כיתות י

א. כללי

שם בית הספר: _____

1. האם נולדת בישראל? 1. כן 2. לא

2. אם לא נולדת בישראל, כמה שנים אתה בארץ? 1. עד שנה 2. בין שנה לשלוש שנים

3. בין ארבע לשבע שנים 4. מעל שבע שנים

3. השתייכות בית הספר: 1. לחינוך הממלכתי 2. לחינוך הממלכתי-דתי 3. לחינוך הערבי/דרוזי (דוברי ערבית)

ב. לימודי גיאוגרפיה

4. מהם הנושאים בגיאוגרפיה שאתה/לומד/ת השנה?

5. האם אתה/מרוצה מלימודי הגיאוגרפיה שאתה/לומד/ת השנה?
1. כלל לא 2. במידה מעטה 3. במידה בינונית 4. במידה רבה 5. במידה רבה מאוד

6. האם אתה מרוצה מלימודי הגיאוגרפיה שאתה לומד השנה? 1. כלל לא 2. במידה מעטה
3. במידה בינונית 4. במידה רבה 5. במידה רבה מאוד

7. מהם הדברים שאתה/אוהב/ת בלימודי הגיאוגרפיה? נא פרטי והתייחסי למקצוע בכלל, לנושאים שעניינו אותך השנה, לדרכי ההוראה, לפעילויות מחוץ לכיתה ועוד.

נושאי הלימוד _____
דרכי ההוראה _____
פעילויות מחוץ לכיתה _____
אחר _____

8. מהם הדברים שאינך אוהב בלימודי הגיאוגרפיה? נא פרטי והתייחסי למקצוע בכלל, לנושאים שפחות עניינו אותך השנה, לדרכי ההוראה, לפעילויות מחוץ לכיתה ועוד.

נושאי הלימוד _____
דרכי ההוראה _____
פעילויות מחוץ לכיתה _____
אחר _____

9. מהם הנושאים עליהם היית מעוניין/ת ללמוד בגיאוגרפיה, שאינם נכללים כיום בלימודי הגיאוגרפיה?

10. האם חשוב לדעתך ללמוד גיאוגרפיה? מדוע?

11. אילו שאלות ערכיות או מוסריות עשוי לדעתך לעורר לימוד הגיאוגרפיה?

12. מהי הדרך המתאימה להתמודד עם שאלות אלה?

13. האם את/ה מעוניין להמשיך וללמוד גיאוגרפיה גם בכיתות יא' יב'?

1. כלל לא 2. במידה מעטה 3. במידה בינונית 4. במידה רבה 5. במידה רבה מאוד 6. איני יודע

ג. דעות ועמדות בנוגע ללימודי הגיאוגרפיה ולדרכי ההוראה

13. ההיגדים שלפניך מתייחסים לשאלה מה חשוב ללמוד במסגרת לימודי הגיאוגרפיה בחטיבה העליונה. נא סמן את בחירתך לגבי כל אחד מהם.

חשוב במידה רבה מאוד	חשוב במידה רבה	חשוב במידה בינונית	חשוב במידה מעטה	כלל לא חשוב	
5	4	3	2	1	יש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל
5	4	3	2	1	יש ללמוד על הגיאוגרפיה של המזרח התיכון
5	4	3	2	1	יש ללמוד על ההיבטים המדעיים של הגיאוגרפיה (אקלים, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה)
5	4	3	2	1	יש ללמוד על ההיבטים החברתיים של הגיאוגרפיה (חברות במקומות שונים בעולם)
5	4	3	2	1	יש ללמוד על ההיבטים התרבותיים של הגיאוגרפיה (תרבויות במקומות שונים בעולם)
5	4	3	2	1	יש ללמוד את מושגי היסוד של שפת הגיאוגרפיה
5	4	3	2	1	יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים אקטואליים
5	4	3	2	1	יש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (מחשבות על קשרים בין מקומות ואנשים, על מסעות ועוד)
5	4	3	2	1	יש ללמוד נושאים מתחום איכות הסביבה
5	4	3	2	1	יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים הקשורים לפוליטיקה (כמו המאבק על המים)

המשך הלוח בעמוד הבא

חשוב במידה רבה מאוד	חשוב במידה רבה	חשוב במידה בינונית	חשוב במידה מעטה	כלל לא חשוב	
5	4	3	2	1	צריך שיהיו סיורים לימודיים רבים
5	4	3	2	1	צריך לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות בעבודת חקר מעשית
5	4	3	2	1	יש להתעדכן בהתפתחויות האחרונות בתחום הגיאוגרפיה
5	4	3	2	1	יש לשלב אינטרנט בהוראת הגיאוגרפיה
5	4	3	2	1	יש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים
5	4	3	2	1	בסה"כ, חשוב ללמוד גיאוגרפיה בבית הספר

ה. היבטים ייחודיים: החינוך המ"מ; החינוך הממ"ד; החינוך הערבי/דרוזי (דוברי ערבית)

20. מהם ההיבטים הייחודיים של הוראת הגיאוגרפיה בזרם החינוכי אליו משתייך בית-ספרך?

21. האם את/ה חש/ה כי קיימת לעתים סתירה בין תוכנית הלימודים הנוכחית לבין אותם היבטים ייחודיים? נא פרטי/והדגם/הדגימי. כיצד את/ה מציע להתמודד עם סתירה זו?

ד. שאלון לריאיון צוותי בתי ספר

- מה נעשה כיום בתחום הגיאוגרפיה בבית הספר? (היקף הוראה, גודל כיתות, מגמה). מה היקף הלימודים הפורמאליים והפעילות הלא-פורמאלית (פעילות מחוץ לכיתה)
- באיזה אופן משתלב לימוד הגיאוגרפיה עם מקצועות אחרים? שת"פ עם מורים, שיתוף בתכנים, עד כמה הגיאוגרפיה דומיננטית בשיתופים אלה. מה קורה בפועל?
- האם בית הספר מעודד את התרחבות המקצוע לתחומי לימוד אחרים? עם מי הגיאוגרפיה "מתחרה"?
- מה דעתך על תכנית הלימודים ועל הדרך ליישמה?
- מה חשוב/תורם בלימודי הגיאוגרפיה?
- האם ייתכנו קשיים או בעייתיות בהוראת המקצוע?
- מה לימודי גיאוגרפיה תורמים לתלמיד כאדם?
- האם אפשר ומיושם חינוך ערכי באמצעות הוראת המקצוע?
- כיצד באים לידי ביטוי תכנים אקטואליים בהוראת הגיאוגרפיה?
- מה ראוי שילמדו במקצוע זה? לאן אתם מציעים להתרחב? מה מיותר?
- מה גישתכם להוראת המקצוע (דיסציפלינרי/אינטרדיסציפלינרי) תחומי תוכן/מיומנויות.
- היבטים מיוחדים למגזר (ממ"ד, ערבי, ממלכתי).

נספח ג: התפלגות מורים לפי השכלה: תארים במקצועות אחרים

שכירות	אחוז	
4	22.2	מוסמך בחינוך
3	16.7	מוסמך בלימודי ארץ ישראל
2	11.1	מוסמך בתכנון ערים
1	5.6	מוסמך בהוראת המדעים
1	5.6	מוסמך באיכות הסביבה
1	5.6	מוסמך במדיניות ציבורית
1	5.6	מוסמך במדע המדינה
1	5.6	מוסמך בתיירות
1	5.6	מוסמך במשאבי טבע וסביבה
1	5.6	ד"ר לגיאוגרפיה
1	5.6	ד"ר לחינוך

נספח ד: השתתפות המורים בהשתלמויות מטעם הפיקוח

שכירות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים	
גיאוגרפיה של המזרח התיכון/ ישראל בגיאוגרפיה של המזרח התיכון		11.8	
המזה"ת	8	11.8	7.5
גיאוגרפיה של ארץ ישראל		8.8	
אוכלוסייה	1	1.5	0.9
של"ח	1	1.5	0.9
דמוגרפיה	1	1.5	0.9
גיאוגרפיה יישובית	1	1.5	0.9
מים בישראל	1	1.5	0.9
ירושלים	1	1.5	0.9
יסודות בגיאולוגיה וגיאומורפולוגיה (גיאוגרפיה נושאית)		6.3	
גיאולוגיה	3	4.4	2.8
מדעי כדור הארץ	2	2.9	1.9
גיאוגרפיה כלכלית (נושאית)		4.4	
תחבורה	2	2.9	1.9
גיאוגרפיה כלכלית	1	1.5	0.9
עיון (נושאית)		4.4	
עיון	2	2.9	1.9
גיאוגרפיה עירונית	1	1.5	0.9
יפן (חבלית)		4.4	
יפן	3	4.4	2.8
אקלים (נושאית)		2.9	
אקלים	2	2.9	1.9
גיאוגרפיה של העולם השלישי (חבלית)		2.9	
העולם המתפתח	2	2.9	1.9
גיאוגרפיה פיזית (נושאית)		1.5	
גיאוגרפיה פיסית	1	1.5	0.9
אחר		82.4	
גלובליזציה	16	23	15
הכנה לבגרות בגיאוגרפיה	14	20.6	13.1
מחשבים/ מחשוב בגיאוגרפיה	11	16.2	10.3
הוראת גיאוגרפיה בכיתות מב"ר	9	13.2	8.4
השתלמות מורים מובילים	5	7.4	4.7
איכות הסביבה	4	5.9	3.7

המשך הלוח בעמוד הבא

שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים	
2	1.9	2.9	סורים
2	1.9	2.9	למידה חוץ כיתתית בגיאוגרפיה
1	0.9	1.5	גיאוגרפיה וערכים
1	0.9	1.5	חומרי לימוד חדשים
1	0.9	1.5	הנחיית קבוצות
1	0.9	1.5	דרכים חדשות בהוראה / הוראה חלופית
1	0.9	1.5	טכנולוגיות חדשות בהוראת גיאוגרפיה
1	0.9	1.5	"גיאוגרפיה בדרך אחרת"
1	0.9	1.5	גיאוגרפיה אנושית
1	0.9	1.5	צפרות
1	0.9	1.5	הוראה מתוקשבת
1	0.9	1.5	חינוך סביבתי

נספח ה: השתתפות מורים בהשתלמויות מטעם גופים אחרים

שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך העונים	
12	16.2	23.1	גופים ללא ציון נושא: עיריית נתניה, מכללת יד-נתן, מרכזיה פדגוגית, מכון שכטר ליהדות, מועדון המורים לגיאוגרפיה ירושלים, החברה להגנת הטבע, מטה ליישום קרמניצר ושנהר, יד בן צבי, קמפוס לגיאוגרפיה בינלאומית.
9	12.2	17.3	מט"ח: ספרים חדשים, הנגב, ישובים במרחב, אוכלוסייה במרחב
9	12.2	17.3	קק"ל: סיורים, הכרת הארץ, השתלמות שנתית
6	8.1	11.5	אורנים: למידה אלטרנטיבית, היבטים במרחב, רכזי טיולים, כתיבת עבודות חקר, ללא ציון נושא
5	6.8	9.6	מכון ויצמן: כדור הארץ, חינוך טכנולוגי, ללא ציון נושא
4	5.4	7.7	אוניברסיטת חיפה: גיאוגרפיה ותיירות
4	5.4	7.7	מרכז לשילוב המדעים, ריכוז מקצוע בגיאוגרפיה, הסבה ולימודי הסביבה, של"ח
4	5.4	7.7	אוני' ת"א: גלובליזציה, ללא ציון נושא
4	5.4	7.7	בר אילן: מזה"ת, ללא ציון נושא
4	5.4	7.7	ארגון המורים: מכרמל ועד ים, סיורים, ללא ציון נושא
2	2.7	3.8	משרד החקלאות: משאבי מים
1	1.4	1.9	היחידה לאיכות הסביבה גבעת בית הכרם: איכות הסביבה
1	1.4	1.9	לשכת מחוז צפון: הכרת הארץ
1	1.4	1.9	בית ברל: יחסי יהודים ערבים
1	1.4	1.9	מק"מ: מחשבים
1	1.4	1.9	מנהל חברה ונוער: אגף של"ח וידיעת הארץ
1	1.4	1.9	מוזיאון המדע: הרכבת הקלה
1	1.4	1.9	פסגה: למידה מרחוק
1	1.4	1.9	משרד התיירות: מחלקת השתלמויות שטח
1	1.4	1.9	מכללת עמק הירדן: בעיות סביבתיות
1	1.4	1.9	מרכז לפיתוח סגלי הוראה שפרעם: שילוב טלוויזיה החינוכית בהוראת הגיאוגרפיה
1	1.4	1.9	עיריית פתח תקווה: מב"ר, הערכה חלופית, אקלים בית-ספרי

נספח ו: צירופי הנושאים שלימדו המורים ביחידות הלימוד נושאית וחבלית

בחירת נושאים בגיאוגרפיה נושאית	שכיחות	אחוז
גיאוגרפיה עירונית וכלכלית	43	29.5
ארצות הברית והעולם השלישי	36	24.7
אף אחד מהנושאים	23	15.8
רק כלכלית	22	15.1
רק ארצות הברית	22	15.1
אף אחד מהנושאים	17	11.6
רק עולם שלישי	17	11.6
ארצות הברית הבתר תעשייתית והעולם השלישי	17	11.6
רק עירונית	13	8.9
מלמדים את חמשת הנושאים	10	6.8
ארצות הברית הבתר תעשייתית, מערב אירופה והעולם השלישי	8	5.5
מערב אירופה והעולם השלישי	6	4.1
גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה ואקלים	6	4.1
כלכלית ואקלים	5	3.4
רק אירופה	5	3.4
רק ארצות הברית הבתר תעשייתית	4	2.7
ארצות הברית, ארצות הברית הבתר תעשייתית והעולם השלישי	4	2.7
רק אקלים	3	2.1
עירונית, כלכלית וגיאולוגיה	3	2.1
עירונית, כלכלית ואקלים	3	2.1
ארצות הברית, מערב אירופה והעולם השלישי	3	2.1
רק גיאולוגיה	2	1.4
עירונית, גיאולוגיה וגיאומורפולוגיה	2	1.4
גיאולוגיה ואקלים	2	1.4
לא מלמד עירונית	2	1.4
ארצות הברית ומערב אירופה	2	1.4
ארצות הברית הבתר תעשייתית ואירופה	2	1.4
מלמד את כל ארבעת הנושאים	2	1.4
רק גיאומורפולוגיה	1	0.7
עירונית וגיאולוגיה	1	0.7
עירונית ואקלים	1	0.7
גיאולוגיה וגיאומורפולוגיה	1	0.7
כלכלית, גיאומורפולוגיה וגיאולוגיה	1	0.7
עירונית, גיאולוגיה ואקלים	1	0.7
לא מלמד אקלים	1	0.7
ארצות הברית וארצות הברית הבתר תעשייתית	1	0.7

נספח ז : הצעות המורים בנוגע לדרכי השגת מטרות ספציפיות בהוראת הגיאוגרפיה

השגת מטרה 1: הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן
אסטרטגיות למידה: תרגול בקריאת במפה ובקריאת גרפים; שיחות ודיונים כיתתיים, ביוזמת המורה או ביוזמת התלמידים; הרצאות מפי גורמים חיצוניים; עריכת חזרות על החומר בהדגשים שונים; שימוש בדפי עבודה, הצגת דילמות
מקורות מידע/אמצעי המחשה: סרטים; חומרי אינטרנט; כתבות עיתונאיות; חוברת מאמרים ופרקים רלוונטיים שנערכה על ידי המורה; מודלים, הפוליטיקה בישראל
תכנים תומכים: אקטואליה; גילוי חוקיות בנוגע לתופעות במרחב
פעולות חוץ כיתתיות: סיורים; פעילות חוץ כיתתית(לא מוגדרת)

השגת מטרה 2: זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי
אסטרטגיות למידה: תרגול בקריאה במפה; ביצוע עבודות חקר עצמאיות
מקורות מידע/אמצעי המחשה: סרטים, חומרי אינטרנט, קטעי עיתונות
תכנים תומכים: אקטואליה; גילוי חוקיות בנוגע לתהליכי שינוי במרחב; השינויים העוברים על החברה הערבית בישראל וביטויים בתחומי חיים שונים
פעולות חוץ כיתתיות: סיורים

השגת מטרה 3: פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים
מקורות מידע/אמצעי המחשה: סרטים; כתבות עיתונאיות; חומרי אינטרנט

השגת מטרה 4: הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו
אסטרטגיות למידה: שיחות ודיונים כיתתיים, ביוזמת המורה או ביוזמת התלמידים; ביצוע סקירה על סביבתם הקרובה של התלמידים
מקורות מידע/אמצעי המחשה: סרטים; סדנת קולנוע בנושא סביבה ונוף
תכנים תומכים: השוואה בין מדינות הממוקמות בסביבות שונות
פעולות חוץ כיתתיות: סיורים

השגת מטרה 5: טיפוח המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה
אסטרטגיות למידה: שיחות ודיונים כיתתיים, ביוזמת המורה או ביוזמת התלמידים; למידה מתקשבת; הצגת דילמות; תכנית לימודים ייחודית בנושא איכות הסביבה
מקורות מידע/אמצעי המחשה: סרטים
תכנים תומכים: הפוליטיקה בישראל; הדגשה של חשיבות הסביבה הקרובה והמחשה באמצעות דוגמאות

פעולות חוץ כיתתיות: שילוב תלמידים בפרויקטים של איכות הסביבה; הגברת אחריות התלמידים לנושאים כלליים בסביבתם הקרובה (שיפור פני העיר)

השגת מטרה 6: חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל

אסטרטגיות למידה: שיחות ודיונים כיתתיים, ביוזמת המורה או ביוזמת התלמידים; תרגול בקריאת במפה ובקריאת גרפים; חידונים; עידוד לביקורת; הגשת דוחות על הסיורים; **מקורות מידע/אמצעי המחשה:** סרטים; קטעי עיתונות

תכנים תומכים: לימוד משולב של גיאוגרפיה היסטוריה ותנ"ך בזיקה לארץ ישראל; בכל בוקר נכתב על הלוח משפט יומי שמדבר על אהבת הארץ; הפוליטיקה בישראל; מבנה, מיקום והיסטוריה של הכפר הערבי בישראל

פעולות חוץ כיתתיות: סיורים; ימי עבודה בקיבוצים, מפגשים עם אוכלוסיות שונות

השגת מטרה 7: עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה

אסטרטגיות למידה: שיחות ודיונים כיתתיים, ביוזמת המורה או ביוזמת התלמידים; הרצאות מפי גורמים חיצוניים; כתיבת עבודה המבוססת על חומרים ממקורות שונים (אינטרנט, עיתונים, כתבי עת);

מקורות מידע/אמצעי המחשה: סרטים

תכנים תומכים: אקטואליה

פעולות חוץ כיתתיות: סיורים; עבודה קהילתית

השגת מטרה 8: מודעות לממד הגלובאלי והשפעתו על הלוקאלי

אסטרטגיות למידה: שיחות ודיונים כיתתיים, ביוזמת המורה או ביוזמת התלמידים; כתיבת עבודה המבוססת על חומרים ממקורות שונים (אינטרנט, עיתונים, כתבי עת); עבודה קבוצתית **מקורות מידע/אמצעי המחשה:** סרטים; מאמרים; תרשימים;

תכנים תומכים: אקטואליה; עריכת ראיונות עם עובדים זרים על הארצות מהן באו; השפעתן של מדינות העולם על מדינת ישראל

דרכי הערכה: משובים;

השגת מטרה 9: פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה

אסטרטגיות למידה: תרגול בקריאת במפה ובקריאת גרפים; ביצוע עבודות חקר עצמאיות; חידונים; שימוש בדפי עבודה; פתירת אנסיין; עבודה קבוצתית; הצגת דילמות; עבודות בכיתה **מקורות מידע/אמצעי המחשה:** סרטים; חומרי אינטרנט; קטעי עיתונות

תכנים תומכים: ניתוח חבלים

פעולות חוץ כיתתיות: סיורים

דרכי הערכה: בדיקה אישית של רמת המיומנות של כל תלמיד ותלמיד

השגת מטרה 10: מודעות לשונות חברתית- תרבותית ופיתוח כבוד לאחר

אסטרטגיות למידה: שימוש בגרפים ותמונות; כתיבת עבודה המבוססת על חומרים ממקורות שונים (אינטרנט, עיתונים, כתבי עת); עבודה קבוצתית

תכנים תומכים: הדגמה של מצבי "מיקרו" בישראל והתייחסותם ל"מקרו"; אקטואליה; התעקשות על העדר שיפוטיות וסובלנות לגבי הבדלי תרבות; לימוד על אזורים שונים באמצעות היכרות עם תרבותם

פעולות חוץ כיתתיות: סיורים; מפגש עם אנשים ממגזרים שונים; ביקורים במסגרות תרבותיות שונות

**נספח ח: ניתוח גורמים של סולם הגשמת מטרות תכנית הלימודים בגיאוגרפיה –
כיתות יא-יב**

תוכן הפריט	גורם 1	גורם 2
גורם ראשון: מטרות מתחום ידע גיאוגרפי		
זיהוי והבנה של תהליכי שינוי במרחב הגיאוגרפי	.833	.233
הבנת תופעות במרחב (תכונות, דפוסים, מאפיינים) ומשמעותן	.819	.190
הבנה והכרה בשונות המרחבית של מקומות, אזורים, סביבות ונופים, ובשורשי שונות זו	.741	.125
פיתוח ראייה וחשיבה מרחבית-מערכתית: הבנה של מצבים מורכבים	.716	.350
גורם שני: מטרות מתחום ערכים		
עידוד מעורבות פעילה בסביבה הקרובה והרחוקה	.189	.815
מודעות לשונות חברתית-תרבותית ופיתוח כבוד לאחר	.249	.767
חיזוק הקשר ותחושת השייכות לארץ ישראל ולעם ישראל	.076	.738
טיפול המודעות לאחריות הפרטים לסביבתם הפיזית והאנושית הקרובה והרחוקה	.486	.563
מודעות לממד הגלובאלי והשפעתו על הלוקאלי	.311	.489
פיתוח מיומנויות הרלוונטיות לתחום הגיאוגרפיה (הפקת ידע ממקורות שונים, איסוף נתונים גולמיים וניתוחם ועוד)	.433	.437

**נספח ט: ניתוח גורמים של סולם עמדות בנוגע לתכנית הלימודים
בגיאוגרפיה – כיתות י**

תוכן הפריט	גורם 1	גורם 2	גורם 3
גורם ראשון: עמדות הנוגעות לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה מורכבים			
יש ללמוד על הפילוסופיה של הגיאוגרפיה (מחשבות על קשרים בין מקומות ואנשים, על מסעות ועוד)	.735	.067	-.053
יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים אקטואליים	.630	.210	-.137
יש ללמוד את מושגי היסוד של שפת הגיאוגרפיה	.615	.285	.124
יש ללמוד על ההיבטים החברתיים של הגיאוגרפיה (חברות במקומות שונים בעולם)	.549	.337	.147
יש ללמוד על ההיבטים התרבותיים של הגיאוגרפיה (תרבויות במקומות שונים בעולם)	.536	.195	.213
יש ללמוד גיאוגרפיה בשילוב עם מקצועות אחרים	.500	-.124	.237
יש להתעדכן בהתפתחויות האחרונות בתחום הגיאוגרפיה	.440	.275	.419
גורם שני: עמדות הנוגעות לנושאי לימוד המבטאים תהליכי למידה בסיסיים			
יש ללמוד על הגיאוגרפיה של ארץ ישראל	-.083	.817	.103
יש ללמוד על הגיאוגרפיה של המזרח התיכון	.196	.768	-.191
בסה"כ, חשוב ללמוד גיאוגרפיה בבית הספר	.136	.662	.383
יש ללמוד על נושאים גיאוגרפיים הקשורים לפוליטיקה (כמו המאבק על המים)	.357	.497	-.053
יש ללמוד נושאים מתחום איכות הסביבה	.350	.404	-.032
יש ללמוד על ההיבטים המדעיים של הגיאוגרפיה (אקלים, גיאולוגיה, גיאומורפולוגיה)	.331	.400	.111
גורם שלישי: עמדות הנוגעות לנושאי לימוד הכוללים יישום והתנסות			
צריך שיהיו סיורים לימודיים רבים	-.085	.028	.771
צריך לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות בעבודת חקר מעשית	.059	.095	.758
יש לשלב אינטרנט בהוראת הגיאוגרפיה	.366	-.119	.550

